

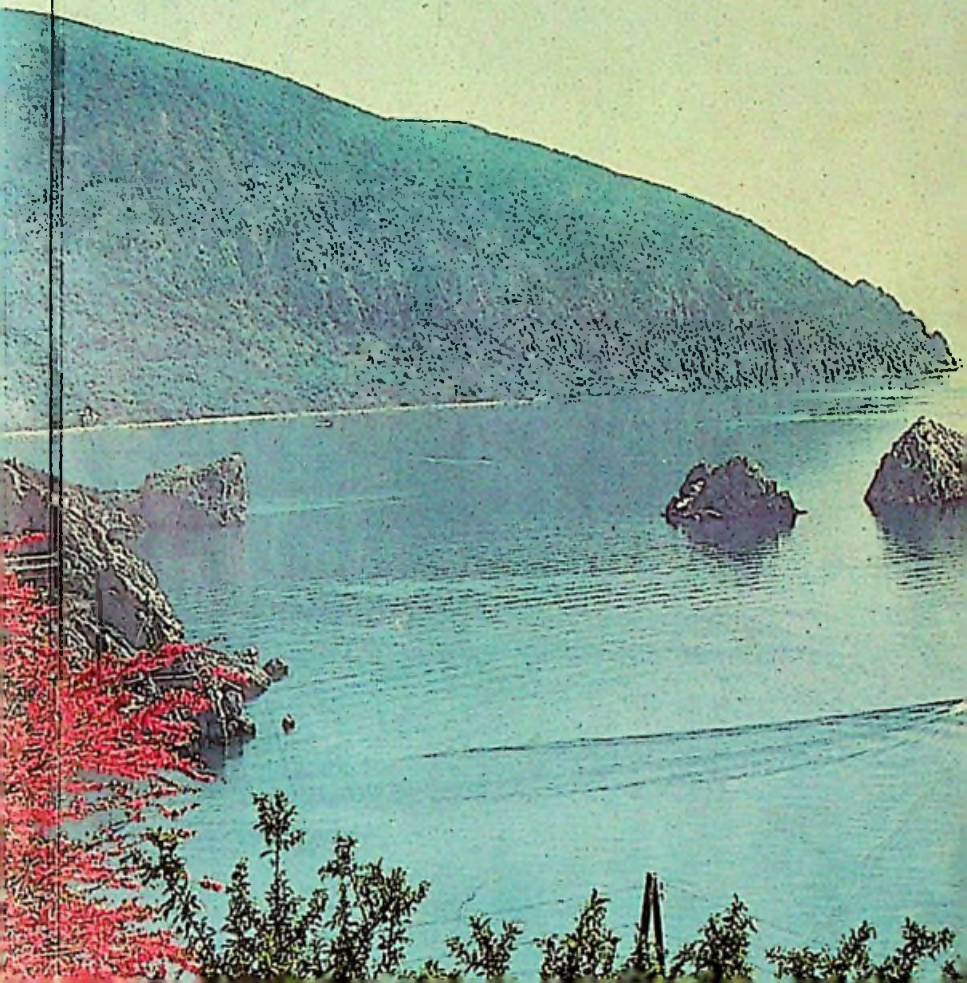

ИҢДЫЗ

ISSN 0207-642 ×

'98

№ 3

3

1998

Март

Он докъузынджы
сене чыкъувы

Баш муаррир
Шакир СЕЛИМ

Муаррирет эйети:
Ильяс БАХШЫШ,
Исмаил КЕРИМОВ,
Айше КОКИЕВА,
(болюк мудир),
Закир КЪУРТНЕЗИР
(баш муаррир муавини),
Ибраим ПАШИ,
Шевкет РАМАЗАНОВ,
Нузет УМЕРОВ,
Урие ЭДЕМОВА.

МУНДЕРИДЖЕ

Шерьян Али. Юртумның дюльберлери. Шнир	3
<i>Тарих санфелери</i>	
Юнус Кындым. Уриет нефеси. Кырултайджылар девиринде (1917—1918) ве ондан сонгра кырымтатар кыадынкызылар меселесине даир.	4
<i>Публицистика</i>	
Сафиннар Джемилева. Алидженап макъсатлар огърунда.	18
Сафуре Каджаметова. Месулиетли ве шерифли вазифелер. .	22
Наджие Ягъя. Рухий ихтиядж.	28
Р. Барылы. Сарсылмаз ираде санби.	32
Урие Эдемова. Иджаний мензиллер.	41
Алие Муратова. Ватан дуйгъусы—илиний дуйгъу.	48
<i>Эдебий яратыджылыкъ</i>	
Наджие Аметова. Арзулар далгъасы кыанатлангъанда. Очерк	56
<u>Сабрие Сеутова</u> . Мумкюн олсайды. <i>Икяе</i>	63
Васфие Кышчакъова. Биз кеткен сонгъ... Кузынынъ келюви. Хатир тап... Аналаргъа алгъыш. Кыяйдан кельди... Адалгъан явлукъ. Кягъыт парчасы. Беклев. Тойып ал... Ельчик эсе. Агъыр кунлер. <i>Шиирлер</i>	66
Гульнар Усеннова. Баарьнынъ сонгъки куню. <i>Икяе</i>	72
Лейля Хырхара. Бу дюньяда... Зинегуль. Тюкяиша. Айисени. Сары. Беяз ве Чубар. <i>Иырлар ве шиирлер</i>	79
Назифе. Джеза. <i>Икяе</i>	83
<i>Санат</i>	
Севиль Керимова. Эски меденнетимизининъ акс-садалары. .	89
Исмаил Керим. Ираде кучю иле. Илк актрисаларымыз хусусында базы кыайдлар.	92
<i>Кырымтатар шиириети антологиясы</i>	
Риза Фазыл. Лейля Бикеч.	102
<i>Эдебий асабалыгъымыздан</i>	
Эльмаз Бахшишова. Даа бир сыма.	111
Халим Герай Султан. Назм-и руя.	115
<i>Эдебиятшынаслыкъ</i>	
Диана Меджгова. Айгиди, татар яшлары... Номан Челебиджиханнынъ назм эсерлерининъ поэтикасы ве проблематикасына даир.	119
Ленара Изетова. Тасаввуфий бир гъазель.	128
Гулизар Меджмедюнова. Ш. Алядиннинъ матбуат юзю корьменгъ эсерлери.	132
<i>Тильшынаслыкъ</i>	
Ремзие Берберова. Кырымтатар тилинде кыошма сёзлер категориясы.	136
<i>Маариф ве миллий Тасиль</i>	
Диляра Абибуллаева. Кырымтатар халкъ маарифининъ сонгъки эки асыр арасындаки инкишафы.	140
Эдебият янгылыкълары	150
З. Хайрединов. Янгы китаплар.	154
Н. Велишаев, С. Усеннов. Баарь нефеси. Иыр ве нотасы. .	157
Тюзетпов	158

Юртумнынъ дюльберлери

*Юртумнынъ дюльберлери, догъмуидайсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

*Къанысыджакъ къызлар, гульчырайсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

*Дерсинъ ерге къонгъан йылдыз, айсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

*Юректен джошсанъыз, ташкъын сайсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

*Акъыл, незакетке насыл байсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

*Тауриин беклеген Зоредайсынъыз,
Севиля къайсынъыз, Лейля къайсынъыз?*

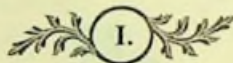
6.03.1997 с.

"Къадын — дюньяда энъ буюк къудреттир. Эркекни Джена-
би Алла алып бараджакъ ерге къадын догърулта билир".
Г. ИБСЕН.

УРИЕТ НЕФЕСИ КЪУРУЛТАЙДЖЫЛАР ДЕВИРИНДЕ (1917—1918) ВЕ ОНДАН СОНЪРА КЪЫРЫМТАТАР КЪАДЫН-КЪЫЗЛАР МЕСЕЛЕСИНЕ ДАИР

Малюм ки, 1917 сенесининъ ихтилялындан эвельки девирлерде къырымтатар джемиетининъ ичтимай аят къурумы тыпкъы авропай джемиетте олгъаны киби, къырымтатарларнынъ екъяне ичтимай аят эсасында тешкиль этильген аиле темели узеринде къурулгъандыр. Мезкюр аиле къурумы 1917 сенесининъ ихтилялына къадар там манасы иле патриархаль эди. Бу да къырымтатар аилесининъ ислям адетлери, анъанелери ве акъиделерине къатты риает эткен мусульман аилеси олмасындан келип чыкмакъта эди.¹

Къырымтатар къорантасынынъ ишбу патриархаль къурумы, къоранта башы-бабанынъ аиле узеринден сынъырсыз ирадеси, аиледе огълан баланынъ къадын ве къыз азаларындан бир басамакъ устюн турмасы къырымтатар къадынынынъ аиле ве джемиеттеки ерини бельгилемекте эди.

Инкъилябдан эвельки къырымтатар аилесининъ менфий тарафларындан бири чокъ хусусларда мусаватсыз ве укъукъсыз вазияти эди. Къырымтатар къадыны о девирнинъ дигер эксери мусульман къадынлары киби, тышкъы алем ве джемиеттен четлендирилген бир вазияетте яшай ве онынъ къапалы аяты, эсас итибар иле аиле ве якъындан таныгъан мусульман къадынларынынъ муитинен сынъырлангъан эди. Къырымтатар къадыны 1917 се-

несининъ инкъилиябына къадар, бильхасса шеэр аятынынъ къанун-къаиделерине коре, сокъакъкъа марамасыз чыкъмаз, эркеклернен мусавий шартлар черчивесинде укъукътан файдалана бильмез, онынъ баба, эркек къардашлары ве огъуллаарынен олгъан мунасебетлери яшайыш ве диний урф-адетлерининъ къаиделерине коре бельгиленир эди. Бу ал оны баба ве къоджагъа бир минсиз таби олмагъа ве эвлятлары, бильхасса эркек эвлятлары узериндеки ирадесини сынъырландыра эди.²

Къадыннынъ бу укъукъсыз вазияти башта бир къырымтатарларнынъ Якъын Шаркъ мусульман халкъларындан менимсеген диний адетлер ве аиле яшайыш тарзындан келип чыкъкъаныны да эсаптан тюшюрмек олмаз.⁵ Затен бир чокъ тарихий акъикъатлар мезкюр диний адетлерининъ бир сыра хусусларда къырымтатар аилесининъ эски миллий къурулушына тамамиле ябанджы олгъаныны, та Алтын Орду девиринде (XIII—XIV асырларда) ве Къырым ханлыгъынынъ ильк девирлеринде (XV асыр) къырымтатар къадынынынъ Къырымда уриеттен муим дереджеде файдалангъанына⁶ ве базы алларда Къырымнынъ ичтимай ве атта девлет аятында муайен роль йнагъаныны исбат этмекте.⁷

Затен Къырым ханлыгъынынъ тарихында буюк дипломатик къабилиетке малик олгъан, кендилерининъ кениш зекялыгъы иле Къырым девлетининъ тышкъы сиясетинде муим роль ойнагъан бир сыра тарихий сымалар бар. Олардан бириси, меселя, 1551—1557 сенелерде Къырымда укюмдарлыкъ япкъан Девлет Гирай ханнынъ рефикъасы ве султан Мехмед Гирайнынъ анасы Айше Султан Бийим.⁸

Девлет Гирай хан заманында Къазан ве Астрахан ханлыкълары Руслар тарафындан басып алынгъан эди. Девлет Гирай Къазан забт этильген 1552 сенесинде османлыларнынъ Литвагъа къаршы ачкъан харбинде иштирак эте эди. Къазаннынъ башына тюшкен феякет акъкъындаки хаберни алгъанынен Къырымгъа къайта ве янъыдан топлагъан къуветлери иле русларгъа къаршы арекетке кече, дигер тарафтан исе османлы Султан Сулейман Къанунийге мектюп ёллай. “Руслар тарафындан забт этильген бу ислям мемлекетини къуртармакъ бутюн ислям дюнъясынынъ вазифесидир” дие онъа русларгъа къаршы дженк илян эттирмек, ич олмагъанда османлы девлетининъ кениш микъяста ярдымыны темин этмек истеген эди. Бунъа

мувафакъ олмагъан сонъ, айны шу сенеси лех кыралы Зигмунд иле анълашма имзалагъан эди.⁹

Иште, хан Девлет Гирайнынъ кыралнен ишбу анълашманынъ имзаланмасында, рефикъасы Айше Султан Бийим буюк роль ойнагъандыр. Айше Султан Бийим кырал Зигмундгъа язгъан мектюбинде Къазан улькеси забт эткен русларнынъ онынъ девлети ичюн де телюкели олгъаныны, къоджасы ич бир шейге бакъмайып русларгъа къаршы курешерек Зигмунд ичюн де дженклешкенини айрыджа къайд этти, бундан долайы кырал Зигмунд Къырым ханлыгъы иле достлукъ мукъавелесини имзаламасыны, Къырым ханына ярдым этмек керек олгъаныны, эгер кырал бу шейлерни догъру деп таныса махсус мурахас ёлламасыны риджа этти.¹⁰ Арадан чокъ кечмеден кырал Зигмунд ве Къырым ханы арасында бойле анълашма имзалана, кырал арбий ярдымда булуна, Къырым ордусы русларны магълюбиетке огърата.

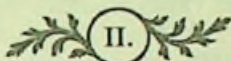
Айше Султан Бийимнинъ муим ве мувафакънетли ишлерде иштирак эткенини лех тарихчилеринден Клутицкий де къайд эте: Девлет Гирай 1552 сенесинде русларгъа къаршы арбий арскетлер алып баргъанда агъыр вазиятке къала, ордусы богъулмагъа башлай. Буны анълагъан Айше Султан ханнынъ къалгъасы ве огълу Мехмед Гирайнен, вазиятни талиль этерек, оны Девлет Гирайгъа ярдымгъа ёллай. Нетиджеде Къырым ордусы русларны магълюбиетке огърата.¹¹

Къырым ханлыгъында девлет сиясетинде муим роль ойнагъан къадынлардан даа бириси Инает Гирай ханнынъ (1635—1638) кызы Айше Султан Ханний. О да Девлет Гирай ханнынъ рефикъасы Айше Султан Бийим киби Къырым ханлыгъы иле Лехистан арасында хуснйуманасебет тесисине чокъ эмек сарф эткендир.¹²

Къырым тарихында къомшу девлетлернен, хусусан Лехистаннен достане алякъаларны пекитювде Къырым ханларынынъ рефикъалары ве кызылары буюк роль ойнагъаны аяндыр. III Ислям Гирайнынъ (1644—1654) рефикъасы Айша хатун ислям Гирайнынъ энъ къыйметли меслеатчыларындан бири эди. Ислям Гирай бир ишке къарар бермежден эвель мытлакъа къарысынен акъыл танышыр, онынъ узакъны корьген исабетли фикиринден файдаланырды.

Лех дипломатларындан Печенски 1648 сенесинде Къырым ханы Ислям Гирайнынъ узурьнда булунгъан вакъытларында корьген шейлерини къайд этеркен, кырым-

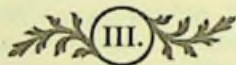
татар къадынларына даир да базы шейлер язгъандыр. “Къырымда энъ зияде дикъкъат назарымны джелъп эткен шей татар къадынларыдыр. Олар ялынъыз дахилий ишлерде дегиль, сиясий ишлерде де муим роль ойнайлар. Ханнынъ баш векили Сефер Гъазы агъа иле муим бир меселе къонушыркен Ислям Гирай ханнынъ рефикъасы Айше Хатун лех достлугъына чокъ эмиет бергенини ве бу хусуста къоджасына тесир эте биледжегине умют эткенини айтгы”.¹³

Эльбет де, бойле айры мисаллер тарихта аз дегиль. Лякин ханлыкъ девиринде ве хусусан Къырымнынъ Русие тарафындан басып алынган (1783) сонъ миллий devlet укъукъсызлыгъы ве онынъ догъурган диний мухафазакарлыкъ шартлары ичинде татар къадынынынъ укъукъсызлыгъы ве теджриди (изоляция) даа зияде къуветленди.¹⁴ Къадынларнынъ укъукъсызлыгъы ве теджрид системасынынъ зынджырлары къырымтатар исляатчысы Исмаил бей Гаспралынынъ етекчилигинде ве онынъ февкъульаде гъайретлери иле XIX асырнынъ сонъларында башлагъан къырымтатарларнынъ миллий медениетини гъайрыдан догъурув ёлундаки чалышмаларында расткельген энъ къоджаман ёнелишлерден бирини тешкиль этти.¹⁵ Исмаил бей Гаспралы къырымтатар миллий медениетини жанландырмакъ, мефкюрени инкишаф эттирмек ичюн башта бир мусульман къадыныны уриетке къавуштырмакъ программасы иле арекет этмек ве бунынъ ичюн девамлы курешке кирмек меджбурietини ис эткен эди. 1879 ве 1914 сенелери арасында И. Гаспралы девамлы ве гъайретли чалышмалары нетиджесинде къырымтатар къадынынынъ уриетке къавушмасы ёлунда мисли олмагъан фаалиет косьтерди.¹⁶ Исмаил Гаспралы къадын-къызларнынъ окъутилмалары меселесинде ракъиблерине, яни фанатик руханийлерге къаршы оларнынъ сиясынен курешти. “Азиз шерият окъумакъны кимсеге ясакъ этмей, аксине, “бешиктен мезаргъадже окъумакъ”ны талап эте... Эгер къадын не къадар бильгили, тербиели олса, бирининъ къызы, къыз къардашы, къадыны я да анасы оларакъ о къадар зияде файдалы олур... Биз элимиз къадындан догъамыз, къадынынъ къучагъында осемиз ве онынъ элинде тилимиз чыкъа, къадыннен ян-янаша олып яшай ве чалышамыз ве, ниает, къадындан-рефикъанъдан, яхут

ананъдан разылыкъ, элляллыкъ сорап, сонъки сѣзни оларгъа айтып, оларнынъ козю огюнде джан беремиз. Шай экен, оларны айван киби акъсыз-укъукъсыз алда, къаранлыкъ джеалетте, джаиль къалдырмакъ гунадыр”.¹⁷ Иште, къадын-къызларнынъ азатлыгъына, оларнынъ маариф, илим, бильги йипине сарылмасына даир мевзу Исмаил Гаспралынынъ фаалиет кредосына чевирильди. 1906—1910 сенелеринде Гаспралы, къызы Шефикъа ханым Гаспралынынъ идаресинде “Алем-и-Нисван” (“Къадынлар адеми”) ильк татар къадын междмуасыны чыкъарып башламасы, ¹⁸ “Алемнинъ ярысы”,¹⁹ къадынларымызнынъ миллет анасы олмалары ичюн насыл тербие этильмелерини косьтерген “Мусават-наме”²⁰ китаплары, ве “Мусульман къадынынынъ эмеги”²¹, “Къадын ве эркеклернинъ варис укъукъларынынъ мусаваты”²² “Мусульман къадыныны неге ве не ичюн окъутмалы”²³, “Мусульман къадынлары-экимлер”²⁴, “Шериат къызларгъа да окъумагъа мусааде эте”²⁵, “Къызларнынъ окъутилмасына даир”²⁶, “Ислям ве къадынларнынъ акълары”²⁷, “Къадынлар хусусында”²⁸, “Къырымда къадын, ве къызларнынъ вазиети” киби чокътан чокъ макъалелери³⁰ бунъа мисаль ола билир.

Мусульман къадынынынъ уриетке къавушмасы ёлундаки бу ильк мувафакъиетлер, “аман-аман бутюн къырымтатарлары кенди тиллеринде окъумагъа ве язмагъа бильгенлер”³¹, 1917 сенеси инкъилябындан бир муддет эвель, Къырымда мусульман къыз ве огълан балаларнынъ берабер тасиль алмасы, татар халкъ мектеплерининъ къурулмасына даир иш Гаспралынынъ талебе ве издешлерининъ гъайретлери нетиджесинде инкишаф эттирильген эди. Затен, Гаспралы ве издешлерининъ къырымтатар къадынынынъ уриетке къавушмасы ёлундаки фаалиетлерининъ энъ буюк эмиети къырымтатарларнынъ миллий истикъяллерине иришкен 1917 сенесинде къырымтатар къадынынынъ уриети ичюн земин ве эсасларнынъ мейдангъа кетирильмесидир.³²

Къырымтатарларнынъ кенди миллий девлетчилигини эльде этмек огърунда кенъ къулач алдырдыкълары девиринде (1917—1918) улу муневверимиз Исмаил Гаспралынынъ мусульман къадын-къызларнынъ уриетке къавуштырылмасы огърунда туткъан ёлу девам эттирильмек-

нен бир сырада, бу ёлда амелий адымлар атылды. 1915—1916 сенелеринде яни биринджи джиан дженки йылларында Къырымда (меселя, Багъчасарайда) тешкиль этильген арбий госпиталлерде уйкен ве кичик медицина персоналы теркибинде тиббиет хызметине мусульман къадынлары да джелъп этильген эди. Лякин бу озюне хас бир локаль характер ташый эди.

Февраль инкъилябы бутюн Русиени бир хаос ичине быракъты. Сагълам ве икътидарлы бир идаре къурулмай, эр бир ульке озь чаресини озю корьмеге арекет эте. Бойле бир вазиятте къырымтатарлар 1917 сенеси март 17-де Русие Мувакъкъат Укъюметини таныгъанларыны³³ илян этелер, март 25-те исе Къырымнынъ шеэр, къасаба ве койлеринден кельген бинъ беш юзге якъын мурахаснынъ иштираги алтында, Акъмесджит шеэринде Къырым мусульманларынынъ съездини откерелер³⁴, 48 адамдан ибарет Къырым Мусульман Иджра Комитетини мейдангъа кетирелер³⁵, Номан Челебиджиханны онъа реис, Къырымнынъ Муфтиси, Махкеме-и-Шерриеге (Диний идареге) реис оларакъ сайлайлар.³⁶ Къырымтатарларнынъ миллий медений мухтариетини илян эткен, къырымтатар халкъынынъ диний ве миллий дахиллий ве хариджий ишлерини озь къолуна алгъан Къырым Мусульман Иджра Комитети азаларынынъ эксериети мусульман къадыныннынъ бир анъ эвель уриетке къавушмасына тарафдар оларакъ татар къадын-къызларнынъ уриетини илян эттилер.³⁷ Атта бу сиясий уриетни татар партиясынынъ, яни Миллий фиркъанынъ Программасына кирсетерек,³⁸ тасдикъладылар.

Къырым Мусульман Иджра Комитети апрель 5-тен итабарен, там манасы иле ишке киришти, буюк ве къатий адымлар атмагъа башлады.³⁹ Мусульман Иджра Комитети диний, медений, ичтимай ве сиясий ишлерни къулач алдырмакънен бирликте, 1917 сенесининъ апрель ве майыс айлары зарфында, Къырымнынъ бутюн шеэр ве койлеринде тешкиль этильген ве Къырымнынъ бутюн мусульман къадынларыны ичине алгъан Къырымтатар къадын-къызлар комитетлерини къурып башладылар⁴⁰.

Къадын=къызлар комитетлерининъ эсас макъсады, гъаеси неден ибарет эди? Башлыджасына, къадын-къызлар комитети, асырлар, йыллар девамында медений, маарифий, ичтимай-сиясий аяттан четлендирилъген татар къадынынны аятнынъ ишбу сааларына джелъп этмек, оларны кенди укьукъларыны бильмек, яшатмакъ,

миллий-къуртулыш арекетининъ фааль, мусавий укьукъ-лы курешчилерине чевирмек, янъы аят къурмагъа юзь туткъан миллетнинъ аналары олмакъ макъсадыны огге сюръди ве бу макъсад огърунда арскет этти. Мезкюр амеллий фаалиетнинъ нетиджелери мааллий къадын-къызлар комитетининъ алып баргъан ишлеринде корьмек мумкюн. Бир къач мисаль кетирейик.

Уриет илян этильгенинен Дерекойде (Ялта) къадыналары “Ени аят” адына бир джемиет къурдылар, (реиси Диляра ханум Булгъакова).⁴⁰

Бу джемиет энъ зияде маарифке эмиет берип, къадынларны бутюн къувет иле окъутмакъ ёлуны тутты. Дерекойде къадынлар ичюн махсус курслар ачты. Этраф койлерге озь векиллерини ёллап, анда яшагъан къадын-къызларгъа уриетнинъ эмиети ве истикъбалини анылаталар. О, койлерде курслар тешкиль этелер, лекциялар окъуйлар, топлашувлар отькерелер.⁴² Ялта уездине бакъкъан Кучюк Озен коюнде “Сеадет” адына джемиет (реиси Фатма ханым Ногъай)⁴³, Къалымтайда “Ени дюнья” джемиети (реиси Рукъие ханум)⁴⁴, Багъчасарайда къадын-къызлар ичюн курслар,⁴⁵ Акъярда, Кефеде, Гурзуфта ве саире-саире ерлерде онларнен джемиетлер, комитетлер тешкиль этиле.

Къадын-къызларнынъ мусаваты илян этильмекнен онъа иришмекнинъ ёлу — къадын-къызлар арасындаки джаилликни эксильтмек эди. Мына эки мисаль.

1). Акъяр къадын-къызлар комитетининъ отькерген экинджи меджлисининъ музакере эткен меселелери ве къабул эткен къарарлары бунъа дялялет бере. 1917 сенеси август 7-де отькерильген ишбу меджлисте учь меселе: 1) китапхане ачмакъ; 2) джаиль къалгъан къадын-къызларны окъутмакъ чарелерини булмакъ; 3) маариф комиссиясыны тешкиль этмек меселелери бакъылды. Бу меселелер музакере этильген сонъ бу ишлерни тешкилятландырмакъ ве амелъге кечирмек ичюн эйет ве комиссия мейдангъа кетирильди, 19 маддеден ибарет махсус программа къабул этильди ве бу программа муджиби чалышмагъа къарар берильди.⁴⁶

2). Акъмесджит къадын-къызлар комитети эйет азасы Хырмыз ханым Мухамедованынъ “Миллет” газетасында дердж олунгъан мектюби: “Эмширелер! (яни, джариселер -Ю. К.) Бизлер алчалмаялым. Юкселелим! Шимдие къадар алчалдыгъымыз етер. Ич олмазса, огюмиздеки авропа мухаретесини козь огюне алалым. Бабаларымыз, гуллер

киби ени ачмая башлаян агъаларымыз окоплар ичинде думшаннен огърашыркен, биз, къадын-къызлар да гъаралской управаларда мерамымызны анълатамадыгъымызы, хорландыгъымызы анълаялым. Текрар идиёрим, эмширелерим, муһаребе мейданындан кельген мектюплери элимизе алдыкъта окъумая бильмиёруз. Къапы-къапыдан окъутмая адам араштырыёрыз, маалле маалледен кезип, мектюбин асылына ириёрыз. Мусульманларнынъ азапланмая акълары ёкътыр. Диние ислям тахсиль-и илим эмир идиёр. Биз, къадынлар, нищюн кериде къалдыкъ?

Окъуялым, окъуялым, огренелим. Кендимизден сонъра килере нумюне олалым. Иште, эмширелерим, бойле бир ханым замана лязим бир ханым ола биледжек. Ойле ол дугъыны анъладыгъымыз саесинде окъувгъа сарылалым. нерден окъуялым? — суалине джевап оларакъ, Акъмесджит къадынлар комитети окъумая яшы кечкен къызларгъа махсус мусульманджа-русча курс ачып, июль 18-ден итибарен, кеченлерде газетада дердж олунан программа муджибиндже дерслери башланылыр. Къадынлардан авес эткенлери къыркъ яшына къадар къабул идеджегиз. Истеен адамлар июль он секизе къадар Сейдамет эфендининъ джамиси азбарында исимлерини къайд итирмелери лязимдир”.⁴⁷

Къырым Мусульман Иджра Комитетининъ къадын-къызлар мусаваты меселесинде туткъан сиясети къырым-татар халкъынынъ, ве ярымадада яшагъан башкъа миллет векиллерининъ психологиясындаки стереотиплерни шиддетнен къырмагъа башлады. Къырымда рус тилинде чыкъкъан газеталар бу “янъылыкъны” дикъкъатларындан тюшюрмедилер. “Мусульман комитети татар оджалары ве оджапчелери ичюн майыс 1-ден башлап махсус курслар ача. Курслар 6 афта девам этеджек. Бунынъ умуот этильмеген ери шунда ки, эркеклер ве къадынлар ичюн лекциялар бирликте окъуладжакъ. Бу шей муфтининъ разылыгъынен япыла. Муфти бунда шерияткъа къаршы ич бир шей коръмей”.⁴⁸

Затен, мааллий къырымтатар къадын-къызлар комитетлери уриет рузгярлары алтында ялынъыз медениет ве маариф ишлеринде дегиль, ярымадада къырымтатар элиси арасында суръат иле инкишаф эткен сиясий джерьяларда да фааль иштирак этип башлайлар. Мусульман иджра комитетининъ чешит мураджаат ве аризаларына къадынлар къолтуталар, меселя Симферополь гарнизонындаки мусульман аскерлерининъ айры батальон оларакъ

айырылмасы акъкъында Таврия Губерния комиссарынынъ адына Багъчасарай джемаатындан 1917 сенеси июль 13-те ёлланылган Беяннаме астында Ш. Гаспринская, З. Акъчокъракълы, Х. Гаспринскаянынъ имзалары да бар⁴⁹. Къырым Мусульман Иджра комитетининъ реиси, муфти Н. Челебиджихан Губерния комиссариатынынъ къарарына бинаэн⁵⁰ Севастополь контрразведкасы тарафындан якъалагъанда⁵¹ мааллий къырымтатар къадын-къызлар комитетлери кенди наразылыкъларыны бильдирип, Губерния комиссариатына телеграммалар ёллайлар⁵², муфтининъ якъаланмасына наразылыкъ бильдирип, Акъмесджитте отъкерильген чокъ бинъ адамлы митингде иштирак этелер.

Къырымтатар къадынлыгъынынъ уриетке къавушмасы, кенди мааллий комитетлерини къурмасы ве ичтмай-сиясий омюрге фааль иштирак этип башламасы Русие мусульманлары ичюн тамамиле бир янъылыкъ эди. Мусульман къадыны уриетке къавуштырма кампаниясы Къырым сынъырлары ичинде къалмай ве ихтилялнынъ ильк йылларында бутюн Русие мусульманларына шамилъ булунмакъта эди⁵³.

Къырымда Мусульман Иджра Комитетининъ къадын-къызлар меселесинде алып барган сиясети Москвада майыс 17—24-те отъкерильген I Бутюнрусие Мусульманлары съездининъ ишине де тесир этти. Съездининъ кунъ тертибине кирсетильген ильк меселелерден бири, Русиедеки мусульман къадынларынынъ уриетке къавуштырылмасына даир меселе эди⁵⁴. Бу съездде 800 делегат, Къырымдан 25 делегат иштирак этти. Къырым делегациясы эркъянында учъ къырымтатар къадыны — Шефикъа Гаспралы, Дилъара Булгъакъова ве З. Давидович да бар эди⁵⁵. Съездининъ мусульман къадынынынъ уриетине даир къабул эткен къарары Къырымда къадын-къызларнынъ уриетке къавушмакъ арекетини даа да къуветлендирди.

Къырымда кенъ къулач алып башлагъан къадын-къызлар арекетине, шу арекетнинъ огюнде турган чокътан-чокъ проблемаларны аль этмек Къырым Мусульман иджра Комитетинен эль-эльге чалышмакъ ичюн меркезий тешкилят керек эди.

1917 сенеси август 17-де Акъмесджитте Къырымда мевджут олган татар къадын-къызлар комитетлери векиллерининъ топлашувы олды. Топлашувда Бутюнкъырым къадын-къызлары комитетини мейдангъа кетирмеге къарар бердилер. Къырым къадын-къызлар комитетининъ

реиси оларакъ Илхамие ханым Тохтарова сайланды. Топлашувда Бутюнкъырым къадын-къызлар комитетининъ арескет программасыны къабул эттилер. Меркезий комитетнинъ азалары оларакъ Ильхамие ханым Тохтарова, Зейнеп ханым Эмирджанова, Шефикъа ханым Гаспринская, Акиме ханым Мазинава сайландылар⁵⁶.

Эбет, къадын-къызларнынъ уриетке къавушмасына даир меселе асырлар девамында ислям акъиделери эсасында тербиеленген, ислям ве шерият омюрининъ тарзына чевирилген къырымтатар джемиети арасында чешит тюрлю фикир ве арескетлерни догъурды. “Къадын-къызлар баштакълыгынынъ” огюни алмакъ, комитетни тар-мар этмек, дие халкъ арасында тешвикъат алып бармакъ⁵⁷, рус газеталарында Къырым Мусульман Иджра комитетининъ туткъан ёлуна ве бильхасса Н. Челебиджихангъа къаршы ифтира мектюплерини дердж эттирмек, “шерият къаиделерине къатты риает этмекни” талап этип, топлашувлар, митинглерде бу меселени махсус кескинлештирмек, Къырым атлы полкынынъ субай ве аскерлерини Мусульман иджра комитетининъ бу арескетлерине къаршы ызгъыштырмакъ⁵⁸, ишине аякъ чалмакъ⁵⁹, оларгъа къаршы провокацион арескетлер япмакъ, къадын-къызлар комитети биналарыны ташкъа тутмакъ, джамилерде “махсус” ваазлар окъумакъ⁶⁰, киби аллар озь берип башлады. Реакцион руханийлер “ислям, шерият” факторларыны мусульман уммети арасында айдаштырып, меселя, къадынларнен эркеклер джамилерде джемаатнен берабер намаз къылмакъ олмай, деген шейни огге сюрп, оны эп кескинлештирмеге арескет эттилер. Бунъа къаршы чыкъып “Миллет” газетасы озь саифелеринде буюк бир кампания башлай. Бу кампаниянынъ эсас макъсады джамилер Алланынъ мулъкю ве эви, затен джамилерден дин, илим, маарифет, фикир, сиясет нокътаи-назарындан файдаланмакъ акъкъына мусульман къадыны да малик⁶¹ олгъаныны анылатмакътыр. Атта бу “тартышувгъа” сонъ бермек ичюн Къырымнынъ муфтиси Н. Челебиджихан аз бучукъ диний бильгиси мусульманнынъ бильмеси шарт олгъан акъидени, яни “къадынлар джами ве месджитлерге барып, Шерh-и шерифте косътерилген тертип узере, джемаат иле къылынан намазларда имамгъа (эркек) икътида иле намаз къылмагъа акълары бар”⁶² дис ресмий суретте текрарламагъа меджбур ола.

Къадын-къызлар комитетлерининъ ишине мусбет бакъкъан, оларгъа эм маневий, эм маддий джеэттен къол-

туткъанларнынъ сайысы да аз дегиль эди. Месея, Алуштада бир чокъ хайриет иле мешур буюккламбатлы генч къырымтатар зенгинлеринден Хамид эфенди Реджебов “Ени аят” къадынлар джемиетине 500 рубле берген, Корбек коюнде тешкиль олунгъан къадын-къызлар комитетине де пара ярдымы косътерген⁶³.

Къырымтатар къадын-къызлары сиясий омюрде фаль иштирак этмеге тырыша эдилер. Месея, 1917 сенеси мейдангъа кетирилген Татар партиясы (Миллий фиркъа)нынъ азалары арасында къырымтатар къадын-къызлары да бар эди. Шимдилик араштырып, була бильдигимиз весикъалар арасында, яни “Миллий фиркъа” азаларынынъ толу олмагъан джедвелинде 5 къадыннынъ ады булуна. Булар: Хатидже Гаспринская (Дерекой), Асие Акимова (Кучюк Озен), Земине Дагъджы (Къызылташ), Шефикъа Гаспринская (Багъчасарай), Ильхамие Тохтарова (Ялта уезди), Айше Исхакъова (Акъмесджит)⁶⁴. Эгер архив малюматларына коре Миллий фиркъанынъ он бинъге якъын азасы олгъаныны⁶⁵ козь огюне аладжакъ олсакъ, ишбу татар партиясына аза олгъан къадын-къызларнынъ сайысы баягъы зияде олгъаныны эминликнен къайд этмек мумкюн.

1917 сенеси октябрь 1—2-де Акъмесджитте отъкерилген ве къырымтатар халкъы Къурултайынынъ чагъырылмасына къарар берген къырымтатар ичтиманий ве миллий тешкилятларынынъ съездинде иштирак эткен 200 делегатнынъ арасында 20 къадын бар эди⁶⁶. Ишбу съезд Къурултайгъа сайлавлар акъкъында къабул эткен Низамнамеде къадынларгъа эркеклернен берабер бу сайлавларда иштирак этмек укъукъы бериле⁶⁷, ве бойлеликнен къырымтатар къадынларынынъ джемиетнинъ мусавий укъукълары азалары олгъаны таныла. Бу Низамнаме муджиби къадын-къызлар комитетлерни сайлавларгъа фаль кириштилелер. Къадын-къызлар Меркезий Комитетининъ татар къадынлыгъына мураджааты бунда буюк роль ойнады⁶⁸. Къурултайгъа сайлангъан 77 миллет векили⁶⁹ арасында дёрт къадын: Анифе ханым Баданинская (Акъмесджит уезди), Хатидже ханым Авджы, Ильхамие ханым Тохтарова (Ялта уезди), Шефикъа Гаспринская (Кезлев уезди) бар эди⁷⁰. Бунинънен, къырымтатарлар бутюн тюрк ве мусульман алеминде конституцион акимет органына биринджи олып, къадын-къызларны сайлагъанларыны косътермекнен⁷¹ Къырымда, бу мусульман улъкесинде теракъкыят

ве демократия не кьадар огге кеткенини нумайыш эткен бир темсиль олды.

Къырым мусульманларынынъ аятыны алт-устъ эткен “къадын уриети” меселеси Къурултайда да котерильди. Къурултайда “солджулар” (сол къанат) ве сагъджылар (сагъ къанат) арасында кескин тартышмаларгъа себеп олды. Лякин Н. Челебиджихан ве Дж. Сейдаметнинъ араретли мудафаалары нетиджесинде “сагъджылар” магълюбиетке огърадылар⁷². Къурултайда (ноябрь 26) илян ве къабул этильген Къырым Халкъ Джумхуриетининъ Конституциясында (18-нджи мадде) къадынлар ве эркеклер мусавий укъукълы олгъаны тасдикъланды. Къурултай бу мусавийликни амельге кечирмек ичюн махсус къанун ишлеп чыкъмакъны миллий парламентке авале этти⁷³. Къырымтатар къадын-къызларынынъ амелий ве укъукъий уриетининъ насыл ёлнен кетеджеги бельгиленди.

Къырымтатарларнынъ мевзугъа даир къабул эткен къануны, ялынъыз шаркъ мусульман мемлекетлерини дегиль, айны заманда къадыннынъ девлет акимияет органы ве я парламентке сайланмакъ акъкъы меселесинде там укъукъ мусаватына саип олмагъаң базы гъарб мемлекетлерини де кериде къалдырды⁷⁴.

Бунынен Н. Челебиджиханнынъ “эр миллетнинъ къадынлары эркеклернинъ дуйгъуларынен дуйгъудаш, фикирлеринен фикирдеш олсалар, фелякетлеринен кедерленсе, мувафакъиетлерни такъдир этселер ве алгъышласалар о миллет ольмез, ольдюрильмез ве алчалмаз”⁷⁵ деген сёзлери акъикъаткъа чевирильмек ёлунда кенди темель ташыны булды.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ:

1. E. KIRIMAL: “1917 İhtilalinden evvel ve sonra Kırım Türk ailesi ve kadınının durumu”, EMEL mecmuasi, İstanbul, 1972, № 68, s. 38.

2. E. KIRIMAL (1), s. 40.

3. С. Гъафаров: “Исмаил бей Гаспринский (аяты ве фаалиети)”, “Йылдыз” меджмуасы, Ташкент, 1990, № 5, с. 94.

4. “Терджиман” газетасы, 1903, № 36//Ю. Османов, В. Гафаров: “Исмаил Гаспринский. Краткий очерк творчества” (рукопись). Казань, 1964, стр. 15 (из личного архива Ю. Кандыма).

5. E. KIRIMAL, (1), s. 40.

6. A. SOYSAL: “Z dziejów Krymu”, Warszawa, 1938, s. 58—75.//E. Kirimal, (1).

7. “Миллет” газетасы, № 96, 03/XI-1917 с.

8. A. SOYSAL: “Kırım tarihinde uc Ayse”, EMEL, 1967, № 43, s. 27.

9. Y. PAYEVSKY: “Zigmund August zamanında Leh-Türk dostluğu tecrübeleri”, Varsava, 1935, s. 2—3.//A. Soysal (8).

10. “Варшава кутюпханесинде Къыралларгъа ант весикъалар, № 319”.//A. Соисал (8).

11. KLYTNITSKI: "XVI asirin ortalarinda Litvaniya-Kirim anlasmasi", s. 44—46//A. Soysal (8).
12. "Varsava universitesi kutuphunesi, vesika № 592//A. Soysal (8).
13. "Varsava universitesi kutuphanesinde Kirallara ait vesikalar, n. 313//A. Soysal (8).
14. E. KIRIMAL, (1), s. 40.
15. Cafer SEYDAMET: "Gasprali Ismail bey", Istambul, 1934 s.//E. Kirimal, (1).
16. С. ГЪАФАРОВ: "Къадылларнынъ азатлыгъы огърунда курешчи", "Йылдыз" меджмуасы, 1990 с., № 5, с. 95.
17. A. BENNIGSEN, Chantal LEMERCIER-QUELQUEJAY: "La presse et le mouvement national chez les musulmans de Rusia avant 1920", Paris, 1964, s. 35—40//A. Fisher: "The Crmian Tatars", Michigan, 1978.//EMEL, 1965, № 27, s. 29.
18. "Йылдыз" меджмуасы, 1990 с., № 5, с. 95.
19. "Терджиман" газетасы, 1913 с., № 124.
20. "Терджиман" газетасы, 1887с., № 24, 27.
21. "Терджиман" газетасы, 1888 с., № 31.
22. "Терджиман" газетасы, 1889 с., № 33.
23. "Терджиман" газетасы, 1896 с., № 28.
24. "Терджиман" газетасы, 1896 с., № 36.
25. "Терджиман" газетасы, 1901 с., № 26.
26. "Терджиман" газетасы, 1909 с., № 35.
27. "Терджиман" газетасы, 1909 с., № 26.
28. "Терджиман" газетасы, 1913 с., № 201.
29. "Терджиман" да басылган ишбу макъалелернинъ русча метнини С. Гъафаровнынъ ("Йылдыз", 1989 с., № 4, с. с. 131—133) "Терджиман" газетасында басылган эсас материалларнынъ кыыкыа библиографиясын-да бериле.
30. Е. ОСТРОВСКАЯ: "Крым", Москва, 1911, стр. 51—52.
31. E. KIRIMAL, (1), s. 41.
32. "Южные ведомости" газетасы, № 89, 22/IV-1917 г.
33. M. ULKUSAL: "Kirim-Turk Tatarlari: dunu-bugunu-yarini", Istanbul, 1980, s. 169.
34. "Миллет" газетасы, № 11, 12/VI-1917 с.; Ю. Къандым: "Куреш мейданы отаймаз...", "Йылдыз" меджмуасы, 1997 с., № 6, с. с. 3—30.
35. "Миллет" газетасы, № 23, 27/VII-1917 с.
36. E. KIRIMAL, (1), s. 41.
37. А. К. БОЧАГОВ: "Миллий Фирка: национальная контрреволюция в Крыму", Крымгосиздат, 1930 г.
38. "Миллет" газетасы, № 11, 12/VI-1917.
39. E. KIRIMAL: "Der nationale Kampf Krimturken mit besonderer Berücksichtigung Jare 1917—1918", Munster/West., 1952, s. 44—45//EMEL, Istanbul, 1972, n. 68.
40. "Миллет" газетасы, № 104, 14/XI-1917 с.
41. "Миллет" газетасы, № 9, 06/VII-1917 с.
42. "Миллет" газетасы, № 43, 20/VII-1917 с.
43. "Миллет" газетасы, № 77, 09/X-1917 с.
44. "Миллет" газетасы, № 1, 27/VI-1917 с.
45. "Миллет" газетасы, № 43, 20/VIII-1917 с.
46. "Миллет" газетасы, № 13, 14/VII-1917 с.
47. "Ялтинская новая жизнь" газетасы, № 36, 26/IV-1917 с.
48. Центральний государственний архив Автономной Республики Крым (дале — ЦГААРК), ф. 1694, оп. 1, д. 63, л. л. 36—37 (об.).
49. ЦГААРК, ф. 1694, оп. 1, д. 63, л. 3.
50. ЦГААРК, ф. 1694, оп. 1, д. 63, л. 6.
51. ЦГААРК, ф. 1694, оп. 1, д. 63, л. л. 20, 23.
52. Шефיקъа Гаспралынынъ архивинде булунган Къазан Мувакъкът Меркезий Къадын-къызылар бюросынынъ 1917 сенеси апрель 20-де Къа-

занда топланаджакъ олгъан Бутюн Русие Мусульман къадын-къызлары-
нынъ съездинде иштирак этмеси ичюн, Къырым Къадын-къызлар комитетининъ къуруджыларындан бири Шефикъа ханым Гаспралыгъа 1917 сенин апрель 13-те ёллагъан 9303 номерли телеграф даветнамеси.//Е. Къырымал (1).//ЭМЕЛЬ, 1972 с., № 68, с. 42.

53. Е. KIRIMAL, (1), s. 42.

54. Е. KIRIMAL, (1), s. 42.

55. "Миллет" газетасы, № 44, 21/VIII-1917 с.

56. "Миллет" газетасы, № 11, 12/VII-1917 с.

57. "Южные ведомости" газетасы, № 119, 30/V-1917 с.

58. "Миллет" газетасы, № 77, 9/X-1917 с.

59. "Миллет" газетасы, № 9, 06/VII-1917 с.

60. "Миллет" газетасы, № 12, 13/VII-1917 с.

61. "Миллет" газетасы, № 13, 14/VII-1917 с.

62. "Миллет" газетасы, № 23, 23/VIII-1917 с.

63. ЦГААРК, ф. 150, оп. 1, д. 167, л. л. 63—82.

64. ЦГААРК, ф. 150, оп. 1, д. 167, л. 105 (об.).

65. "Миллет" газетасы, № 73, 03/X-1917 с.

66. "Emel" mecmuasi, Istanbul, 1970, п. 61, s. 44.

67. "Миллет" газетасы, № 96, 03/XI-1917 с.

68. ЦГААРК, ф. 150, оп. 1, д. 167, л. л. 101—103.

69. ЦГААРК, ф. 150, оп. 1, д. 167, л. 101, 101 (об.), 102.

70. Ю. КАНДЫМОВ: "Къурултай: о насыл олгъан эди", Багъчасарай, 1991, с. с. 12—14.

71. Е. KIRIMAL, (40), s. 104—105.

72. М. ULKUSAL, (34), s. 176.

73. Е. KIRIMAL, (1), s. 43.

74. "Терджиман" газетасы, № 85, 16/IV-1916 с.

"Ава икяеси хатырынъыздамы? Къадын озюни къадын оларакъ ис эткенинен, акъылына кельген биринджи фикир — янъы антер алмакъ олгъан".

Г. ГЕЙНЕ.

"Эгер Алла къадынгъа къоджасынынъ устюнден укюмдар олмакъны истеген олса, оны башсыз яратыр, къоджасына къул олмакъны истесе — аякъсыз яратыр эди. Амма, акъайнынъ эши олсун деп Алла къадынны къабургъадан яратты"

Мукъадесс Августин.

• Сафинар Дженилева,
кызылжатар кызыл-кызыллар
бүлүмүнүн ренси.

АЛИДЖЕНАП МАКЪСАТЛАР ОГЪРУНДА

Кырымтатар кызыл-кызыллар бирлиги укюмет тарафындан тезис этильмеген ичтимай тешкият оларакъ, 1994 сенесининъ март айында мейдангъа кетирилди. Кызыл-кызыллар бирлигининъ реберлиги алтында тувгъан улыкемизнинъ он беш шезри ве районларында айры болюклер тешкиль олунды. Бу региональ болюклер меркез болюкнинъ вазифе ве макъсатларыны кучъ-кыветлерини аямайып, эллеринден кельгенине кыдар омюрге кечирмектелер. Олар халкъымызынынъ аятында расткельген мушкюль алларны, вазиятлерни енгиллештирмеге тырышмакъталар.

Бутюн Кырым боюнджа бугунде-бугунъ йигирми докъуз региональ болюклер тешкиль олунуп, оларнынъ эр бири алидженап ве месюлиетли вазифелерини эда этмектелер. Бу региональ болюклер Ватанымызынынъ эр бир кошеси: Кезлев, Джанкой, Эски Кырым, Кырасув ве Кырымнынъ дигер районлары ве койлеринде тамыр атмакъталар.

Кырымтатар кызыл-кызыллар бирлигининъ белли бир кыалыпкъа кетирилген ве темелли ишленилген программасы бар. Бу программа халкъымыз тувгъан Ватанына авдет олунгъан девирде пейда эткен муим проблемаларнынъ аль олунувы ве омюр тарзынынъ яхшылаштырылувыны кыаплап ала. Бу меселелернинъ чезилюви ве зийлештирилюви узеринде кырымтатар кызыл-кызыллар бирлигининъ макъсат, вазифелери тайинленген.

Чокъ балалы аилелер, оксюз кыалгъан балалар, эвсиз-баркысыз, незаретсиз кыалгъан кыартлар акъында белли бир малюматлар топпав, оларгъа нисбетен маддий ярдымда булунув, акъ-укъукъларыны кыорчалав киби муим меселелер кырымтатар кызыл-кызыллар бирлигининъ эсас фазифелерин-

ден биридик. Хусусан, халкъымызнынъ тувгъан топрагъына къайтув ве ерлешув девиринде айны ве дигер вазиятлернинъ кескинлешюви ве оларнынъ огюни алув меселелерининъ артувы бирликнинъ векиллерине бу месулиетли ишке джиддий янашувы талап эткенини пек яхшы анълашыла. Шуннынъ ичюн айны меселелер бирликнинъ программасында озь аксини корьгендик.

Аналыкъ ве балалыкъны къорчалав меселеси де оларны ич бир вакъыт быракъмай. Бу меселе буюк проблемаларгъа чевирилип, озьлерининъ мераметли ве инсаниетли чезилювлерини беклемектелер. Кечкен девирде бу меселенен багълы, программа муджиби, учь бинъ къырымтатар къорантасына маддий ве консультатив ярдым косътерильди.

Ватанымызда миллий мектеплер, сыныфлар ве багъчаларны пейда этюв джержьянына да къырымтатар къадын-къызлар бирлигининъ къошкъан иссеси пек буюктир.

Халкъ медениетининъ гъайрыдан тикленилювине аит тедбирлернинъ отькерилюви ве тешкиятландырылувы къырымтатар къадын-къызлар бирлигининъ вазифесидир. Бу проблеманен багълы мерасимлер чокъусы миллетимизнинъ топлу яшагъан ерлеринде даимий суретте отькерильмекте. Аилевий анъанелерни джанландырмакъ, урф-адетлеримизни, яшайыш тарзымызнынъ узвий бир къысымына чевирмек макъсады иле мектеп талелелери ве залинен айырыджа корюшювлер тешкиятландырылмакъта. Бу корюшювлер чокъусы дервиза, наврез, къурбан байрам киби, миллий байрамлар арфесинде отькериле. Япыладжакъ тедбирлернинъ джумлесини къырымтатар къадын-къызлар бирлигининъ болюклери джанландыра.

Яз мевсими озь укюмини сюрип башлагъанынен, къырымтатар къадын-къызлар бирлиги балаларынынъ язда насыл раатланаджагъыны къайгъыра башлай. Эллеринден кельгенине къадар раатлыкъ лагерлерининъ башлыкъларынен къонушып, белли бир мыкъдарда талелелерни лагерьге ёлламагъа тырышалар. Бу тедбир бирлик тарафындан эр яз мевсимиинде япылатургъан.

Халкъара фондлар иле достане мунасебетте булунып, оларнен чалышмакъ ве озьара чалышув нетиджесинде белли бир алышкъанлыкълар пейда этмек, оларны анъанеге чевирмек укюмет тарафындан тезсис этильмеген бутюн халкъара къадын-къызлар тешкиятларынынъ макъсат вазифесидир. Бу эснада къырымтатар къадын-къызлар бирлиги буюк иш япмакъта. Олар "Сороса", "Counterpart" киби халкъара фондлар иле достлашып, бири-бирине къолтутып чалышмакъталар.

Аиле, маариф, медениет проблемаларынен багълы халкъа-

ра конференция, семинарларнын ишлеринде иштирак этмек къадын-къызлар бирлигинин ишидир. Чюнки конференция ве семинарларда котерильген ве бакъылгъан меселелернин джумлеси халкъымызнын аятий тарзыны эйилештирилмесине догърултылгъандыр. Чюнки котерильген ве бакъыладжакъ муим меселелернин инджеликleri бу конференция ве семинарларда бакъыла. Япыладжакъ ишлерни заруриет козюнен корьмеге мейдан ярата, пейда олгъан муим меселенин ачыкъландырылмасына ярдым эте. Бу эснада къадын-къызлар бирлиги халкъара конференцияларда иштирак эткенини айтып кечмек лязим. 1994 сенеси Алушта шеэринде, 1994 сенесинин апрель айында "Семья-94", "Къадын-къызлар ве демократия" Киев шеэринде откерильген халкъара конференцияларда бирлигинин векиллерине иштирак этмек сырасы кельди. Оларда халкъымызнын аятий вазиятинен, акъ-укъ-укъларынен багълы меселелерни огге сюрьмеге имкян яратылды.

Эр бир ана-баба баласыны осьтюрир экен, эвлядынын ферасыны корьмек ичюн нелер япмай? Миллетимиз Ватанына авдет олгъан девирде бунын иле багълы бинь бир тюрюю проблемалар халкънын энъсесинден баса. Оларнын къайсы бири эсас меселедир? Ангисини шу арада аль этмек лязим? Бойле меселелернин эр бирини къадын-къызлар бирлиги алышкъанлыкъ пейда эткен тертипте чезе. Арбий хызметке алынувда пейда олгъан проблемаларнен бирлигинин айры болюги огъраша. Бу эснада арбий хызметте булунгъан эвлятларымызнын акъ-укъукъларыны къорув меселесинен багълы бир чокъ ишлер откерильмекте. Арбий хызметте булунгъан аскерлернин яшайыш ве кечиниш тарзыны огренюв макъсады иле о ерлерге махсус рейдлер япылды.

Къырымтатар къадын-къызлар бирлигинин халкъара къадын-къызлар тешкилятынен, диаспора ве чешит фондлар арасындаки багъы эп кенишлемекте. Бунынъле багълы баягъы тедбирлер откерильди ве зарурий ярдымда булунгъан элинин белли бир къысымына маддий ярдым косътерильди.

Сонъки сенелерде Полония ве Тюрькие къадын-къызлар тешкиятларынен багъ сыкълашмакъта. Бойле озъара теджрибелеринен пайлашувнын нетиджесинде Истанбул, Анкара, Измир ве Нью-Йоркта къырымтатар къадын-къызлар бирлигинин айры болюкleri пейда олды.

"Жиноче громада", "Союз Украины" киби украин къадын-къызлар тешкиятлары иле къырымтатар къадын-къызлар бирлигинин багъы эп сыкълашмакъта.

Къырымтатар къадын-къызлар бирлиги русие ве украин

къадын-къызларынен бирликте америкалы къадын-къызлар "Избиратель" тешкиляты тарафындан азырлангъан "Къадын-къызлар демократиясыны къуветлендирюв" киби программа-сында иштирак этти.

"Возрождение", "Евразия" киби инвестицион фондлар иле алякъалар арттырылды. Халкъ эснафыны гъайрыдан тиклев ве ишчи ерлерини азырлав боюнджа "Counterpart" фондында проект къорчаланылды. Бу программа боюнджа 60 къадын-къыз миллий килим токъуджылары олдылар.

Къырымтатар къадын-къызлар бирлигининъ ичтимай акъ-укъукъларыны къорчалав болюги мураджаатта булунгъанлар-нынъ вазиятлерини чезмеге тырышалар. Дёрт йыл девамында эки бинъге якъын къадын-къызлар бирликинъ къапысыны къакъты. Оларнынъ эр бирине бирлик тарафындан маддий ве консультатив ярдым косътерильди. Бу болюк мераметлик акциялары да откере.

Бирликте сагълыкъ-сакълав меселелеринен огърашкъан болюк "Эвлят" джемиети иле къавий багъ тутып, ишлерини эда этмекте. "Никях акъшамлары"ны откерюв мерасими де кеткен сайын бир анъанеге чевирильмекте.

Бутюн бу япылгъан ишлер Къырымтатар Меджлиси, Къырым Фонды ве айры спонсорларнынъ ярдымы вастасы иле кениш джерьян алмакъта, халкъ вазиятини енгиллештирген таянч мейданы олып къалмакъта.

"Къадындан: "Ничюн агълайсынъ" — деп сорамакъ мум-кюн. Амма ич бир вакъыт "Ничюн агъладынь" — деп сора-манъыз. О, буны хатырлап оламаз."

А. ДЮМА, огълу.

"Къадын даима учъ чешит яшта ола: тахминий, акъикъий ве озюне-озю берген яшта".

А. КАРР.

Сафуре Каджаметова 1951 сенеси Андижан областынынъ (Озбекистан) Айым коюнде ишчи кьорантасында догъды. 1969 сенеси педагогика окъув журтуны, 1975 сенеси Фергана педагогика институтынынъ филология факультетини битирди. Мектеплерде оджапчелик япты, ильмий болук мудир, шеър халкъ маарифи болюгинде методист оларакъ чалышты.

1989 сенеси Кыырымгъа кочты. Беш йыл Джанкой районында мектепте дерс берди. Кыырымтатар халкъынынъ II Кырултайына векиль сайланды. Джемаат ишлеринде айрыджа фааллик косьтерди. 1994 сенеси Кыырымтатар Кыадынлар лигасына аза сечильди. 1995 сенесинден берли Кыырымтатар тасиль хадимлери "Маарифчи" джемиетининъ реисидир.

● *Сафуре Каджаметова*
Кыырымтатар тасиль хадимлерининъ
"Маарифчи" джемиетининъ реиси.

МЕСУЛИЕТЛИ ВЕ ШЕРЕФЛИ ВАЗИФЕЛЕР

Сыр дегиль ки, халкъымыз сюръгюнликте яшагъан элли йылдан зияде вакъыт зарфында миллий тасилимиз бутюнлей токътады, дженктен эвель, аз олса да, тилимизнинъ ве эдебиятымызнынъ тедкыккы ве инкишафы ёлунда алынып барылгъан араштырмалар, ильмий ишлерге сед чекильди, даа догърусы, бу ишлернен огърашувгъа не имкян, не де ёл берильди. Буларнынъ акъибетинде халкъымызнынъ осип келеяткъан янъы неслининъ эсас кысмы, эдебий тиль бир четте турсын, лакъырды тилимизни биле, унутып башлады, миллий адетлеримизден, аьанелеримизден баягъы узакълашты. Буларнынъ ерине дигер миллетлернинъ, эсасен рус халкъынынъ тили ве адетлери аятымызгъа зияде синъди. Бу исе, миллети-

мизнинъ менлигини ве озьлигини гъайып этювге догъру атылгъан къоркъунчлы ве хавфлы адымлардан олды.

Эбет, озь ана тилинде мектеп ве тасиль коръмеген инсаннынъ бойле фаджиалы нетиджеге огърайджагъы табиий бир алдыр. Буны козь огюне алып, иджреттен къайтып кельген биринджи тасиль хадимлеримизден бир группасы ана-Ватанымызда миллий мектеплер ачув, бала багъчалары тешкиль этюв, яшларымызнынъ ана тилимизни, анъане ве медениетимизни огренювлери, миллий эснафчылыгъымызны менимсевлери огърундаки арекетлеринде ярдымджы олмакъ макъсадында, 1995 сенеси Къырымтатар тасиль хадимлерининъ “Маарифчи” ассоциациясыны (джемиетини) тизмек къарарына кельдилер. Аслында, Къырымгъа къайтып кельген къоранталар бу киби ниетлерни амельге кечирмек ичюн та 1988 сенесинден курешип башлагъан эдилер. О йылы Къырымнынъ халкъымыз топлу яшагъан къасаба ве койлериндеки бала багъчаларында миллий группалар ачылып, базы мектеплерде къырымтатар тили факультатив тарзда олса да, окъутылып башлады. Арадан бир йыл кечкен сонъ исе, къырымтатар тили фен оларакъ дерс джедвеллерине кирсетилды.

1995 сенеси Акъмесджитте къырымтатар тасиль хадимлерининъ Бутюн Къырым тезис конференциясы олып кечти ве онда “Маарифчи” ассоциациясы мейдангъа кетирильди. Конференцияда сайлангъан идаре эйети биринджи кунден ишке гъайретнен киришти ве кечкен къыскъа муддет ичинде баягъы ишлерни япмагъа наиль олды. Шимди Къырымда джемиетимизнинъ 21 мааллий тешкиляты фаалиет косьтермекте. Оларнынъ эркъанында 200-ге якъын маариф хадими — алимлер, оджалар ве джемаатчы инсанлар ишимизге ярдымджы олмакъталар.

Бу ерде шуны къайд этмек керек ки, “Маарифчи” тешкиль олгъан ильк вакъытта ишлеримиз сринден ойле къолай кочьмеді. Джумхуриет ве мааллий тасиль органдарынынъ реберлери бизге истекнен къол тутмагъа истемедилер. Атта, айры тешеббюслеримизге аякъ биле чалгъан заманлары олды. Бунгъа айры районларда халкъымыз топлу яшагъан ерлерде къырымтатар балалары етерли олгъанына бакъмадан, бала багъчаларында миллий группалар ве мектеплерде сыныфлар ачув меселелерине олдукъча дикъкъатсызлыкъ косьтердилер. Бунынъ устюне, нидже чекишювлер нетиджесинде ачылгъан бала багъчаларында группаларнынъ сайысыны йыл-йылдан эксиль-

тилер. Месея, 1991—1993 сенелери оларнын сайысы 12-ден 40-кѡа чыкѡкъан олса, ондан сонѡки эки йылда оларны 25-ке тюшюрдилер. Кечкен сенеге келип, бойле группаларнын сайысы 18-ни тешкиль этти.

Джемиетимиз тизильгенден бу яна кечкен девир ичинде бала багѡчаларында миллий группалар, мектеплер, сыныфлар ачув, саасында бизге эки джебѡде чалышмагѡа догѡру келе. Биринджиде, Кѡырым Тасиль назирлигине бу тедбирнин не дередже муим олгѡаныны анылатсакъ, экинджиде, халкѡымыз арасында тергѡибат ишлери алып барамыз. Чюнки, миллетимизде кет-кете эр шейге меракъ эксильмекте, ишанч джоюлмакѡта. Бунын ичюн де, бу тедбирлерни омюрге кечирмек бизлерден исарлы эмек ве джиддий арекетлер талап эте. Лякин, биз бу ишлернин миллетимизнин бугуны куню ве келеджеги ичюн не кѡадар муим эмиети олгѡаныны пек яхшы анылаймыз. Джемиетимизнин эр бир азасы ич усанмадан, геджени гедже, кунѡдюзни кунѡдюз демеден чалыша. Чалыша дегиль, джебѡлердеки киби куреше.

Арекетлеримиз, эр алда, бошкѡа кетмей, озь семересини бермекте. Бугуныгь келип, Ватанымызнын Эски Кѡырым, Кѡарасувбазар шеэрлеринде, Джанкой, Красногвардейск, Багѡчасарай ве Карасувбазар районларында ачылган 6 миллий мектебимизде халкѡымызнын 1800-ге якъын огъул ве кѡызы тувган тилимизде тасиль ве тербие корьмекте. Бу мектеплернин реберлери де, оджалары да миллий мутехассысларымыздыр. Кене учь райондаки 4 мектепте кѡырымтатар тили темелли усулда (углубленно) окъутылмакѡта. Дѡрт районнын 5 мектебинде исе, дерслер эм кѡырымтатар, эм де рус тиллеринде алынып барыла.

Бойледже, бу мектеплеримизде эписи олып халкѡымызнын 3830 огъул-кѡызы тасиль корьмекте. Оларгѡа 290-гѡа якъын оджа дерс бере.

Лякин, шуны айрыджа кѡайд этмек керек ки, Украинанын тиллер акѡкъында кѡабул эткен Кѡанунында кѡырымтатар тилинин де Кѡырымда девлет тили статусы берильгенине бакъмадан, Кѡырымдаки белли миллетчи шовинистлер бу кѡануннын амельде арекетини токтатмакъ огърунда эллеринден кельген бутюн писликлерни япмагѡа тырышалар. Олар кѡырымтатар ве рус эалиси арасында чешит усулларнен акс арекетлер алып баралар ки, мектеплерде бизим тилимизде дерслер берильмесин, халкѡымыз, эвельде олгѡаны киби, озю-

нинъ миллий дегерлигини танымасын ве бильмесин. Бунъа мисаль оларакъ, Къырым Юкъары Шурасы тарафындан Къырымнынъ джеми мектеплерине даркъатылгъан анкетаны косътермек мумкюн. Бу анкетадаки суаллернинъ макъсадына дикъкъат этиледжек олса, анкета муэллифлери мектеплерде умумен, къырымтатар ве украин тиллерининъ окъутылувына мани олмакъ истегенлерини ачыкътан-ачыкъ дуйдыралар.

Халкъымыз энди миллетимизге къаршы бойле (япылгъан) авантюраларгъа алышты, демек мумкюн. Чюнки, асырлар девамында миллетимизнинъ менлигини джойдырмакъ ичюн бойле арекетлер дефаларджа текрарланмакъта. Бунынъ ичюн бизде оладжакъ алчакълыкъларгъа къаршы арекетлер япмагъа, халкъымызны уянтмагъа даянмакъ огърунда чалышамыз. Эбет, бу ишлер ойле пек де къолай олмай, амма бизим ёлумыз, такъдиримиз буны талап эте.

Шуны айрыджа къайд этмек истейим ки, ана-бабалар, джемаатымыз озъ макъсатлары ёлунда исрарнен куруш алып баргъан ерлерде, арекетлеримиз озюнинъ семересини бермекте. Бала багъчаларында группалар, ана тилимизде миллий мектеплер, дигер мектеплерде миллий сыныфлар ачылмакъта. Бунъа юкъарыда анъылгъан шеэрлер ве районларда яшагъан халкъымызны мисаль оларакъ косътермек мумкюн. Олар ерли акимият ве маариф болюклерининъ къапыларыны дефаларджа къакътылар, пикетлер тешкиль этилер, нумайышлар отъкердилер. Джемаат адындан язылгъан талапнаме-аризаларны аит адреслерге теслим этилер ве олардан къанаатленирли джевап алмагъандже бу ишни быракъмадылар.

Ассоциациямыз ве онынъ районлардаки шубелери бойле арекетлерге тешеббюсчи ве иштиракчи олмакънен берабер, бала багъчаларындаки группаларнынъ тербиеджилерине, миллий мектеплер ве сыныфларнынъ оджаларына методик ве амелий ярдымлар япмакъны да унутмайлар. Джумхуриет пайтахтында, миллий мектеплеримизде невбетинен белли мевзуларгъа багъышлап семинарлар, методик кенъешлер отъкериле. Бу тебирлерде оларнынъ иштиракчилери ичюн файдалы ве къыйметли чыкъышлар япыла, теджрибелернен пайлашыла, тилимизнинъ инкишафы, эдебиятымыздаки янъылыкъларнен таныш олуна.

Языкълар олсун ки, бизлер омюрге кечирмек ичюн бельгилеген тедбирлеримиз не къадар меракълы ве зару-

рий олгъанына бакъмадан, Украина ве Къырым укюмет-лерининъ месуль адамлары ве ант тешкиятлары халкъы-мызнынъ озълигини, дегерини булув огърундаки аре-кетлерине мани олмакъталар. Къырым Тасиль назирли-гининъ сонъки къабул эткен къарарында бу окъув йы-лында къырымтатар тили мектеплерде меджбурый фен оларакъ дегиль де, дигер ябаний тиллер сырасына кечи-рильди. Бунъа къаршы ана-бабаларнынъ итиразлары ве талаплары дикъкъаткъа биле алынмады. Бунынъ нети-джесинде шимди къырымтатар тили рус ве украин мек-теплеринде талебелерге ве оджаларгъа онъайтсыз саатларгъа къоюлмакъта. Эгер ана-бабалар бу ишке къарышмасалар я да уйгъунсыз саатларда окъутылуvgъа къаршы чыкъса-лар, къырымтатар тили дерслери ерине башкъа дерслер кирсетильмекте.

Къырымтатар мектеплеринде ве бала багъчаларында чалышкъанлар ичюн окъув-методик къулланмалар ёкъ де-реджеде. Бала эдебияты аман-аман нешир этильмей. Бала багъчалары ве методик тешкиятларнынъ реберлери ара-сында бизим семетдешлеримизден бир кимсе ёкъ. Сим-ферополь педагогика билим юрту къырымтатар мектеп-кедже муэссиселери ве башлангъыч мектеплер ичюн кадр-лар азырлай. Лякин, бу ердеки еди группадан ялынъыз эки группасында учъ фен къырымтатар тилинде окъуты-ла. Нетиджеде студентлер кереги киби бильги алып ола-майлар.

Белли ки, 1991 сенеси Симферополь университетин-де Ташкенттен авушкъан къырымтатар тили ве эдебияты болюги ачылды ве онъа эр сене 50 студент къабул этиль-меси къарарлаштырылды. Лякин, 1996 сенеси, ич бир себепсиз, болюкке къабул къыскъартылды ве 35 студент-ке тюшюрильди. Университетнинъ къырымтатар тили ве эдебияты болюгининъ оджалары ве студентлеринен “Ма-арифчи” де бу тедбирге къаршы аракетлерде иштирак этти, юкъары тешкиятларгъа мектюплер ёллады.

1997 сенеси август 27-де Къырым мухтар Джумхури-етининъ укюмети украин ве къырымтатар тилинде окъ-утилгъан тасиль муэссиселерини кенъейтюв программа-сыны къабул этти. Программа 2006 сенесинедже аракетте булунаджакъ. Амма, бу тедбирнинъ омюрге кечирилюви-не чешит усулларнен мани олунаяткъаны бутюн милле-тимизни раатсызлай.

“Маарифчи” ассоциациясы бутюн аракетлеринде ана тилимизни инкишаф эттирмек ёлунда зарур тедбирлер-

ни корьмеге тырыша. Бунъа бутюн джемаатчылыгъымыз-нынъ дикъкъатыны джелъп этмек муим вазифе дие биле. Чюнки, бизим миллий озьлюгимизни теминлев ёлунда бу тедбирлер айрыджа роль ойнагъаныны яхшы билемиз ве миллетимиз де буны аңламасы керек. Акс алда биз миллет де оламамыз, девлетчилигимизни де эльде этал-мамыз.

"Дюльбер къадынлар буюк шеэрлерге бенъзейлер; ше-эрни запт этмек мумкюн, амма къолда тутып къалмакъ кучътир".

П. БУАСТ.

"Къадын — сизнинъ кольгенъиздир: пешинден кетсенъиз, о сизден къачар; ондан къачсанъыз — пешинъизден ча-пар".

А. МЮССЕ.

"Чокъ алларда ойле ола: къадын сизге юрегининъ анах-тарыны бергиненен, экинджи куню килитини денъишти-рир".

О. СЕНТ-БЕВ.

"Сиясетке къарышкъан къадын — къыргъыйгъа чеви-рильген тавукътыр..."

КАРМЕН СИЛЬВА.

"Къадын санъа ачувланып аркъасыны чевирсе, онынъ елькелерини макъта, шундан сонъ о сенинъле узлашыр."

Ю. ШТЕТЕНГЕЙМ

"Акъайнынъ дюльберлиги — онынъ акъылыдыр, къа-дыннынъ акъылы — онынъ дюльберлигидир".

ГОРАЦИЙ.

● *Наджие Ягъя,
И. Гаспралы адына джумхурийет
къылышпатар китапханесининъ
методисти.*

РУХИЙ ИХТИЯДЪС

Китап эвель-эзельден инсаннынъ досту, бильги мен-басы олгъан. Бизим девиримизде де эмиети кеткен сайын къат-къат артмакъта. Хусусан халкъымызнынъ тувгъан топрагъына къайтып кельген кунюнден китапхане халкънынъ рухий ихтияджына чевирильди.

Арадан аман-аман ярым асыр кечкен сонъ, 1990 сене-си сентябрь 29-да Акъмесджитте Исмаил Гаспралы адына миллий китапхане мейдангъа кетирильди. Бу китапхане Акъмесджит шеър медениет болюгининъ къарары муджиб Меркезий шеър китапхане системасынынъ филиалы оларакъ teşкиятландырылды.

О заман халкъымызнынъ аятындаки бу муим вакъианынъ тешеббюсчилерине озъ истек ве арзуларыны бильдирмек ичюн, юзлернен саметдешлеримиз девлет-джемаат teşкиятларынынъ векиллери китапханеде топлаштылар.

Мусафирлерни селямламакъ ичюн “Къара денъиз”, Къарасувбазардаки “Къырым гъонджелери” ансамблерининъ векиллери, Акъмесджит университети филология факультети янындаки къырымтатар болюгинде teşкиль олунгъан бедий авескъарлыкъ коллективи кельген эдилер.

Тантананы шеър китапханелерининъ мудири М. М. Грехова ачкъан сонъ, шеър иджра комитети медениет болюгининъ башлыгъы Е. Кисин, къырымтатар миллий арекеті teşкилятынынъ реиси М. Джемилев, къырымтатар медениетини гъайрыдан тиклев боюнджа координацион меркезининъ реиси И. Заатов киби аркъадашлар сёзге чыкъкан ве китапханеге кетирген хайырлав бахшышларыны такъдим эткен эдилер. Шу дакъкъалары китапханенинъ узакъ сенелер девамында семерели чалышмасы, кенишлемеси ве пекинмеси хусусында эйи фикир ве тевсиелер бильдирильген эди.

Гаспралы адына джумхуриет кырымтатар китапханесининъ хадимелери. Биринджи сырада солдан: Ленне Абибуллаева, Гульнар Ягъяева, Нияр Смайлова, Лейля Къадырова, Зарема Ягъяева, Асие Нурсенцова. Экинджи сырада солдан: Фатиме Асанова, Луиза Майнакская, Дилъра Билялова, Гульнар Къуртбединова, Земине Эмирусенинова, Наджие Ягъя, Наджие Таирова, Фатиме Асанова, Зера Фейзуллаева.

Арадан беш йыл кечкен сонъ, 1995 сенеси декабрь 15-те Медениет министрлигининъ къарары муджиби И. Гаспралы адына миллий китапхане И. Гаспралы адына джумхуриет кырымтатар китапханеси намыны ташый башлады.

Айны заманда Къырымда яшагъан халкъларнынъ миллий джемиет ве джемаат, джумхуриет медениет фондунынъ Исмаил Гаспралы адына премиясынынъ лауреаты Айдер Эмиров китапханеде директор вазифесини эда этмекте.

Заманымыз шараитинде китап мухлислерининъ дикъкъатыны яхшы эсерлерни сече билюв, керек китапларны тапып окъумагъа ярдым косьтерюв китапхане хадимлери ичюн буюк ве муим тедбирдир. Иште, бу меселенен багълы тедбирлернинъ откерилювинде китапхане директоры, онынъ муавини ве хадимелерининъ япкъан хызметлери пек кыйметлидир.

Рухий ихтияджнынъ кениш коlemi, аяткъа янъы

несиллернинъ келюви, халкъымызны миллий рухта тербиелев мундеридже, шекиль ве усулларыны кеттикче мукеммеллештирювни талап эте. Бу вазифелерни мувафакъиетли эда этмек ичюн китапхане хадим ве хадимелери кутле арасында миллий тешвикуят ишлерини алып барувда фааль хызмет косътермектелер.

Бугуньки куньде китапханенинъ болюклерни янъы-янъы китапларнен толдурылды, китапханеде чалышкъан хадимлернинъ де сайысы артты. Исмаил Гаспралы адына джумхуриет кырымтатар китапханеси джумхуриет статусыны алгъанынен, кырымтатар медениетининъ инкишафынен багълы проблемаларны чезе башлады. Кырымтатар Меджлис реиси Мустафа Джемилев, рахметли Мустафа Халилов, профессор Рефикъ Музафаров, рахметли Басыр Гъафаров, алушталы Али Девлетов киби инсанларнынъ багъышлагъан китаплары китапханенинъ фондуны баягъы кенишлетти. Китапханеде чешит тиллерде нешир олунгъан китаплар да булунмакъта ве хусусий окъуйджыларыны беклемектелер. Ондан гъайры Стамбулда яшагъан И. Гаспралынынъ торуны Йиджи-ханум китапханени янъы китапларнен теминлемек макъсady иле, китапхане адына баягъы пара айырды. Китапханемизнинъ фонду сенелер кечтикче даа да янъы китапларнен толаджагъына шек-шубе ёкътыр. Иншалла, китапханенинъ ишлери яваш-яваш илерилер ве юксек seviye котерилир.

Акъикъатен де ойле оладжакъ! Сонъки сенелер девамьында китапханенинъ фондунда булунгъан китапларнынъ джумлесини компьютер зейнини синъдирильди. Китапханеде булунгъан китапларнынъ мундериджесини белли бир шекильде каталогкъа кирсетильди.

Бу саеде рухий менбаны пропагандирлев ишинде чешит аьанелер догъмакъта ве китапханенинъ илерилев инкишафында кеттикче пекинмекте. Алий ве орта окъув юртларында бильги алгъан талелелер арасында, халкъ арасында зенгин асабалыкънынъ кениш суретте пропагандирлев имкяны догъмакъта.

Китапханеде окъуйджыларнынъ конференция ве китапханеджилернинъ семинарлары, яызджылар фен ве медениет эрбаплары иле корюшювлернинъ отъкерилювини аьанеге чевирильди. Бу отъкерильген тедбирлер радио ве телевидение вастасы иле Кырымнынъ эр бир кошесине барып етти. Халкъымызнынъ гонъюлини къуwandырды. Келеджегине умют ашлады. Джемиетнинъ яшай-

ыш тарзы джанланып, эйи денъишювлернен пекингенини исбат этти.

Халкъымызнынъ тоглу яшагъан ерлеринде китапхане васталарынен файдаланув тедбирлерининъ кениш къулач алувы кеткен сайын артмакъта, отъкерильген амелий ишлернинъ нетиджеси озюнден делеялет бермекте. Къырымнынъ эр бир кошесинде китапханелернинъ пейда олувына яваш-яваш менба азырлангъаныны бильдирмекте. Бойле къырымтатар китапханесининъ Кезлевнинъ янъы районында ачылувы бунъа мисаль ола билир.

Бойледже, къырымтатар китапханелери халкъымызнынъ рухий ихтияджына чевирильген сайын, окъув заллары оджа, аспирант, талебелер, иджадий зиялылар иле толып-ташар. Оларнынъ бильги алув джерьяны кенишлер. Гонъю ве къальблери темиз олур. Чюнки китапхане инсанны тербиелеген бир васта оларакъ сайыла. Чюнки рухий джеверни зеинине синъдирген инсаннынъ къальбинде куфюрлик олмаз. Юзюнден, озюнден, козылеринден этрафкъа зиялы нурлар сачылыр. Миллетимиз арасында окъумышлы-бильгили инсанлар артар. Келеджеке аткъан адымларымыз дедиль олур!

Миллетимизнинъ къанына синъген ве белли бир стереотипке чевирильген бу сой хасиет илериде ачыладжакъ къырымтатар китапханелерининъ истикъбалини айдынлатыр!

САРСЫЛМАЗ ИРАДЕ САИБИ

60-нджы йылларда умумхалкъ арекети оларакъ шекилленген миллий арекетимиз озъ акъын-тысына мааллерде бинълернен садыкъ ватанперверлерни джелъп эткендир. Бу умумхалкъ курешининъ огъ сафларында Джеббар Акимов ве Бекир Османов, Мурарем агъа ве Бекир Умеров, Мустафа Селимов ве Мустафа Халилов, Мустафа Джемильев ве Юрий Османов, Решат Джемильев ве Асан Эмиров, Ролан Кадыев ве Идрис Асанин киби ве даа чокъ корюмли шахслар булундылар.

Бу белли адлар арасында озюнинъ бутюн анълы омюрини халкъымызнынъ акъ-укъукъы огърунда курешке багъышлагъан джесаретли къадын, халкъымызнынъ шанлы къызы Айше Сеитмуратованынъ ады айдын бир йылдыз киби парлап турмакъта.

Миллий арекет ветераны, халкъымызнынъ Ватангъа къайтувы огърунда сарсылмаз курешчи Айше Сеитмуратова Сталин репрессияларынынъ энъ къызгъын девринде, 1937 сенеси февраль 11-де, Кырым АССРнинъ Маякъ-Салын (Киров) районындаки Аджи-Эли коюнде адий койлю къорантасында догъды. Бабасы СССРни къорчалап, дженкте эляк олды, амма совет акимieti 1944 сенеси дженкчининъ къорантасыны бутюн халкънен берабер Орта Асиягъа (Озбекистангъа) сюръгюн этти. Еди яшында Айшечикни ватанындан айырып, муаджир эттилер.

1956 сенесине къадар Айше де, эр бир къырымтатар киби, спецкомендатуранынъ ачыкъ козетюви алтында булунды ве эр ай анда барып къайд этильмек борджлы

эди. Иште, бойле, акъ-укъукъсыз халкънынъ чеккен бутюн акъарети ве эзиети онынъ козю огюнде кечти. Шунынъ ичюн мектепни битирген сонъ, озъ халкънынъ тарихыны огренмек, бу халкънынъ акъаретленгешининъ себеплерини бильмек истеги оны 1957 сенеси Самаркъанд Девлет Университетининъ тарих факультетине алып кельди.

1963 сенеси Университетни битирген сонъ Айше мектепте дерс берди ве СамГУнынъ тарих факультетинде ассистент олып чалышты. 1964—1967 сенелери СССР Илимлер Академиясы Тарих институтынынъ аспирантурасына кирмек ичюн дефаларджа имтиан бере. Лякин оны совет тарих илимине якъын къоймайлар, чюнки бу вакъытта о энди миллий арекетте фааль иштирак этмекте эди.

1964 сенесинден башлап Айше Самаркъанд виляети тешеббюсчилер группасына, сонъра исе Меркезий группагъа кирди. О Самаркъандла яшагъан къырымтатарлар адындан дефаларджа (1964, 1965, 1967 с. с.) Москвагъа ёлланылды. Онынъ бу саада фааль арекетлери, эбет, акимет органларынынъ кейфине уймады — 1965 сенесининъ сонъунда оны “озъ истегинен” университеттен айдадылар. 1966 сенесининъ октябрь айында исе Айше апске алынып Москвагъа йиберильди ве анда КГБнинъ Лефортово тюрьмесинде къапавлы ятты.

Ватан ве халкъ огърунда куреште сарсылмаз ираде косътерген, къоркъу бильмез Айше Сеитмуратова айны заманда озюнинъ акъыланелигинен, бильги дереджесинен, КГБ залымлары ве махкемеджилер огюнде кескин ве аджджы азырдеваплыгъынен, халкънынъ ве озюнинъ акъ-укъукъыны къорчалавда къаттылыгъы ве инатлыгъынен айырылмакъта эди ве ойле де девам этмекте. Та о вакъытта ант этип аякъ баскъан ёлундан о ич бир вакъыт тайпылмады, умумхалкъ курешине, миллий арекетимизге садыкъ къалды. Чюнки о анасындан ойле тербие алгъан.

О заманда 1966 сенеси октябрь айында Айшелернинъ эвинде биринджи кере тинтюв отъкерильген вакъытта, КГБ хадими Акчурин онынъ анасы Найме ханымгъа мураджаат этип:

— Къызынъызгъа айтынъыз, бу иштен вазгечсин, бу ишнен огърашмасын (о Айшенинъ миллий арекетте фааль иштиракини козьде тутта эди), — дегенде, анасы:

— Биз оны анджакъ бунынънен огърашсын деп тербие

оттик. Эгер о огърашмаса, мен озюм огърашырым! — деп джевап бере онъа.

Октябрь 14-те Самаркъанд КГБсининъ бинасында Айшеге:

— Сиз апске алынасынъыз, — дегенде, Айше оларнынъ юзьлерине бакъып, нефретнен:

— Сиз мени 30 йыл къапавлы тутсанъыз да, чыкъкъан сонъ кене: “Меним Ватанымны къайтарып беринъиз!” — деп къычырырым, — дей.

КГБ хадимлери олсун, акимист рехберлери олсун — бойле юзсиз залымларнен юзь-юзьге къаршылашкъанда, оларгъа олгъан нефрети Айшеде айрыджа бир джесарет, джуръатлыкъ, интикъам дуйгъусы къозгъай эди ки, онъа шу ерде зарур олгъан энъ ляйыкъ сёзлер, ибарелер озь-озьлюгинден келип чыкъа эдилер.

Москвада Айшенинъ устюнден махкеме азырланыр экен, соргъу вакътында Айше соргъуджынынъ:

— Сизлерни ким бойле азырлай? — деген суалине:

— КПСС ёлбашчылыгъы алтындаки пионер ве комсомол тешкилятлары! — деп джевап бере.

Махкеме вакътында исе Айше Сеитмуратова озь чыкъышында махкемеджилерни яни Совет акимиятининъ озюни къабаатлап, юзьлерине къаршы шойле дей:

— Сизлер 50 йыл инсан кемиклери устюнде коммунизм къурдынъыз. Инсан кемиклери узерине къурулгъан коммунизм кимге керек ве асыл оны къурып олур экен-сизми? Даа тюневин меним бабам дженкте Совет акимиятини къорчалады, сизлер исе о дженкчининъ къоранта-сыны къайгъырмакъ ерине, онынъ еди баласыны баштан-аякъ союндырып, эр шейини талап, тутып алып, озьлерини исе мал вагонларына юклеп, бутюн халкъынен берабер сюръюнликке, олюмге айдадынъыз! Айтынъыз, эгер Алла косътермесин, ярын дженк башланса, мен сизни ве шу акимиятинъизни къорчаламагъа кетерим-ми?! Сизлер бу акъта ич ойландынъызми?!..

Махкеме 1967 сенеси майыс 19—20 кунълери олды. Къапалы ве гизли отъкерильген бу махкемеде журналист Тимур Дагъджынынъ, студент Сервер Шамратовнынъ ве тарихчы Айше Сеитмуратованынъ ишлери бакъылды.

Халкънынъ, озь векиллерини къорчалап мааллерде япкъан фааль арекети нетиджесинде, оларнынъ учю де, эр бирине 3-ер йыл шартлы джеза берилип, догърудан-догъру махкеме залындан азатлыккъа чыкъарылды. Айны

шу йылы язда Кремльде къабул олунган 21 къырымтатар векили арасында Айше Сеитмуратова да бар эди.

Шу девирде Айше къырымтатар Самиздаты материалларыны азырлав ве чокълаштырув ишлеринде де фааль иштирак эте. Бойле ишлерден бири 1979 сенеси азырланган “Ташкент процесси” материалыдыр. О, биньлернен имзалар къойылган базы бир мектюплер ве Мураджаатларнынъ текстлерини яза ве СССРде акъ-укъукъны къорчалав Самиздаты ичюн де къырымтатарлар ве оларнынъ куреши акъкъында малюматлар топлап бере.

Къырымтатарларнынъ куреши акъкъында Айшенинъ топлап берген бир сыра материаллары, весикъалары ве малюматларындан чешит алимлер файдаланалар. Месея, Александр Некрич озюнинъ “Джезаланган халкълар” адлы белли китабында о вакъытта Къырымгъа къайтып кельген адамларымызгъа япылган къувгъынлыкълар акъкъында бир сыра фактлар кетире ки, булар Айшенинъ топлап, 1976 сенеси А. Д. Сахаров тарафындан тешкиль этильген “СССРде инсан акъ-укъукъыны къорчалав боюнджа комитет”ке берген малюматларыдыр.

Айны шу 1967 сенеси Айше СССР Илимлер Академиясы Тарих институтынынъ аспирантурасына кирмек ичюн дёртинджи кере имтиан бере. Имтиандан мувафакъиетнен кечсе де, оны Москвадан Ташкентке, УзССР Илимлер Академиясынынъ Тарих институтына ёллайлар. Аспирантурада окъур экен, Айше миллий арекетте фааль иштиракчини де девам эттире. Бу себептен оны 1971 сенеси июнь айында, яни аспирантураны битирмеге (даа догърусы, диссертациясыны къорчаламагъа) бир къач ай къалгъанда текрар апске алалар ве бу дефа онъа учъ йыл лагеръ джезасы бериле. Бу джеза муддетини о Мордовиядаки Барашево ве Явас лагерылеринде толусынен одей. Азатлыккъа чыкъкъан сонъ исе оны затен оджалыкъ этюв ве ильмий ишлернен мешгъуль олув имкянындан махрум этелер.

Бутюн бу зорбалыкъларгъа бакъмадан, Айше Сеитмуратова озъ халкъынынъ акъ-укъукъы огърунда даа фааль курешмекни девам эте ве бунунъ ичюн о акиммет мемурлары, Озбекистан, Къырым ве Русие, яни СССР органлары тарафындан даима сыкъыштырыла, такъип этиле. Бутюн булар себебинден о, 1978 сенеси ноябрьде СССРни терк этип кетмеге меджбур ола. Айше, сиясий сыгъынув сорап Америка уюметине мураджаат эте ве 1979 сенесининъ январында АКЪШгъа барып чыкъа.

Сонъра анда Америка гражданлыгыны къабул эте. Шу вакъыттан Айшенинъ аятында янъы девир башлана ве онъа Гъарпта къырымтатар халкъынынъ озъ ватанына къайтув огърунда курешини айдынлатмакъ, дюнья алеймининъ дикъкъатыны къырымтатар меселесине джелъп этмек ичюн кениш фаалиет имкянлары ачыла. Бу ишлерни кениш суретте алып бармакъ макъсадынен о Нью-Йоркта ерлеше, чюнки БМТнинъ штаб-квартирасы андадыр.

Айше, “Голос Америки” радиостанциясынынъ штатсыз репортер-хаберджиси вазифесине ишке кирип, халкъымызнынъ Къырымгъа къайтув огърунда куреши акъкъында чешит тиллерде эшиттирювлер алып бара. Онынъ сеси “Свобода”, “Би-Би-Си”, “Немецкая волна” радиостанцияларынынъ далгъаларында да янъгъырай. О далгъаларны токътамай урсалар да, бинълернен адамлар къулакъларыны салып Айшенинъ акъкъыат толу сёзлерини ачкъозлыккен динълей эдилер. Онынъ джесарети, чешит мемлекетлернинъ ёлбашчыларынен корюше билюви, къырымтатарларнынъ джесюране куреши акъкъында оларгъа акъкъый, догъру информация берип олгъаны адамларымызгъа умуят ашлай, оларны даа фааль ишлерге къанатландыра эди.

Айше, инсан укъукъларыны къорчалав боюнджа бир сыра халкъара конференцияларда иштирак эте: Вашингтонда, Оттава ве Монреальде, Лондонда, Стокгольмде, Ослода, Анкарада, Истанбулда ве Римде. Бу конференцияларнынъ юксек минберлеринден о, къырымтатарларнынъ миллий курешининъ макъсадыны айдынлатып чыкъышлар япа, делегацияларнынъ башларынен, баш назирлернен корюше.

1979 сенеси Вашингтонда, учюнджи Сахаров окъуварларында сёзге чыкъкъанда Айше шойле деди:

— Айры бир сой айванларнынъ, боджеклерининъ несили ёкъ олувы бутюн дюнья алимлерини раатсызландыра ве оларны къуртарып, сакълап къалдырув боюнджа чешит комитетлер, джемиетлер тешкиль этиле. Амма ёкъ этильмекте олгъан азлыкътаки халкъларны да къуртармакъ, къорчаламакъ зарурлыгы акъкъында ич бир алим тюшюнмей. Я бизлер де табият алеймининъ бир зерресимиз де! Мен бутюн алимлерге, бутюн алидженап инсанларгъа мураджаат этем: “Меним къырымтатар халкъымны олюмден, гъайып олувдан къуртарыгъыз!”

1980 сенеси Айше БМТнинъ Баш кятиби Курт Вальд-

хаймнинъ адына махсус Мураджаатнаме ёллай. Бу Мураджаатнамеде о кырымтатар халкынынъ башына 1944 сенеси тюшкен сюрёгюнлик фаджиасы хусусында яза 1967 сенесининъ Ферманындан сонъ Кырымгъа къайтып кельгенлерге япылгъан къувгынлыкълар акъкъында икяе эте. Конкрет фактлар ве фото-суретлер эсасында о, совет девлетининъ кырымтатарларгъа нисбетен туткъан сиясетининъ маиетини ачып бере.

Кырымтатарларнынъ проблемасы акъкъында бутюн мусульман алемини хабердар этмек макъсадынен Айше учъ дефа Халкъара Ислям конференцияларында иштирак эте: Лондонда (1980 с.), Парижде — ЮНЭСКО (1980 с.) ве Куала-Лумпур шеэринде (Малайзия, 1981 с.). Айше, Ислям динининъ 1500 йыллыгына багъышлангъан бу сонъки конференцияда иштирак эткен екяне къадын эди. Малайзиянынъ Баш назири Айшени шахсен селямлар экен, кырымтатарларнен гъает меракъланды ве оларнынъ проблемалары акъкъында суаллер берди.

1980 сенеси Айше АКЪШнынъ Сенатында чыккыш япты, эки кере (1982 ве 1988 с. с.) Беяз эвге давет этильди ве президент Рейганнынъ къабулында булунды. 1990 сенеси исе Тюркиенинъ президенти Тургъут Озалнен, сонъра исе Вацлав Гавелнен, Леонид Кравчукнен, бир сыра сенаторларнен, конгрессменлернен, чешит парламентлернинъ депутатларынен, алимлернен корюшти.

Тынч отурмакъ бильмеген, эр ерде азыр ве назыр олгъан Айше Хельсинки екюнлев акты боюнда инсанларнынъ акъ-укъукъларыны къорчалав меселелерине багъышлангъан мушаверелерде иштирак этти (Мадрид мушавереси — 1980 с. ве Вена конференциясы — 1986 с.). Бу сонъкисине къарарлаштырып о, Мустафа Джемилевни къорчалавгъа, эм де умумен кырымтатар проблемасына багъышлангъан махсус рисале язды ве оны англиз тилинде бастырып чыкъарды. Мустафа о вакытта Магаданда лагерде булунып, онынъ устюнден невбеттеки, яни едиджи дефа махкеме азырланмакъта эди. Мустафанынъ фото-суретлеринен безетильген бу рисалени ве онынъ тез вакытта азат олунмасына ярдым этильмеси риджасынен Мураджаатны Айше, конференция иштиракчилери олгъан 35 девлетнинъ тышкы ишлер назирлерининъ эр бирине шахсен такъдим этти.

Малюм ки, Вена конференциясы СССРде сиясий маъбюслернинъ азат олунмаларына башлангъыч къойды. Бу конференциядан сонъ М. Горбачёвнынъ косътериши-

нен биринджи олып сюръгюнден А. Д. Сахаров кыйта-рылды ве экинджи олып лагерьден Мустафа Джемилев азат этильди. Айше Сеитмуратова Канада, Англия, Италия, Тюркие, Франция парламентлеринде, АКЪШ Конгрессинде чыккышларда булунды, чешит мемлекетлернин университетлеринде ве колледжлеринде лекциялар окъуды. Онын бутюн сыккышларынын мевзусы бир — “Къырымтатар халккынын озь ватанына кыйтув огьрунда куреши” ве онын бу курешине къол тутмакъ, ярдым этмек яни къырымтатар меселесини чезмек зарурлыггыдыр.

Ёрулмакъ бильмеген Айше “Халкъара амнистия” (меркези Лондонда), “Инсан акъ-укъукълары боюнджа халкъара лига” (Нью-Йорк), “Американ Хельсинки группасы”, (Нью-Йорк), “СССРде демократия огьрунда меркез” (Нью-Йорк) кибн халкъара джемаатчылыкъ тешкилятларында да фааль иштирак эте. Бу тешкилятларда о апске алынган ве такъип этильген къырымтатарларны ве башкъаларны къорчалап чыккышларда булуна. Меселя, 1986 сенеси о 12 мемлекетте “Мустафа Джемилевни къорчалап боюнджа комитет”лер тешкиль эте, Юрий Османов, Решат Аблаев, Синавер Кадыров ве дигерлернин азат этильмелери ичюн фааль куреш алып бара.

Айше Сеитмуратова бир тарихчы ве журналист оларакъ да 80-джи сенелерде Ёарп мемлекетлери матбуатында гъает кениш фаалист косьтерди. Халккымызнын сюръгюнлик фаджиасы, онын озь акъ-укъуккы огьрунда, Ватан огьрунда алып барган умумхалкъ куреши ве умумен къырымтатарларнын проблемасы чет мемлекетлерге, халкъара аренагъа анджакъ Айшенин бу семерели фаалиети саесинде кениш джайрагъандыр.

Иште онын чет мемлекетлерде бастырган чыккышлары, макъалелери ве эсерлеринден нумонелер:

“Айше Сеитмуратованын АКЪШ Конгрессинде чыккышы” 1980 сенеси Вашингтонда инглиз тилинде басылып чыккыты.

“Къырымтатарларнын тарихы ве фаджиасы акъкында”. БМТнин Баш кятиби Курт Вальдхайм адына Мураджаатнаме). 1980 с. майыс Нью-Йорк.

“СССРдеки мусульманлар”. “Соучасность” журналы, 1980 с. Мюнхен. (Украин тилинде).

“Къырымтатарларнын вазияти акъкында” “Новые надежды” журналы. 1981 с. № 70. Париж (Франсыз тилинде).

“Къырымтатарларнынъ вазнети акъкъында” “Дюнъя мусульманлары Лигасы” журналы. 1982 с. Мекке шеэри. (Инглиз тилинде).

“Къырымтатарларнынъ вазнетлери хусусында”. “Проблемы Восточной Европы” журналы, № 3, 4, 1982 с. Нью-Йорк. (Инглиз тилинде).

“Булгъарстанджа геноцид” “КСДА” журналы, № 7, 8, 9, 1984 с. Нью-Йорк. (Инглиз тилинде).

“СССРде къырымтатарларнынъ вазнети”. “Континент” журналы, № 2, 1986 с. (Немсе тилинде).

“Мустафа Джемилев ве къырымтатарлар — инсан ве онынъ халкънынъ тарихы” “СССРде демократия ичюн меркез” тарафындан нешир этильди. 1986 с. Нью-Йорк. (Инглиз тилинде).

“Мустафа Джемилев — къырымтатар арекетининъ эм де СССРде акъ-укъукъны къорув арекетининъ фааль иштиракчиси”. “Соучаснисть” журналы, 1986 с. Нью-Йорк. (Украин тилинде).

“Къырымтатарларнынъ сюръюн олунувнынъ тарихы”. “Международный импакс” журналы. 1988 с. Лондон. (Инглиз тилинде).

“Новое русское слово” газетасында басылгъан “Миллет дарагъачта”, “Нефрет алеви” (Муса Мамутнынъ озь-озьони якъкъаны акъкъында), “Мусульманлар СССРде ве Гъарипта”, “Тюрклер Балканда” серлевалы ве дигер макъалелер. Нью-Йорк. (Рус тилинде).

“Копчек устюнде крематорий” адлы весикъалы кинолента. Кинолента Айше Сеитмуратованынъ къырымтатар халкънынъ фаджиасы ве сюръюн этильген вакъытта адамларнынъ ёлда насыл этип ольгенлери акъкъында сёзлеринен башлана. Копенгаген, Дания.

Айше Сеитмуратованынъ отип кечкен ёлуна, онынъ якъкъан ишлерине, бу назик, лякин джесюр къадыннынъ ватан ве миллет огърунда хусусан чет мемлекетлердеки фаалиетине козь ташласанъ: “Мейданда бир киши дженкчи ола биле экен!” — демек истейсинъ. Бойле адамлар халкънынъ гъурурыдыр!

Бугунъ энди бу умумхалкъ курешининъ белли бир нетиджелери мевджут олгъан ве халкъымызнынъ эксери къысмы ватангъа къайтып кельген вакъытта, меселенинъ кескинлиги энди башкъа бир тюр алып, къырымтатар халкънынъ озь акъ-укъукъы ичюн куреш мейданы эсасен Къырымгъа, Украинагъа авушкъан бир вакъытта, АКЪШ гражданы олгъан Айше 1990 сенесинден башлап,

эсас итибарен халкъкъа Америкадан, Тюркиеден гуманитар ве хайрие ярдымы тешкиль этювде фаалиет кось-термекте.

1990 сенеси Айше Къырымда сюръюнликтен сонъ биринджи олып “Ватан” журналыны теэсис этюв теклифини берди ве проф. Р. Музаффаров тарафындан нешир этильген шу журналнынъ чыкъарылувыны бутюнлей шахсен озю финансирледи. Айны заманда Р. Музаффаровгъа “Ватан” джемиетине бина сатып алмакъ эм де ана тилини огренюв секциясыны тешкиль этмек ичюн Нью-Йорктаки къырымтатар джемиетинден 105 бинъ руб. пара такъдим этти.

Айны шу 1990 сенеси о Заланкойде (Холмовка) джемаат эви къуруджылыгъы ичюн бригадир Шевкет Асановгъа 10000 руб. пара берди. Сонъра о бина “Къырым” фонды тарафындан миллий арекет ветеранлары ичюн 8 ханели мескен эв оларакъ къурулып битирильди.

1992 сенеси Айше янгъыыз къартларгъа, сакъатларгъа ве чокъ балалы къоранталаргъа хайрие сыфатында маддий, тыббий эм де укъукъий ярдым косьтермек макъсадынен махсус “Мерхамет эви” Фондыны тешкиль эте ве озю де шу Фондгъа рехберлик япып кельмекте.

Къырымтатар халкъынынъ садыкъ къызы Айше Селитмуратова 60 яшыны толдырды. Бу шанлы кунни ве озюнинъ халкъ арекетинде иштиракининъ 35 йыллыгъыны о сарсылмаз оптимизмнен ве халкъымызнынъ озъ Ватанында келеджеги парлакъ оладжагъына буюк умуот беслеп къаршыламакъта.

Р. Барынлы

● Урие Эдемова,
"Таврия" нешрияты,
кырылматтар эдебияты ве
санаты болгогининг мудири.

ИДЖАДИЙ МЕНЗИЛЕР

Дюньда насыл нешир олгъанын-дан къатий назар о озь халкъы-нен тиридик. Шунинг ичюн де халкъ озь неширлерине ляхъайд олмамалы. Эр насыл шараите озь догъмуш тилиндеки газета, журнал ве китапларны окъумагъа вакъыт тапмалы. Чюнки эр бир языджынынъ, иджаткярнынъ фаалиети озь халкъынынъ кейфине, истегине, макъсадына, ниетине багълы ола. Халкъ онъа рух, ильхам багъышлай. Даа догъру айтаджакъ олсакъ, акъикъий иджаткяр озь халкъы агълагъанда агълай, къувангъанда къувана. Олар эр экиси бири-бирине багълы алда яшайлар.

Озбекистанда элли йыл сюрюнликте, Ватансыз, гъыдасыз, мектеп ве оджасыз яшагъан халкъымыз озь ана тилини, меде-ниетини, санатыны унутмады, оны яшатты, къорчалады. Вакъты иле баягъы фентке саип эдебиятымыз, муаребеден сонъ чокъ девам эткен сускъунлыкъ девиринде, бейутлыкъ юкъусында олды исе де кене къайта баштан джанланды. Эвельки девир зорлукъларындан азаплангъан, талгъан, умютсизленген иджаткярларгъа янъы несиль келип къошулды. Оларнынъ боюнларында тартылгъан югенлери олып, аткъан эр бир адымлары незарет алтында олса да, эписи бир имкяны олгъанына коре, догъмуш ватаны Къырым ве онынъ тамыр халкъы акъкъында тюшондилер. Лякин олар девир талабына коре иш тутмагъа, земане эсерлери яратмагъа меджбур олдылар. Яраттылар, бизим нешриятнынъ китап рафларында чокътан-чокъ эсерлер пейда олдылар. Оларнынъ эксерieti дюнья юзю коръди.

Занымджа, бу о заман эдебиятымызны ич олмадым бойле ёлнен олса да яшатмакъ ичюн куреш олса керек.

Лякин кимнинъ арабасына минсе, онынъ тюркюсини йыр-ламагъа меджбур олгъан халкъымыз да, эдиплер де бойле алдан бездилер, ёрулдылар. Окъуйджылар ачув ве киннен озь ватанлары Къырым акъкъындаки эсерлерни окъумагъа истегенлерини бильдире эдилер. Базы да исе озь ана тилимизде язылгъан эсерлер зайыф олгъаны ичюн окъумаймыз, деп джеваплана тургъанлар.

Аллагъа шукюрлер олсун, биз Ватангъа къавуштыкъ. Йыллар кечмекте. Шимди исе халкъкъа да, иджаткярларгъа да итираз олгъан киби корюне. Халкъымыз озь догъмуш неширлерине кереги киби сарылмай, базы иджаткярлар исе бекленильгени киби чалышмай. Бу алнынъ кене себеплери бар эльбет. Халкъ догъмуш топрагъына ерлешюв ёлунда орьселенди, талды, иджаткярларнынъ чокъусы исе бойле бир муреккеп девир яраткъан шараит ве энъ эсасы месулиетлик къаршысын да токъталдылар. Чюнки ярым асыр укюм сюрген сюрюнликтеки киби орта севиеде яратылгъан эсерлерни мында, шимдики бир къытлыкъ заманында дердж этмек мумкюн дегиль. Буны эр бир иджаткяр юрегинен ис эте, анълай. Лякин бу токъталув девирининъ де муддети, занымджа, ниаесине етти.

Бунгъа бакъмадан, "Таврия" нешрияты янындаки къырым-татар эдебияты ве санаты болюгинде, бугуньки куньде дердж этмеге азыр ве лйыкълы эсерлер ёкъ десек, янъылырмыз. Барлар, эм баягъылар. Олар дюнья юзю корьмек ичюн невбет беклей-беклей ёрулдылар.

Бундан да башкъа бизге даа чокъ сырлары белли олмагъан, белли олса да, оларгъа элимиз етмеген эдебият асабалыгъымыз бар. Бизлер сюрюнликте, чокътан-чокъ йыллар девамында онгъа мураджаат этип оламадыкъ. О унутылды, бизлерден узакълашты, къаранлыкъ перделер артында къалды. Лякин бир тамам ёкъ олмады. Бу хазинени шимди бизлер ачмакъ, къорчаламакъ ве ниает, онынъ джевахирлерини халкъкъа такъдим этмек керекмиз.

Халкъымызнынъ агъыз яратыджылыгъы саасында да джиддий ишлер япмакъ зарур. Бу саада ихтисаслашкъан адамлар, алимлер, мутехассыслар керек. Олар бирдем олып истекнен чалышсалар халкъ агъыз инджилерини топламакъ, нешир этмек — шимдики несильнинъ вазиятине чевирмек мумкюн.

Бойле ниет ве макъсаднен кечкен 1997 сенесининъ планындан бир сыра эльязмаларнен берабер Гаспралынынъ "Молла Аббас" романы, Чобан-заденинъ "Сайлама Эсерлер" китабы, "Къырымтатар эфсанелери" джыйынтыгъы ер алгъан эди.

Теэссюф ки, болюкни финансирлев ишлери пек зайыф олувы нетиджесинде бу вариет окъуйыджыларгъа такъдим олунмады.

Гаспралынынъ романы асылында 1887 сенеси "Терджиман" газетасында чыкъып башлай. О, Русие империясында тюркий тильде язылгъан биринджи роман сайыла. Буюк аджимдеки эсернинъ "Френкистан мектюплери" ве "Дар улы-Рахат мусульманлары" киби эки къысымны муэллиф, буюк ве бедий джезттен кучлю олгъанлары ичюн айры-айры китаплар шекилинде чыкъармакъ истей. Лякин о йыллары Гаспралынынъ истеги ерине кельмей. Арадан секиз йыл кечкен сонъ яни 1906 сенеси Багъчасарайда романнынъ ялынъыз "Дар улы-Рахат мусульманлары" къысмы айры китап алында нешир олуна. Арадан юз он йыл вакыт кечти. Лякин бутюн дюнъядже белли сыманынъ, озь заманында гъает актуаль ве буюк эмиетке малик олгъан, бутюн Русие мусульманларынынъ мерагъыны озюне джелъп эткен, деръал арап ве фарс тиллерине терджиме олунгъан бу эсер озь ана тилинде аля даа дюнъя юзю корип оламады.

Гаспралынынъ девиринде де бу ишни пара меселеси токътаткъан олмалы. Сонъундан исе сиясий денъишмелер бойле адамларымызнынъ сесини кести. Халкъымызнынъ башына тошкен ярым асырлыкъ сюргюнлик йыллары... Ве ниает, романнынъ озь ватанында дюнъя юзю коръмеси кене парагъа келип багъланмакъта.

Алимимиз Исмаил Асан-огълу Керим эсерге дюнъя юзю косътермек ичюн баягъы ишлер япты ве япмакъта. О энди бир къач дефа Москва, Санкт-Петербург китапханелеринде булунды, "Терджиман"нынъ диерли бутюн санларыны козден кечирди. Оларны топлады. Шимди де бу ишнен джиддий огърашмакъта. Онынъ айткъанларына коре, эсер бу сене неширге азыр оладжакъ. Ялынъыз сермия масрафларыны одемекте олгъан сюргюн этильген халкъларнынъ Девлет комитети бизге пара айырув ишине джиддий бакъса, бойле хайырки ишлерни япмагъа имкянлар догъар эди.

1997 сенеси къыйметли окъуйыджыларымызгъа эсасен планда косътерильген он эки китаптан учь назм эсерлер джыйынтыкълары такъдим олунды. Олар истидатлы шаиримиз Шакир Селимнинъ "Тюшюндже", классик шаиримиз "Амди Гирайбай" ве Аблязиз Велиевнинъ "Мелек копюри" адлы китапларыдыр.

Бир сыра назм эсерлер джыйынтыкъларынынъ муэллифи Шакир Селим ана-Ватанымызгъа кельген сонъ даа да буюк ильхамнен, себатнен, джошкъунлыкънен иджат этмекте. Эдипнинъ бу янъы джыйынтыгъындан ер алгъан эсерлери эсасен халкъымызнынъ догъмуш топрагъына келип ерлешюв про-

блемаларынен берабер онъа олгъан буюк севги ве сайгъысыны — юрек дуйгъуларыны ифаде эте.

Киталны ачкъанымызнен дикъкъатымызны шойле сатырлар джельп этелер:

"Не заман халкъ боладжакъсынъ, миллетим?..
Къачан миллет боладжакъсынъ, эй халкъым?..
Бирлешмесенъ не миллет, не халкъ дермен,
Хорлукъларда джылай-джылай олермен".

Эдип бугунъ бизде, ана-юртымызда, энъ зарур шей, бирлик зарур олгъаны акъкъында хытап эте. "Тюшюндже", "Добруджалы къырымтатарларгъа" ве дигер бир сыра шиирлерини шу мевзугъа багъышлай. Халкъымыз, озъ ана-Ватанында ялынъыз бирлик олып яшагъан такъдирде, бутюн четинликлерни енъе биледжеклерини анълатмагъа тырыша.

Шаир Къырымгъа кельген сонъ, кечкен сенегедже "Дост-лукъ" — "Къырым" газетасында муаррир муавини олып чалышты. Истеги ве хызмет борджу оны даима халкъ арасында булундырды. Ватангъа кочюв девиринде олгъан зорлукъларгъа бир сёзсиз къатлангъан, темелли ерлешмеге тырышкъан, догъмуш юртумызынъ истикъбалине ишанчнен, буюк умютнен бакъкъан инсанларны корьгенде къуванды. Лякин бу зорлукълар къаршысында шашмалагъан, рухан азаплангъан, тюшкюнликке огърагъан ватандашларымызгъа тессели бермеге, таянч олмагъа, оларнынъ гонъюлини котермеге тырыша:

"Бизге башкъа йылбаш келир, келир бир кунъ иншалла,
Тек сен, юртдаш, умют джойма, курешмектен ич тапма,
Бу топракъта сенчюн янгъан эвлятлар бар, бар Алла,
Яраббим, деп шукюр эйле, бахтлы къул сай озюньни."

"Бахтлы къул сай озюньни" 1994 с.

Шаирнинъ дюньяда энъ къыйметли, улу заткъа багъышлагъан, "Анам, сени пек сагъындым", "Ана къыймети", "Эльвида, анам", "Эеджан" киби бир сыра шиирлерининъ эр бир сатыры юрегинънинъ тёрюне сокъула. Онынъ теллерини черте. Олар юксек меарет махсулыдырлар.

Джыйынтыкънынъ "Терджимелер" къысымындан дюньяджа белли эдиплернинъ эсерлери. Гётенинъ шойле къыйметли сёзлери алтында берилелер.

"Шаирнинъ къальбини анъламакъ истесенъ,
Шаирнинъ юртуны барып коръ."

Гёте.

О шиирлер Къырымнынъ чешит кошелери, тарихий ерлери, манзаралары акъкъындадыр.

Китап акъкъында озь фикиримизни къыскадан айтаджакъ олсакъ о бугунъ халкъымызга такъдим олунган гъает къыйметли бир бахшыштыр.

"Мелек копюри". Эпимизге белли журналист, языджы, юморист ве, ниает, шаир Аблязиз Велиев озюнинъ йигирми йыл девамында яраткан назм эсерлер джыйынтыгыны бойле адландырды.

Андан ер алган эсерлер эсасен "Ватан шиирлери", "Тюркие дефтеринден", "Йырлар", "Терджимелер" ве "Бала шиирлери" киби болюклерге болюнген алда берилелер.

Аблязиз Къырымга кельген сонъ дигер жанрдаки эсерлер яратувнен берабер йыр текстлери язув ишине айрыджа дикъкъат этти. Нетиджеде элимиздеки мезкюр "Мелек копюри" адына джыйынтыктан муэллифининъ 30-дан зияде йыр текстлери ер алдылар.

Башка миллет эдиплерининъ иджадынен къыяс этеджек олсакъ, бу сайы ойле чокъ дегильдир. Лякин о йыр хазинемизге къошулган дегерли ве салмакълы иштир. Аблязиз яраткан йырлар озьлерининъ мевзу оригиналлиги ве азнклеринен айырылып туралар.

"Татарлыгъым, татарлыгъым, дюньялар айдын!
Гъурбетликтен къайткан халкънынъ ким чекер къайдын?
Не корьмеди, гъарип башынъ, не эшитмеди?
Комендантлар ат ойнатты, сен эп ишлединъ."

Бу дёрт сатыр йыр текстинде къырымтатар халкъынынъ башына не киби зорлукълар келип кечкенини тасавур этмек мумкюн дегиль. Эр бир къырымтатар бу сатырларда озюнинъ кечмиш аятыны коре биле.

Аблязиз Велиев, бизлер бир къач йыллар эвельси ялынъыз руямызда коре биледжек диярда, Тюркиенинъ Истанбул ве дигер шеэрлеринде булунды. Андан буюк теэссуратларнен, бу ульке ве онынъ дюльбер манзаралы ерлерине, эмекчи халкъына багъышлап язган шиирлеринен толу дефтеринен къайтып кельди.

Бу дефтердеки шиирлерден базылары "Иште бу Истанбул", "Мелек копюри", "Дженнет кошеси", "Кетмень къушлар Ватандан", "Измир геджеси", "Сен менимчюн бир ашкъ олсанъ", "Ялыда отурмыш тюрк къызы" кибилери мезкюр китапка кирсетильдилер.

Корюшювлерде, я да бир де бир топлашувларда эдебиятымыз акъкъында сёз кеткенде базы окъуйджылар бизим

иджаткярларымызнынъ чокъ махсулдар чалышмагъанларыны айталар. Лермонтов ве бунынъ киби буюк истидат саиплери бу дюнъяда пек аз яшагъан иселер де озьлеринден сонъ пек чокъ эсерлер — томлыкълар къалдырмагъа етиштиргенлерини мисаль оларакъ косътерелер. Бир тарафтан олар бельки акълыдырлар. Лякин асылында иш ойле олмаса керек. Мен бу акъта сёзни чокъ созып отурмай, озюмизнинъ Амди Гирайбайны мисаль косътере къоям.

Халкъымызнынъ ифтихары, гъуруры, атеш юрекли шаири Амди Гирайбай да олгъаны-оладжагъы 29 йыл омюр корьди. Шу аз омюр даима курешлер ичинде кечсе де, буюк асабалыкъ оларакъ бизге баягъы эсерлер — джевахирлер къалдырды. Лякин бу сатырлар китаплардан-китапларгъа, дерсликлерден-дерсликлерге кечмедилер. Томлукълар олып чыкъмадылар. Озьлерининъ окъуйджыларына барып етмедилер. Килитлери муурьленген демир сандыкълар ичинде богъулып яттылар. Базылары исе незарет тешиклятарында бир тамам ёкъ этильдилер.

Амди Гирайбай асылында Къырымда вазият сиясий джеэтен энъ агъыр ве къаранлыкъ олгъан бир девирде язып башлады. Улу Челебиджиханнынъ ёлунен кетти. Тувгъан юртунынъ, озъ миллетининъ сербест, мустакъиль уриети огърунда курешти:

"Ант эткенмен ант эткеннинъ анты ичюн ольмеге,
Бизге къаршы кельген джавлар ёлларыны больмеге..."

Шаир Ватаныны, догъмуш халкъыны къорчалав огърунда яшлыкъны курешке давет этиджи "Джигитке", "Акъяр ялысында", "Танъда", "Ант эткенмен айтаман", "Къарасув", "Уянынъыз, татарлар!" ве бунынъ киби 100-ге якъын шиир яратты.

"Эй, джигит, къальбинъни йылдырым урса,
Душманынъ коксюнъни тепмелеп турса,
Мезарынъ устюне сарайлар къурса,
Астындан кене де "Акъман" деп багъыр,
Ярдымгъа джигитлер чагъыр!..."

("Джигитке" июль, 1921 с.)

Шаирнинъ бир чокъ шиирлери бундан чокъ йыллар эвель язылгъан иселер де, котерген проблемасына, мевзусына бакъсанъ, дерсинъ тюневин я да бугунъ язылгъанлар::

"Кябесидир татарнынъ Багъчасарай,
Бугунъ халкънынъ козюнде хор болса да,

Татар кене кыбла, деп онъа къарай,
Багъчасарай багъында гуль сопса да..."

(“Багъчасарай” март, 1921)

Амди Гирайбай озюнинъ халкъыны, ана-Ватаныны джан-юректен севген, онынъ сербестлиги, акъ-укъукъы ичюн ку-решкен, буюк истидат, меарет саиби эди. Шунынъ ичюн де большевиклер онынъ сесини кесмеге тырыштылар. Озюни бастырыкъкъа къойдылар, ольдюрдилер. Бутюн эсерлерини ясакъ эткен эдилер. Шукюрлер олсун ки, о демир сандыкълар ачылып башлады.

Онынъ эсерлери халкъымыз арасында кунеш шавлеси киби даркъаладжагъына эминмиз.

“Къарт кишиден “Не заман оледжексинъ?” — деп сора-макъ къадын кишиден “Не заман догъдынъ?” — деп сорамакътан енгильдир.”

“Эксерияет намуслы къадынлар — ачылмагъан къазна-дыр, чюнки оларны даа ич кимсе араштырмады”.

Фр. ЛАРОШФУКО.

“Эркеклер къадыннынъ зайыфлыгъына эминлер, амма озьлери къадыннынъ къулы олгъаныны дуймай къалалар”.

И. КАНТ.

“Эгер акъыллы бир иш япаджакъ олсанъ, къадыннынъ-нен акъыл таныш. Оны динъле де, сонъ аксини яп”.

Гарун-аль-Рашид.

“Эгер Лаура Петрарканынъ алайы олгъан олса, бутюн омюри бою онъа багъышлап сонетлер язар эдими, аджеба?”

Дж. БАЙРОН.

Алие Муратова 1931 сенеси доғды. Ташкент просветтехникумының кутюпхана-неджилик болюгини битирди. "Ленин байрағы" газетасына темель кьоюлганындан та пенсияға чыкканына кәдар редакцияда чалышты. Икяе ве очерклери 1965 сенеси басыла башланды.

Ташкентте Гафур Гулам адына эдебият ве санат нешриятында нешир олунган "Еңишли адымлар", "Земане адамлары", "Аналар яш экенде" джыйынтыкларында ве "Йылдыз" меджмуасында бир сыра очерклери басылган эди.

Шимди "Кырым" газетасы редакциясында чалышмакта.

• Алие Муратова

БАТАН ДУЙГЪУСЫ — ИЛЯИЙ ДУЙГЪУ

(Очерк)

Бундан бир къач ай эвельси, даа доғрусы июль айының сонъларында, Чукъурча (Луговое) къасабасында эки генчнинъ тоюнда булунмакъ сырасы кельди. Тойгъа Къырымның чешит койлеринден ве шеэрлеринден мусафирлер кельгенлер. Къонакъбай ве чалгъы такъымы, мусафирлерни хусусий незакет, самимнет ве летафетнен къабул этювлери зияретчилернинъ дикъкъатындан четте къалмады. Эвленген генчлернинъ экиси де алий тасиль корьген мутехассыслар. Бу мунасебетнен мында топланган адамлар эки яш кишини джан-гонъюльден хайырлап, оларгъа бахт-сеадет ве селяметлик истемекнен мустакъиль аяткъа ильки баскъан адымларына эйи тилеклер истедилер.

Чалгъыджыларның иджра эткен аджайип оюн ве йыр авалары тюрлю миллетли къасабаны айретке кетирди.

Эки генч шимдилик сатын алган кичкене эвчикте яшап, озьлерине янғы мекян къурмакъталар. Оларгъа, юртумызда озьлерининъ шахсий эвлерини тезден ясап битирип, бахтлы аят къурув, сагълам эвлятлар етиштирюв арзулары бильдирильди.

Чукъурча къасабасы сюргюнликтен къайтып кельген къырымтатарлар тарафындан Акъмесджит шеэри джива-рында он еди дефа запт этильген ердир. Бельки, бу койге чукъур ерде булунгъаны ичюн Чукъурча денильгендир, лякин онынъ башкъа ады да олгъан. Дженктен эвель Чукъурча колхозына “Татлы” денильген. Бу сене (1994 с.) Акъмесджит шеэрининъ 210 йыллыгъы къайд этильди. Лякин Чукъурча бу шеэрден чокъ эвель догъгъан. Чукъурчанынъ этрафы безз къаяларнен орытюли олып, къаяларнынъ ичинде тюрлю къобалар олгъан. Узакъ заманларда мында мамонтлар яшагъанлар. Археологларнынъ бу ерлердеки чокътан-чокъ тедкъикъатлары саесинде мезкюр къобалар ичинде гъает ири айванларнынъ иске-лери тапылгъан. Бу безз диварлы къобалар патлатылып, астлары къазылып, безз къая кесеклеринден толалар ясалды, шимди олардан эвлер къуруджылыгъында файдаланылмакъта, ташлардан чыкъкъан тозлардан исе (мулька) теркибинде киреч барлыгъы себебинден растворгъа къарыштырылып, къуруджылыкъта файдаланыла.

Ал-азырда Чукъурчада, яни запт этильген бу ердеки къуруджылыкъкъа ашагъы якътан козетсенъ, онынъ чукъурчагъа ич алякъасы ёкъ, аксине бираз юксекликте чамлыкъ дагънынъ этегинде ерлешкен. Бу манзара инсаннынъ къальбине хош ислер багъышлай. Этраф ем-ешилъ. Мындаки биринджи ве экинджи (Луговой) чименликни ортадаки дагълыкъ ёлагъы айырмакъта. Мында сюргюнликтен озъ Ватанымызгъа къайтып кельмекте олгъан къырымтатарлар эвлер къурмакъталар. Къуруджылыкъ чокътан башланса да, ишлер акъсап, токътала бермекте, ишлер буюк къыйынлыкъларнен алынып барылмакъта, чюнки Къырымгъа къайтып кельген семетдешлеримизге укюмет тарафындан ич бир тюрлю маддий ярдым берильмей, эр кес озъ кучюнен иш коре. Ал-азырда акъчанынъ къыйметсизлиги, эр шейнинъ паалылыгъы, сувсыз, ёлсыз яшагъан бу ердеки залиге гъает буюк къыйынлыкъларгъа чыдамакъ керек ола. Бунъа бакъмадан, олар ёргъунлыкъ не экенини бильмей, кучюк Салгъырдан арабачыкъларнен сув ташып, раствор ясап, сувукълар башлагъандже эвлерининъ дамларыны къапатмагъа, диварларыны тез-тез котермеге, яхут ичтеки ишлерни тездже битирмек ичюн, вакъытны къачырмай, яхшы авалардан файдаланмагъа талап эте. Къадын-къызлар, бала-чагъа, эписи къыйынлыкъларгъа баш эгмей, эркеклернен берабер эллеринден кельген ишни япып, озюне мескен къурмакъта.

Бу ерде кыруулган эвлернин ич бириси дигерине бенъземей, эписи бири-биринден фаркълы. Эр бир участканын саиби озюне айрыджа проскт тизген, шу проект эсасында истеген шекилинде бир-эки, атта учь къатлы земаневий эвлер кунь-куньден, саат-сааттен къасабанын корюнишине хусусий дюльберлик къоша. Мында кырымтатарларнен берабер руслар да эв кыруалар, лякин шу эки сой кырууджылар арасында, бизлернен кыяс эткенде, баягы фаркъ козьге чарпа.

Чукъурчада Озбекистан, Кыргызстан, Таджикистаннын чешит велаетлеринден, Сухумдан, Уралдан, Краснодардан ве дигер улъкелерден кыйтып кельген ватандашларымыз ерлешкен. Оларнын бир кысымы — эсли-башлы адамларнен кыонушкан вакытымда, эписи бир тюрю маналы джевап берди: “Кырым — бизим Ватанымыз! Джанымыз! Кыанымыз! Бизлерни мында — Кырымга севгимиз, онга асретимиз кетирди!”

Бу ерге биринджи кельгенлерден чырчыкылы Эмирусин Сеитджелилов, сухумлы Амди Усеинов, ташкент дживарында яшаган Зекерья Мамбедалиев, самаркандлы Бекир Мустафеев, ферганалы Мустафа Ислямов, ташкентли Кемал Мукук ве дигер бир чокълары сюрюнден кыйтып келип, озь юртумызда эв-баркъ кыурып, яныдан аят башламакъталар.

Омюрлеринин ярыдан зиядеси сюрюнде кечкен инсан даа не айта билир? Олар дженк йылларынын энъ лянетли куньлерини ве агъыр омюр ёлларыны башындан ахырынадже сынап кечирдилер. Ватанымыз артыкъ душмандан азат этильди деп кыуванаджакъ вакытта, халкъымыз дженктен де дешетли фелякетке, сюрюнге огърады. Орта Асия чёллеринин сыджагында, Урал дагыларынын сувугъында ве хавфлы геджелеринде ишлеген аччыплакъ кырымтатарлары нидже азаплар чекти, нидже хасталыкъларнен курешти... бу куреште чокъ ватандашларымыз енъди ве енъильдилер!

Элли йыл зарфында чокъ азаплар, белялар кечирген халкъымыз, бугунь ана-юртумызга кыйтып кельген сонъра, янъы аят кыураджагына эмин ве кыатиетле киришмекте. Эр бир кырымтатар озь эвлядыны ватанга садакът ве севги рухунда тербисеп, интизамлы тертипте осъюрди, ана-бабалар озь эвлятларына: ватанымыз Кырым, бизлер иссе кырымтатарлар экенлигимизни даима хатырлап турды ве, кыисмет олса, мытлакъа юртумызга кыйтаджагымыз хусусында оларда ишанч бес-

ледилер. О себсептен эвлятларымыз бу насиатны ич бир вакъыт акъылдан чыкъармады ве озь Ватанына садыкъ олып осьтилер. Балаларымыз мектепте окъугъан чагъларында (сюрюнликте) ёлда-изде “сизлер — саткъынсынынъ” деген сёзлерни чокъ эшитип, къанлары къайнагъан вакъытлар олды, сабырлы, медениетли джевап, яхут эшитмемезликке кечирип, алчакълыкъкъа чыдап, о агъыр кунълерде де озьлерининъ къырымтатарлар экенликлерини ве саткъын олмагъанларыны ис этип, ич бир вакъыт миллетинден ред этмедиле, аксине, миллетинден гъурурландылар. Къырымны корьмеген баладан: “миллетинъ ким?” — деп сорасанъ, атта даа тили яхшы чыкъмагъан бала да “мен къырымтатарым” деп джевап берди. Орду хызметини битирген бир чокъ яшларымыз яшагъан ерлерине дегиль де, ордудан сонъ, догъру тувгъан ватанымыз Къырымгъа ёл алды, пикетлерде туруп, “захватлардан” ер алып, мескен къурмагъа ашыкътылар. Чокътан-чокъ алий малюматлы йигитлеримиз ве къызларымыз, келинчеклер, озь зенаатларына уйгъун иш тапамайып, чешит зенаатларда чалышмагъа меджбур олалар, базарларда алыш-веришнен огърашмагъа меджбурлар. Яшайышнынъ гъает агъыр девире, эр шейнинъ паалылыгъы себебинден, кунъ кечирмек ичюн насыл иш олса да барып чалышмагъа разы олалар. Иште, ватанымызгъа къайтып келювимиз бойле къыйынлыкъларгъа огърады. Шуралар укюмети девирильген сонъ, къырымтатарларгъа ярдым къолу узатмагъа борджлу джумхуриетлер де кериле чекильди, демек, бизлер озь ягъымызда — озюмиз къавурылмакъ керекмиз.

Халкъымыз гъает алидженап! Алла бизлерге сабыр ве кучъ берсин, эпимиз яхшы ниетлеримизге пришейик, эвельде яшагъан ерлеримиздеки киби, Къырымда, озь ватанымызда дигер миллетлернен бирликте дост-муаббет олып яшайыкъ, келеджегимиз парлакъ олсун! Бу агъыр кунълер, эльбетте, кечип кетер, биз бунгъа эминмиз! Нидже къыйынлыкълар корьдик, эписи кечти, иншалла булар да кечерлер. Бизлер, къырымлар, рус империясы къалымтыларынынъ Къырымдаки бизлерге душманлыгъынъ да енъеджекмиз! Бизлер мытлакъа бахтлы аят къурып, сербест яшайджакъмыз; бунынъ ичюн сабырлыджа, бирлик, акъыллы-ирадели олып иш корьмек керекмиз. Биз Миллий Меджлисимиз этрафында фааль бирлешип, онынъ ишлерине дегерли ярдым этмек, туткъан догъру ёлуны эр ерде, даима такъдирлемеге борджлумыз!

Чюнки шимдики вакъытта Къырымда бизим миллети-мизнинъ менфаатыны муафаза этиджи бир ресмий тешкилятымыз бар ки, о да къырымтатарларнынъ Меджли-сидир.

Янынъдаки адамнынъ фена алыны корип, онъа яр-дым этмеге тырышув — эр бир инсаннынъ табиий хаси-ети олгъаны киби, эр кунъки ишинде догърудан-догъру адамларнынъ къайгъысы — кедеринен курешиджи шахс-лар ичюн — айрыджа эмиетке маликтир.

Чукъурчада яшагъан “Къайтарма” ансамблининъ са-быкъ оюнджысы Гулявер Дегирменджи озюнинъ фикир-дуйгъуларыны шойле исбат эте:

— Биз, акъайым ве эки огълум, Озбекистаннынъ Фергъана шеэринде яшай эдик. Эвимизде эр шейимиз бар, ишимиз де яхшы эди, лякин ватансыз яшамакъ, онынъ асретини чекмек гъает къыйын, ватан да ана киби къыйметли. Бизлер къоджамнен Къырымгъа эр сене келип раатлана эдик, амма дигер халкълар киби сербест олмагъаныма, озь севимли ватанымда яшамагъаныма пек ынджына ве кедерлене, бунъа яныкълап козьашлары тѣке эдик, — дей Гулявер ханым. — 1990 сенеси бир къач къы-рымтатар йигитининъ ярдымы саесинде, Гулявер Дегир-менджи лафыны девам этти: — “Луговое-2” коюнде эв къурмакъ ичюн зорнен ер алмагъа наиль олдыкъ. Эбет, башымыз чокъ азаплап, аджыныкълы вакъиялар корет-кечирди. О вакъытта бизим бойле чекишип-къыйналгъа-нымызны корьген дигер миллет векиллери: “Не ичюн эв-баркъынъызны, эшьяларынъызны Озбекистанда таш-лап келип, шимди бойле хорланасынъыз, деп сорагъан-да, — мен: — “Ватаныма севги дуйгъум бизни мында аджеле кельмеге меджбур этти”, — деп, ялынъыз бир сой джевап бере эдим. Шимди мен, элли йылдан сонъ, озь къолларымызнен къургъан, даа догърусы аля даа къуру-лып битмеген эвимизде яшап, Къырым кокую юзюндеки парлакъ йылдызларгъа козьэтип, ярым асыр эвельси гурь-леп акъкъан, ташкъын, лякин шимди сувсыз, къуру озен-лерине назарым тюшмекте.

Сюрдюнлик улъкелеринде догъып-оськен генчлери-миз ве ал-азырда акъылбалигъ ана-бабалар, ич бир тюр-лю заметлерге баш эгмейип, кимиси учакънен, кимиси тренлер, биревлер даа юк вагонларында, ким насыл ча-ресини булса, ойле усулнен ватанымызгъа ёнельмекте.

Эв къурмакъ ичюн ер зорнен тутулып алынган эр вакъыттаки киби, Чукъурчада да вазият агъыр ве телюке-

ли олды. Бир вакъытларда, бош-виран алда булунгъан тогъайлыкъ ерлерде бизим джесюр кырымтатар йигитлеримизнинъ тешевбюси саесинде адамларгъа юз йигирмиден зияде участка айырылып берильди. Ёлу-изи, ярыгъы, ятагъы ёкъ бу бошлукъта ятып-къалкъмакъ, герджелери агъызымызгъа бир де-бир жанлы махлюкъ кирмесин деп, къоркъып, агъызларымызгъа явлукъ багълап яткъан вакъытларымыз чокъ олды. Бойледже, эр шейге чыдап, эр тюрлю кыйынлыкъкъа къатланып, джесюране ишке киришилди ве чокъ вакъыт кечмеден бу массивде эвеля чадырлар, сонъра толадан ясалгъан мувакъкът эвчиклер пейда олды. Яваш-яваш бу эвчиклерге башта къартлар, сонъра генчлер кирип, яшап башлады ве айны заманда къуруджылыкъ ишлери де девам эттирильди. Шукюр Аллагъа! — булар кырымтатарлар эди!

1990 сенеси мында ильки келип тюшкен генчлеримизден сухумлы Хайри Усеинов, ташкентли Айдер Чакала, андижанлы Бахтияр Аблякимов, бекабадлы Асан, Усеин Раифовлар, Алим Мамбетов, самаркъандлы Айдер Ахтемов, шималий Къазахстандан Али Датлиев, чырчыкълы Сеитумер ве Ибраим Зинединовлар ве эркеклернен ян-янаша яш кызларымыз да, сюргюнликтен сонъра Чукъурчада бу ярашыкълы янъы мескен къасабасыны къурдылар. Шимдилик мында эвлер ялынъыз участка номери алтында белли, лякин балагъа догъгъанда ад къойылгъаны киби, Чукъурча да янъыдан догъды, онъа да энди янъы ад керек, куню келеджек, мытлакъ бу ерлерге джесюр йигитлеримизнинъ ве белли адамларымызнынъ адларынен сокъакълар пейда оладжакъ, мейва тереклери осип, далланырлар, орталыкънынъ гузеллигине-гузеллик къошарлар.

“Инсанны эмек яраштыра” дегенлер. Догъру айткъанлар. Эмексевер халкъымыз ватанымызны янъыдан къурмакъ ичюн къуветини, бильгисини аямаздан ишледи, муим нетиджелер эльде этти, лякин илериде япыладжакъ ишлер япылгъанларындан чокъ!

Ал-азырда энъ муим меселелернинъ бириси — мектеп. Балаларнынъ мектепке къатнавы ичюн екаяне ёл — автобазанынъ бетон тешевли азбарындан кечиле эди. Шимди онынъ директоры ёлны бутюнлей къапатты. “Къайдан юрсенъиз-юрюнъиз, бизим азбардан кечит ёкъ!” — деп кестирди. 1994-нджи янъы окъув йылында балалар янъы къурулаяткъан, даа ясалып битмеген эвлер арасындан, шимдилик тозлу-топракълы, кузьде-къыш-

та исе чамурлы, батакълы, тар ве къаранлыкълар аралыкълардан къатнамагъа меджбур оладжакълар. Бунгъа джиддий эмиет берилип, балаларгъа мектепке къатнавын тез вакъытта енгиллештирмек керек.

Мектепте дерслер башланды. Реберлик не тюшюне аджеба? Биз, Чукъурча эалиси, иш башындаки мутехассысларымызгъа мураджаатнен буюк риджада булунамыз: Биринджиде — къыска вакъыт ичинде, ич олмадыкта, шу балалар къатнагъан ёлгъа чакълал текюльсин: шимди кениш ёлгъа чыкъмакъ ичюн екаяне тедбир бу! Яхут автобазанын къапысындан балаларгъа мектепке къатнамагъа рухсет берильсин. Кичкене олса да, тюкян ишлесин, телефон, тиббиет хызмети косътерген амбулатория, муимден-муими Луговойда эалиге юрмек ичюн ёлгъа ич олмадым, чакълал тешельмесини ялварып сораймыз.

Мектеп талебелеринден Эльвина Джемилева, Эльвира Чакала, Эльмаз Раифова, Марлен Шаматовский, Лиля Зинединова, Эльзара Джемилева ве дигерлери ватанымызда яшагъанлары ичюн озьлерини гъает бахтлы саялар.

— Биз бу гузель диярны ялынъыз буюкана ве къарт-бабаларымызнын икяелеринден биле эдик. Шимди озюмиз де мында яшай ве онын акыккатын дженнет экенине къани оламыз. Шимдилик денъизге сыкъ бармакъ сырасы кельмей, чюнки ана-бабаларымыз къуруджылыкълар ишлеринин мешгъллер. Лякин бизим оларгъа джанымыз агъырмай. Баба-деделеримизнин юртунда бизге, яш несильге де яшамакъ къысмет олгъаны ичюн озюмизни гъает бахтлы саямыз, дейлер.

— Насыл истеклерини бар, дейсиниизми? Биринджиде энъ къуванчлысы шунда ки, мында къырымтатарлар топлу яшайлар ве эпимиз озь тилимиз—татарджа лакъырды этмеге тырышамыз. Мектепте де ана тилимизде дерслер олса даа да яхшы олур, тилимизни тарихымызны тездже, яхшы, теренден огренир эдик, беллеймиз. Шимдилик биз бундан маруммыз. Мектепке къатнамакъ ичюн мытлакъла ёл олмакъ керек, чюнки ягъмурлар ягъып башлагъан сонъра юрмек гъает кучь оладжакълар, якъын вакъыт ичинде кунълер къыскарып, геджелер узангъан сонъ, бизлерге мектепке бармакъ къыйын оладжакълар. Дерске къаранлыкълар кетип — къаранлыкълар къайтмакъ... бу насыл олур? Тасавур этмек кучь. Эгер башкъа чаре олмаса, автобаза къапыларынын ачылмасыны, мектеп талебелерине андан къатнамакъ рухсет этильмесини риджа этемиз. Буларны козь огюне алып бизлерге ярдым этильме-

сини истеймиз. Бизлер де мектепке акъикъий талелелер киби къатнайкъ! Дерслерни менимсевге кельгенде исе, къасевет этменъиз, бизлер де баба-деделеримизнинъ юрту Къырымнынъ келеджеги ичюн, онынъ зияде чечек ачу-вы, даа зияде зенгинлешюви огърунда бутюн кучюмиз-нен гъайрет этермиз! Бизим ишлеримиз ичюн эджатла-рымызынынъ юзлери къызармаз!

Урьметли окъуйыджылар! Мен мезкюр очеркимде мааллемиздеки межан-мескен къуруджылыкъыны илери-летюв ве мукеммеллештирюв ишлеринен багълы юксек меселелерни ве проблемаларны эда этювге кучю, уста-лыкъы ве итибары къафий севиели муэндислеримиз, ре-берлеримиз, айны заманда къуруджылыкънынъ эр кунъ-ки хызметлерине даимий суретте талиматлар ве тешкиля-тий тевсиелер ве огъютлер берип, къуруджылыкънынъ турмадан илери арекетине ярдым косътерип тургъан те-шеббюсчи ёлбашчыларымызынынъ гъайретини косътер-мек истегим бар эди. Теэссюф ки, очеркимнинъ аджими буны япмагъа имкъан бермеди.

Бу макъаледе Чукъурчада яшагъан бир чокъ адамлар-нынъ адлары анъылмады, онъа ынджынмасынлар. Иле-ридеки очерклерде, макъалелерде бу акъта мукеммель язы-лыр.

Кишилернинъ шимдики вазieti косътере ки, къы-рымтатарлар бу ерде тарихий ве улу ишнен мешгъуллер. Йыллар кечер. Бир вакъытларда чыплакъ бу бошлукъта кенниш, елемли, къокъулы, юксек тереклернен орьтюли летафетли багъча-багълар осип етишир. Деделер — баба-ларгъа, бабалар — огъуларгъа, огъулар — торунларгъа: “Биз не эдик, не олдыкъ ве не оладжагъымызны” икъе этерлер.

Макъсадым: макъаледе окъуйыджыларны учъ несиль-нен таныш этмек эди. Олардан биринджиси ватанымыз-дан сюрдюн этильген ве ал-азырда къартбаба, битай ол-гъан ихтияр адамлар, экинджи несиль гъурбетликте догъ-ып-оськен ве энди акъылбалигъ олгъан ана-бабалар, учюн-джи несиль яш эвлятлар акъкъында икъе этильди.

Наджие Аметова 1959 сенеси Озбекистанда, Сырдарья вилаятинде догъды. 1982 сенеси Низамий адына Ташкент Девлет педагогика институтынын филология шубесини битирип, "Ленин байрагы" газетасында чалышып башлады. 1989 сенесинден 1992 сенесине къадар "Йылдыз" междмуасынын не-сир болугинде чалышты. Шимди "Къырым" газетасында чалышмакъта.

Ильк шиірлері 1975 сенеси "Ленин байрагы" газетасында басылды. Шиірлер сечими 1982 сенеси нешир олунгъан "Къарылгъачлар" шиірий джыйынтыгына кирсетильди. Балалар ичюн язгъан кучюк икяелери "Йылдыз" альма-

нахы ве "Йылдыз" междмуасында дердж олунды.

Наджие бир сыра очерклернинь музллифидир. Окъуйджыларымызынынъ диккъатына онынъ невбеттеки "Арзулар далгъасы къанатлангъанда..." серлевалы очеркини авале этемиз.

• *Наджие Аметова*

АРЗУЛАР ДААГЪАСЫ КЪАНАТААНГЪАНДА...

(Очерк)

Имтиан битти. Оджапче элиндеки баалар къоюлгъан дефтерге диккъатнен бакъты. Талелелер сынавгъа яхшы азырлангъанлар. Йыллар озь изини къалдыргъан онынъ ме-раметли, эсмери бетинде тебеском пейда олды. Лякин та-лелелерден бирисининъ имтиангъа кельмегени оджапчени раатсызландырды. "Не олды экен?" — деп тюшонди. Фики-рини имтианда ассистентлик якъан одажлардан бириси-нинъ:

— Урьметли оджам, гъалиба, къайтмакъ керек, — деген сёзлери больди.

— Догъру, догъру, — джевапланды оджапче ве олар ода-дан чыкътылар.

Талелелер даа даркъамагъан, софа бою экишер-учер топланып, бири-бирилеринен имтиан теэссуратларыны пай-лашмакъта эдилер. Оджапче группа уйкенини янына чагъы-

рып: "Рустемден хабер алынъыз, имтиангъа кельмегенининъ себебини манъа бильдиринъыз. — Мени къайдан тапмагъа билесинъыз, я кафедрада, я да деканатта олурым", — деди озюне хас муляйим сеснен ве энди чокътан пенсия яшын-дан кечкенине бакъмадан, енгилъ арекетлернен деканат тарафкъа адымлады. Онынъ япаджакъ ишлери даа чокъ...

Оджапче Алие Велиулла кызы аман-аман кыркъ йылдан берли оджалыкъ яла. Талелелерге кырымтатар тили ве эдебиятындан дерс бере. Догуру, о бунъа бир кереден иришмеди. Урметли оджанынъ озюне хас омюр ёлу бар.

1959 сенеси Ташкенттеки Низамий адына иститутны битирген яш кызыны Къашкъадарья виляетине ёлладылар. О, институтны битиргенине ве мутехассыс олгъанына бир тарафтан къуванса, экинджи тарафтан юрегининъ терен кошесинде гизли яткъан арзусы ерине кельмегенине кедерленди. Себеби, 1954 сенеси институткъа окъумагъа киреджекте, корейс тили ве эдебияты болюги ачылгъан эди. Бу вакъиа халкъымызнынъ вазиятини, онынъ яшайышыны яхшы анълагъан кызынынъ юрегинде келеджекке умют пейда этти. Корейс болюги ачылгъан экен, демек кырымтатар болюги де ачылыр, тилимиз унутылмаз, келеджегимиз бар. Бир йыл, ярым йыл рус тили факультетинде окъур да, сонъ кырымтатар тили болюгине кечерим, деп умютленди ве весикъаларыны рус тили факультетине теслим этти. Аттестатны корьген оджа: "Сиз не ичюн физика, математика я да дигер факультетке бармадынъыз да бу факультетке кельдинъыз. — Весикъанъызда бутюн фенлерден беш, тек рус тилинден дёрт де", — деди тааджилленип. Бу мераметли оджа не дереджеде терен, зенгин бильгили олгъанына бакъмадан, къаршысында отургъан козьлеринде умют, арзу, асретлик ара-рети кыгъылчымланып тургъан яш кызынынъ дуйгуларыны къайдан анъласын?!

Тоқтамадан далгъаланып тургъан аят дерьясы Алие ханымны де бир, де дигер ялыгъа быракъа. О, эки йыллыкъ эмек фаалиетинден сонъ Шахрисабдан Янъыёл районуна къайтты. Чюнки бирден-бир къардашы Анифеден узакъта яшамагъа истемеди. Эм анадан, эм бабадан эрте айырылгъан тата-къардаш бири-бирине пек алышып къалгъан эдилер. Халкъымызнынъ башына кельген фаджиа оларнынъ къорантасыны да четте къалдырмады. Оларнынъ ана-бабасыны 1929 сенеси кулак аилеси деп сюрюн этелер. 1940 сенеси исе сюрюнликтен къачкъаны ичюн, бабасыны 5 йылгъа къапайлар. 1989 сенеси оны акъладылар. Амма... о, 1942 сенеси тюрмеде вефат эткен эди. Келеджекке умютнен бакъ-

ып, чешит планлар кѳургъан вакъытта кызылар анадан да айырылдылар. Анасы кечингенде Алие ханым учюнджи курста окъуй, кѳардашы исе мектеп талебеси эди. Окъумақыны, терен бильги сайби олмақыны макъсат эткен кызылар рухтан тюшмедилер. Чокъ кечмеден кѳардашы Ташкент текстиль институтыны битирди. Оны ишке Душанбе шеэринге елладылар. Алие ханым да кѳардашынен берабер Душанбеге кетти.

Хорлангъан, акъаретленген халкымыз бутюн вакъыт озъ акъ-укъуқыны талап этип, чокъ тешилятларгъа мектюп язды. Москвагъа барды. Бу арекетлерде студентлер пек фааль эдилер. Олар сыкъ-сыкъ топлана, халкымызнен багълы меселелерни котере эдилер. Алие ханым да бу топлашуларда иштирак эте эди. Джумле джемаатнынъ арекетлери бошуна кетмеди. Нетиджеде кырымтатар тилинде газета чыкып, нешрият, радио чалышып башлады. Чырчыкъ, Самаркъанд, Андижан киби кырымтатарлар топлу яшагъан ерлерде кырымтатар сыныфлары ачылды. Педагогика институтында исе кырымтатар тили ве эдебияты болюги чалышып башлады. Бу хаберни ишиткен Алие ханымнынъ кѳуванчы сынъырсыз эди. О, арзу деръясынынъ далгъалары тесиринде Ташкентке кѳайтты. 1970 сенеси кырымтатар тили ве эдебияты болюгине кельди ве дерслерде отуруп бильги алмагъа, тильни терен огренмеге оджалардан рухсет сорады. Бу меселени о девирде институтта дерс берген Мемет оджа, Юсуф Болат, Джафер Бекиров чезмей эди. Рухсетни ректордан алмакъ керек эди. Лякин ректор рухсет бермеди. Юрегинде йыллар девамында ташып юрген арзусы бойле кѳолайлыкънен бербат оладжагъына разы олмагъан оджалче Мемет оджанынъ янына барды ве ондан дерслерге сербест кѳатнамагъа изин сорады. Мемет оджа бутюн джевапкъарлыкъны озъ устюне юклеп, Алие ханымгъа рухсет берди. Бойлеликнен, о кырымтатар тили ве эдебияты болюгине бир йыл кѳатнады, эм де кырымтатар тили ве эдебиятындан дерс бермеге азырланды. Оны меракъландыргъан эр бир суальге Мемет оджа ве Юсуф Болат киби аджайип инсанлар усанмадан джевап бердилер, анъламагъан сѳзлернинъ манасыны анълаттылар. Эм де бойле яшларымыз олгъанына пек кѳувандылар.

Ниает Алие ханымнынъ арзусы амельге кечип башлады. Онъа Ташкенттеки 28-нджи мектепте кырымтатар тили ве эдебиятындан дерс бермекни тевсие эттилер. Мектеп директоры оны дикъкъатнен динълеген сонъ, бу аджайип гъаеге кѳол тутаджагъыны бильдирди. Ойле де япты. Район

маариф болюгинден озю барып рухсет алды. Мектеп фондундан кырымтатар тилиндеки китапларны алмак ичюн пара айырды. Шу куньден башлап оджа ичюн джиддий ве месулиетли даккыалар башланды. О сенелери учунджи ве дертунджи сыныфлар ичюн М. У. Умаров ве Ю. Болат тарафундан "Ана тили" ве А. Дерменджи, А. Балич, Дж. Бекиров редакторлыгы алтында исе "Эдебият хрестоматия"сы китабы чыккыан эди. Балаларгъа ана тилини огретмек, эдебиятка севги ашламакытан гъайры урф-адетлеримизни, анъанелеримизни анъларына синъдирмек онынъ арзусы эди. Амма балаларгъа терен бильги бермек ичюн азыр къулланмалар ёкъ, китаплар етишмей. Оджапче озю устюнде, эм де дерслер ве къулланмалар устюнде гедже-куньдюз чалышты. Меракылы, зенгин, тесирли дерслер кечирмек истеги онъа раатлыкъ бермедилер. Медениетимизни, эдебиятымызнынъ тарихыны терен бильмек онынъ ичюн заруриетке чевирильди. Оджапче эмек куньлерининъ биринде мектепте языджыларнен корюшюв акъшамыны тешкиль этти. Корюшювге Ш. Алядин. Э. Шемъи-заде. Ю. Болат, Р. Тынчеров ве генч Б. Мамбет кельдилер. Акъшам гъает меракылы кечти. Корюшюв биткен сонъ языджылар даркъалдылар. Лякин Шемъи-заде оджапченинъ ишинен меракъланды. Балаларнынъ тилимизге, эдебиятымызгъа олгъан авесликлерини сорады. Сонъунда телефоныны къалдырып: "Менде эдебиятымызнен багълы китаплар чокъ, келинъиз, субетлеширмиз, медениетимиз, урф-адетлеримиз акъкъында икяе этерим", — деди. Эбет оджа ичюн бундан да буюк ярдым олурмы?!

Вакъытлар кечти баягы теджрибеге малик олгъан оджапчени институткъа теклиф эттилер. Онъа бешинджи курс талебелерине амелият кечирмекни, эдебият методикасындан лекциялар окъумакъны ишанчнен авале этелер. Бу ишанч оджагъа озь устюнде даа да зияде чалышмакыны талап эте эди. Институтта чалышмагъа башлагъан сонъ да шаиримизнен сыкъ-сыкъ корюшти. Онынъ хатырлавлары Алие оджапчеге чокъ ярдымлар косътерди. Бир куню Алие ханым Шемъи-задеге телефон ачты. Шаир оны эвине теклиф этти. Бираздан шаир иш одасында М. Нузетнинъ эсерлери акъкъында икяе эте, оджапче исе динълей эди. Оларнынъ субетини болип, табакъ устюнде къаве котерип, ичери шаирнинъ омюр аркъадашы кирип кельди. Къавени маса устюне къояр экен: "Сиз акъкъынъызда Эшреф агъанъыз тильни гузель биле, эдебиятнен меракълана, балаларгъа чокъ бильги бермеге тырыша дей. — Онынъ айткъанларына

коре, мен сизни орта яшларында, деп беллей эдим, сиз исе даа пек яш экенсинъиз", — деди.

Акъикъатен де Алие Велиулла кызы о вакъытта яш "пек яш" эди. Сизге дагъ озенининъ далгъаланып акъкъаныны сейир этмек сырасы кельдими? Дагъ озени табиат хышымы нетиджесинде далгъалангъан вакъытта кучлю акъым пейда ола. Онынъ далгъалары бир ялыдан дигерине урула-урула, юксе-юксеклерге буллюр копюклерини даркъата-даркъата илери акъа. Оджапченинъ омюрини шу озен далгъасына ошатам. Бир ялыдан дигер ялыгъа урула-урула, бильги нуруны даркъата-даркъата ана-Ватангъа келип чыкъты. О, шимди Акъмесджит Девлет санайы ве педагогика институтынъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгинде дерс бере, эм де кырымтатар филологиясы кафедрасынынъ доцентидир. Шимди о, "пек яш" дегиль. Чокъ йыллыкъ эмек фаалиети девамында нидже-нидже шегиртлер азырлагъан, кемалына еткен оджа. Онынъ талелелери бутюн Къырым бойлап, тек Къырым дегиль де, атта дигер джумхуриет бойлап даркъалгъанлар. О, окъуткъан талелелер арасында мектеп оджалары, директорлар, журналистлер, шаирлер, институт, университет оджалары етишип чыкътылар. Шаире Айше Кокиева Алие оджапчеден пек мемнюн. "Эгер Алие оджапче ярдым этмеген олса, мен кырымтатар тили ве эдебияты болюгинде окъумаз эдим. Шаире олмаз эдим. Меним шиирлеримни башта о динъледи, институткъа кирмеме о себепчи олды", — дей Айше ханым. Айше ханым оджапчеге якъкан эйиликлерини айткъанда оджапче о яхшылыкъларны хатырлап оламады. "Акъылымда ёкъ Айше, унуткъаным, багъышла джаным", — деди мулайим сеснен. Эбет о нидже-нидже талелелерге ярдым эткендир. Оларнынъ анги бириси акъылында къалсын. О, эйиликлерни ялмакны оджанынъ боюн борджу деп биле. Лякин талелелер элинден кельген ярдымыны аджымагъан оджапчени унутмайлар... Исмаил оджа, Энвер оджа, Айше ханым, Ление ханым, Гульзар ханым, Амет оджа, Шевкет оджа — бу джедвельни даа чокъ девам этмек мумкюн.

Алие оджапче деканаттан чыкъты. Даа деми экишер-учер субетлешип тургъан талелелер даркъалгъанлар. Кимсесиз софада тынчлыкъ укум сюрмекте. Бу тынчлыкъны де бир, де дигер одадан кимерде пейда олгъан талелелер боза. Оджапче пальтосыны кийип, китаплардан агъырлашкъан чантасыны тутып, басамаклардан ашагъы тюшип башлады. Гедже раатланып, саба кене ишке келеджек. Ёкъ, о, гедже биле раатлыкъ бильмей. Гедженинъ бир маалинедже чалы-

ша. Бойле эмекке чокътан алышкъан. Даа бир къач йыл звельси яры геджеге къадар отурып дерске азырлана эди. Шимди исе дерсликлер яза. Дерсликлер... олар оджалар-гъа, талелелерге не дереджеде керек олгъаныны озъ тедж-рибесинден пек яхшы биле.

1989 сенеси тасиль министрлигининъ чыкъаргъан къа-рары эсасында къырымтатар тили ве эдебияты кафедра-сында дерсликлер азырламакъ ичюн муэллифлер коллек-тиви тизильди. Алие оджапчеге 6—7-нджи сыныфлар ичюн къырымтатар эдебияты дерслигини язмакъ авале этильди. Бу иш онъа агъырлыкъ этмеди. Чюнки бу вакъытка келип “Ленин байрагъы” газетасында “Къырымтатар эдебиятыны окъутув методикасы” боюнджа бир сыра макъалелер дердж эттирген эди. Онынъ 7-нджи сыныф ичюн азырлагъан эде-бият дерслиги 1991 сенеси энди азыр эди. Лякин шу вакъыт келип чыкъкъан реформа боюнджа дерсликлерде расткель-ген партия, комсомол, пионер акъкъындаки малюматларны алып ташламакъ керек олды. Бойлеликнен, 1991 сенеси азыр олгъан китап 1993 сенеси Акъмесджитте неширден чыкъты. Шимди 6-нджи сыныф ичюн де китап азыр. О 1998 сенеси “Возрождение” фонды эсасында чыкъаджакъ. “Къырымта-тар тили джедвеллерде” къуullanмасыны исе неширияткъа теслим этти.

Оджанынъ иши даа чокъ. Планына 11-нджи сыныф ичюн эдебият дерслигини кирсетти.

— Шимди бир группа оджалар дерсликлер азырлайлар. Макъсат мектеплерни дерсликлернен теминлемектир. Бу пек месулиетли, джиддий ве зарур иш. Шимди бу ишнинъ би-ринджи басамагъы кете. Яни ана тили ве эдебияты дерслик-лери азырланыла. Бу китаплар азырлангъан сонъ терджи-мелернен огърашыладжакъ — математика, физика ве дигер китаплар ана тилимизге чевириледжек. Мен бу ишке озъ ис-семни къошкъанымдан пек мемнюним, — дей оджапче.

Инсан бир макъсадгъа иришtimi экинджисини де козь огюне ала экен. Акс алда яшайыштан мана джоюла. Алие оджапче ана-Ватангъа къайткъан сонъ, ниает озюни сербест ис этти, юрегинде гизли яткъан дуйгъулар уяндылар. О иль-хамланып поэмалар язды. “Йылдыз” меджмуасында онынъ “Авдет”, ве Бекир Чобан-заденинъ мукъаддес хатырасына багъышлангъан “Шанлы аят” поэмалары дердж этильди.

Оджапче назик пармакъларынен дивардаки чанъны бас-ты. Къапы ачылып босагъада къардашы корюнди. Алие ха-ным къардашы ве къызынен берабер яшай. Къызы Акъяр-даки университетте окъуй. Раатлыкъ кунълери эвлерине ке-

лип кете. Къардашынен исе даима бераберлер. Бугунь пек болдургъан, дякин бунъа бакъмадан, бираз раатлангъан сонъ, кене маса башына кечти. Оны оба-оба китаплар, кягъ-ытлар беклей.

Озен эп акъа. Кучъю акъынты далгъаларны де бир ялыгъа, де дигер ялыгъа ура, буллюр копюклер этрафкъа даркъалалар...

"Акъайыны огге чекмеген къадын, шубесиз, оны арткъа итере".

Дж. Ст. МИЛЛЬ.

"Баш бермеген апайларнынъ акъайлары, эгер бунъа чаре тапмагъан олсалар, инсанлыкънынъ ондан бир къысымы озюни асар эди".

У. ШЕКСПИР.

"Алтмыш яшта он алты яшлы кыызгъа эвленмек — джаиль бир кишининъ "Китап сатын алайым да, мен окъумасам, достларым окъур" — киби иш япмасына бенъзер".

А. РИКАР.

"Ашсыз-сувсыз яшап оламагъанымыз киби апайсыз да яшамакъ мумкюн дегиль. Бизни къадын догъурды, къадын бакъып осьтюрди. Белли бир дереджеде биз оларнынъ аятынен яшаймыз ве олардан юз чевирмеге ич имкянымыз ёкътыр".

М. ЛЮТЕР.

Садрие Сеүтова 1953 сенеси, октябрь 20-де, Къзахыстан Джумхуриетининъ Джамбул шеэринде догъды. 1977 сенеси Ташкент педагогика институтынынъ къырымтатар тили ве эдебияты болюгини битирди ве "Ленин байрагы" газетасында, 80 сенесинден "Йылдыз" меджмуасында чалышты. 1988 сенеси "Алем мас-мавы" адлы ильк китабы дюнья юзю корьди.

1983 сенесинден Журналистлер бирлигининъ, 1995 сенесинден Украина Языджылары бирлигининъ азасы эди. 1998 сенеси февральде вефат этти.

МУМКЮН ОЛСАЙДЫ

Икяе

Назарым кене шу ёсунлы баш ташы устюндеки "Фани люньядан пек яш чагъында, фаджиалы алда кетти" деген языгъа тюше. Къабирнинъ бу ерде пейда олгъаны он бир йыл. Устюнде шимди башкъа чичеклер ачкъанлар. Мен мында, бу дагълы-ташлы ерге эр йыл келем. Къабир устюндеки языларны окъуйым. Вакъыт кечкен сайын меним анъымда оларнынъ манасы денъише ве теренлеше бере.

Эмин, къомшумызнинъ бирден-бир огълу, шеэрде институтта окъуй эди. Бир кунъ анасы ондан мектюп алды. "Бу афта мытлакъа эвге бараджагъым" — деп язмакъта эди.

Афта кечти. Эмин, акъыкътен, эвге бармакъ ичюн вокзалгъа кетти, лякин кечикип кельди. Поезд джёнеген. Айланып кене ятакъханеге къайтмакъ яхшы алямет дегиль. Ондан да гъайры, анасы беклейджек. О, себептен... анасына кетти. Коюне якъынлагъанда, кеч олгъан эди. Амма мында Эмин ичюн эр бир айланма, эр бир терек, ташы таныш. Акъшам къаранлыгъы тюшкенде, Эмин озь кою дживарында эди. О, тез-тез койге кирип, анасынынъ хош чересини, боюнындан къучакълап, янагъындан опымек арзусы иле аяналагъанда, уютсизден: "Имдат! Адамлар, ярдым этинъиз!" — деген аджиз давуш эшитильди.

Эмин элсленип токътады, этрафкъа бакъты. Бираз авлакъта, къалын кевдели терск талдасында беяз антерли кыыз учъ огъланннынъ эллери арасындан чыкъып оламай, талашмакъта. Учъ баштакъ адам, бир кыыз... ве бир де, Эмин. Не япмакъ мумкюн? Лякин Эмин чокъ тюшюнип турмады, кыызгъа ярдымгъа чапты.

— Тийменъиз, кыызгъа! Йиберинъиз оны! — деди Эмин, ялварыр давушнен, озю кызынынъ сачларындан тутып, башыны арткъа къайыраяткъан йигитнинъ элине япышты. — Сизлер кимсинъиз? Инсансынъызмы?

Дигер йигит элинен Эминнинъ ченъгесине тюртти.

— Кыыз сенинъ киминъ ола? — деди о мыскъыллы черенен, — ничюн къарышасынъ?

Эмин не дейджегини бильмей, юткъунды.

— Кимим олса-олсун... — деди, инает, — къабаатсыз адамны къыйнагъанынъыз не?

— А! Ярдым этмек истейсинъ, ойлеми, мераметли йигит? Шимди кызынынъ ишини битирирмиз, эвлеринне алып кетерсинъ... къараман!

Киши ойле деп тургъанда, Эминнинъ къурсагъына сувукъ, къатты бир шей тийди. Не экенини билип етиштирмады, эсини джойып, ерге йыкъылды.

Учъ яш киши, кыыздан вазгечип, Эминни ташлап, къачтылар. Кыыз яры эсинен койге барып еткен сонъ, вакъианы анылатты. Эминни келип алдылар. О, хастаханаде операциядан сонъ, бир афта озюне кельмеди. Анасы, тизеси эр кунъ янында булундылар. Эмин бир шей бильмеди, кимсени танып оламады. Анасынынъ козьлсриндеки яшларны ве къайгъыны корип оламады. Ойле-дже аяттан кетти.

Эминнинъ джеседини эвге алып кельдилер. Бутюн кой матем ичинде къалды. Бизлер мектеп талебелери, эр сыныфтан айрыджа гульчемберлер алып, Эминнинъ къабирине ведалашувгъа баргъан эдик. Анасы Фатма аптени танымакъ мумкюн дегиль эди. О къадар къартайгъан, кевдеси кучюклешкен, козьлери сёнюккен эди. Онынъ янындаки яш, дюльбер кыыз да гъает кедерли эди. Кыыз, Эминнинъ севгилиси экенини сонъундан бильдим. Олар бири-бирине сёз бергенлер. Эмин окъувны битирсе, эвлене-джек экенлер. Иште, бойле тасалы вакъиа юзь берди. Эмин койнинъ ашагъы якъында, ёл четинде дефн олунды.

Он бир йыл кечти. Мен кене шу койге бардым. Ашагъыда, гурьдели озень четинде, Эминнинъ къабирини зирет эттим. Қъабир янында тургъан вакъытымда, енъи

Кырыктатар кышын-хыялар бирлигинин азалары: Отурганлар (солдан-сагыга): Ленара Алимова, Ленийя Азаматова, Сафиняр Джемилиева, Лейла Билялова, Муневер Темешева. Аяк устунда (солдан-сагыга): Джемили Османов, Эмине Бекирова, Гулизар Бекирова, Васфие Мамутова.

Къырым девлет санайы ве педагогика институтынынъ талелелери-
нден (солдан): Алие Къаракъаш, Ленар Мустафаева, Севиле Али-
ева, Севиль Асанова, Ленара Муртазаева, Хатидже Азаматова.

И. Аблякимовнынъ фотосурети.

«Джемилә» ансамблининъ ребери, белли оюнджымыз Джемиле Османова.

Раиме битай В依ева 105 яшкъа кельди. Онынъ 18 торуны ве торунларынынъ балалары бар. Битай Багъчасарай районынынъ Маркур коюнде яшай.

И. Аблякимовнынъ фотосурети.

ачкъан чичеклерни корип, оларнынъ этрафкъа сачкъан къокъуларыны дуюп, севиндим ве къаарьлендим. Этрафта кимсе ёкъ, эр шей сукюнет ичинде. Къабир янындаки суюк сукюнет эписинден агъыр.

Аят акъкъында тюшюндим. Фаджиа юзь бермеген олса, Эмин адамлар ичюн файдалы ишлер япаджакъ эди. О, аджайип къызны севе эди. Ады Рухия эди. Онынъ кедерли козьлери аля хатиримде. О шимди къайда аджеба? Таллийи насыл олды? Эминни кене севе экенми? Ёллар, йыллар оны къайда алып кеткен экенлер?

Рухия акъкъында тюшюнджелер манъа раатлыкъ бермей. Эки дживан бири-бирини севе эдилер. Севгилери бойле олып чыкъты. Бунъа де дейлер... такъдирми? Такъдир деген шей бармы асыл да? Севгининъ озю... не демек? Бармы аятта севги? Бар исе, ойле мукъаддес шей ичюн фаджиалы битти? Бунда ким къабаатлы? Такъдирми?

Инсан бир кере догъа, бир кере оле. Омюр девам эте. Несиллер келелер-кетелер. Бу муреккеп варлыкъны ким яратты? Бизлерге, инсанларгъа эбедий аят берильген, лякин эр биримизге аят ичюн белли муддет тайин этильген. Буны ким япкъан? Табиатмы? Табиатны ким яраткъан? Ёкъ, мында иза этильмез кучъ бар. Бу кучъ — не аллада, не де табиатта ёкъ. Вакъыты келеджек, несиллернинъ бириси бу кучъ не экенини биледжек.

Мен яш адамым. Озь мемлекетимде чалышмакъ ве кедерсиз яшамакъ. Лякин башкъа девлетлерде укъукъсызлыкъ, ачлыкъ, дженклер, козьашлары бар. Оларны тюшюнсень, инсанлар арасында тынч яшап оламайсынъ.

Мен яшым... лякин аджизлик, агъырлыкъ ич те корьмедим деп оламайым. Меним корьген аджизлигим не демек? О аджизликми? Къыйынлыкъмы? Къыйынлыкъны бабаларымыз, аналарымыз корьдилер. Олар исе сусалар. Индемейлер. Не керек олар? Мен, инсанларнынъ хатиринде къалмакъ ичюн муим ишлер япып оламадым. Япмакъ истейим. Алемде укъукъсызлыкъ ве дженк феякети битмеси ичюн меним аятым керек олса, мен оны, озь аятымны, севгимни, бахтымны бир сёзсиз къурбан этмеге азырым. Лякин ойле мумкюнми? Бир озюмнинъ кучюк аятымны бермекле дюньяны бахтлы эте билиримми?

“Эте билирсинъ... — деди манъа бир дост къыз, чюнки буюк кучъ сенинъ киби кучюк аятларнынъ бирлигинден асыл ола”.

• *Васфие Кзылчакзова*

Биз кеткен сонъ...

Биз кеткен сонъ, чокъ гуллер ачкъан
Асрет бакъып, серин еллерге.
Мунълу-мунълу къокъулар сачкъан
Янъгъызлыкъны шыппал диллерге.

Биз кеткен сонъ, тикилип ёлгъа,
Акъ терек сиярып эгген баш.
Ялваргъандай кокке Аллагъа,
Чокъракъ козьлеринде къаткъан яш.

Биз кеткен сонъ, чешме къуругъан,
Унутылгъан миллий фесильген.
Биз кеткен сонъ, йылдырым ургъан,
Багъ-багъчалар тюптен кесильген.

Биз кеткен сонъ, бу бизим юрткъа
Джат кок козьлер чапып толгъанлар.
Атта учмай къойгъан бу якъкъа
Биз кеткен сонъ, аппакъ турналар.

2.04.1997.

Эй, инсан, яшайбер агълап ве кулип,
Билегинъде якъып турса къуветинъ!
Амма бир кунъ кетеджексинъ йыкъылып,
Окюнме, башкъагъа къалыр ниетинъ.

Эй, инсан, бирликте къыртышларны ач,
Талсанъ да, коксюнде ургъанда юрек.
Инсаннынъ яманы ямандыр, сен къач,
Тек яхшы, пак ниет яшамакъ керек.

Кузьнинъ келюви

Кене башлай япракъ сарарып,
Саиллер де къалалар бом-бош.
Далгъаларнынъ башы агъарып,
Ялыларгъа келип ура тѣш.

Ельни енъип кучълю седалар,
Япракъларны юлкъып къачалар.
Беяз атлар минип булутлар,
Кок бетини сыйпап ачалар.

Язны алып, кузь келе тезден,
Арман, амбар толу берекет.
Мемнюн олып эр кес бу кузьден
— Языкъ! — дерлер кузь битсе, эльбет.

Кузьнинъ даа нефеси сыджакъ.
Даа сувумай джыллы гонъюллер,
Даа янмай кошеде оджакъ,
Кузь елинден къатмагъан голлер.

19.05.1996.

Хатир тап...

Бир эвде зйилик олаята — той,
Сабысы къавалты, софра доната.
Босагъа огюнде турма ойлап ой,
Сен де кир, бакъ халкънен не олаята.
Шу вакъыт бир эвде къыямет-седа,
Шу эвде дженазе, халкъ тута матем.

Унутма кирмеге бир аякъ анда,
Гонъюль котермеге тазиеге эм.

Аналаргъа алгъыш

Шох ойнагъан кунь нуру
Козълериме урула.
Анамнынъ къальп урувы
Нефесинден дуюла.

"Уянмасын!" — деп мени,
Яваш-яваш адымлай.
Козю къыймай сесини,
— Тур, балам! — деп оламай.

Турсам, чеке яныма,
Къаве ичип сёз къата.
Къувет берген къаныма
Сёзлерни къайдан тапа.

— Джан эвлят! — деп сёз башлай,
Алчакъгонъюллик ашлай.
Озгъаргъанда артымдан:
— Яхшы юр, дем..? — деп ташлай.

Эр кунь мен бу сёзлерни
Эшитмесем, тарсыкъам.
Анамнынъ козълерини
Акъшамгъадже сагъынам.

Манъа бойле ананы
Такъдим эткен Алланы
Омюрлик алгъышларым,
Джанымны багъышларым!

5.02.1996.

Къайдан кельди...

Къайдан кельди бу севги,
Бекленмеген бир ерде?
Къайдан кельди бу севги?
Яндым онынъ дердинден.

Къайдан кельди бу севги,
Кимнинъ къальбини узип?
Бу не къадар кучь-эзги?
Гедже юкъусын бозып.

Къайдан кельди бу севги
Менден изин сорамай?
Къайдан кельди бу сезги?
Юрек тынчып турамай.

Адалгъан явлукъ

Тюркю яздым явлукъкъа
Геджеси ай ярыкъта:
“Мен баралмам авлакъкъа,
Беклеп турам бу якъта.

Манъа къальбинъ де бардыр...
Дилинъ айтмагъа зардыр,
Явлугъынъны келип ал,
Къойнунъа сакълап къалдыр”.

Явлукъкъа тиктим бир гуль,
Зар агълар корип бульбуль.
Вефасы олмагъан диль,
Керек дегиль, шуны биль!

Кягъыт парчасы

Ачыкъ пенджере, шаир шиир бите...
Ель илип шиирни учурып кете.
Тапталгъан кягъытны окъуп адамлар,
Бу айдын сёзлерден мана тапалар.

Пенджере ачыла танъда керилип,
Гедженинъ кеткенин саарь бильдире.
Шаирнинъ къалеми сёзлерни тизип,
Инсанлар къальбине терен синъдире.

Ель хырсызлагъан парча кягъыт
Намсыз бу шаирге кетире бахыт.
Сатырлар сёз ачып, къальплерге ете,
Эль-юртнынъ ичинде танылып кете.

Беклев

Ёл кѡпыны чертип ача ель,
Санки мени чагъыра бирев.
Япракъларны акъызгъандай сель,
Бошап кѡала, толып тургъан эв.

Козюм ёлда, юректе гъурур,
Умют иле бакъам эр сефер.
Боюнджакъдай тѣкюле ягъмур.
Амма ондан ёкъ аля хабер.

Мен бильмейим, ольмей умютим.
Дюнѡя бугунъ корюне залым.
"Тырс" эткен сес бералмай тыным,
Кунъ бою мен беклеген адым.

Тойып ал...

Тойып ал юрегим гуль-чечеклерге,
Тойып ал, тереклер гуллеген ап-акъ!
Тойып ал, тюрлю ренк кобелеклерге,
Хаял йиплеринден ясап салынджакъ!

Сынъырсыз чёллерден даркѡала бувлар,
Хазине кѡайнасын ер кѡазанында.
Инсан беденинден ягъмакъта нурлар,
Тойып ал, омюрнинъ тансыкъ анъына!

Бульбуль йырлагъанда, сархош олып кѡал!
Нане кѡокъусына чайкѡа юзюньни.
Дагъларда чайкѡалгъан лялелер ап-ал,
Яшын ярыгъындан тосма козюньни!

Бир кере ярыкълана тюсюньден алем,
Бир кере яшаймыз, сен иле эи мен.

Ельчик эсе

Ельчик эсе, сѡйлей япракълар,
Этрафымны чырмай истеклер.
Дилимде джанлана макъсатлар,
Джемалын корьсете тилеклер.

Ельчик эсе, сёйлей япракълар,
Вуджудымны сара зеджан.
Ташлап кете сонъ башкъа ойлар,
Сенинъ оюнъ юрек ургъан анъ.

Шу дакъкъасы толып бавурым,
Бу дюньягъа сыгъмай кетем мен.
Ельчик эсе, ачыла гонълюм,
Къуванчларгъа синъип кетем мен.

Агъыр куньлер

Не ичюн шай гъамлысынъ, гонълюм?
Келирми кунъ биз оладжакъ шад?
Кет бизлерден сен арсыз зулум,
Биз борджлумыз олмагъа азат.

Бойле янып зулум отунда,
Яшармызмы, биз даим, халкъым?
Явурларнынъ къолу астында
Озь юртунда тапалмай акъкъын.

Биз корьгенде кунъ ярыгъыны
Халкънынъ куню къаранлыкъ — бербат,
Котералмай рух агърысыны
Эксий халкъым, хасталыкъ, бедбахт.

Бугунъ халкънынъ аяты агъыр,
Хавф астында, оле, зви ёкъ!
Ферьяд кокке ете, къулакълар сагъыр...
Бинъи ач, къалгъаны исе яры токъ.

Гульнар Усеинова 1968 сенеси Самарканд шеэринде догъды. 1992 сенеси Самарканд Девлет университетининъ тарих шубесини битирди.

1989 сенеси ана-бабасынен Къырымгъа кочип кельди.

Шимди "Голос Крыма" газетасында мухбир олып чалыша.

Эвли. Акъмесджит больгесининъ Строгановка коюнде яшай.

• Гульнар Усеинова

БААРЬНИНЪ СОЊКИ КУНЮ

(Икяе)

Акъшамнынъ къара къадифеси орталыкъны къапатты. Кокте йылдызлар липильдеп яндылар. Ешиллик ичинде комюльген пенджерелери ельчикке къаршы ачыкълар, амма одалар ичи орьнекли перделер артындан корюнмей. Тек бир пенджеренен ярыкъ сачыла. Пердени четке чекип, пенджере устюнде индже, узун сачлы кыыз отура. Тизлеринде ачыкъ китап. Къара ири козьлери ойчан, къаранлыккъкъа бакъа, нелердир тюшюне.

Бу назик кызынынъ ады — Элина. Учъ афтадан сонъ, баарьнинъ соЊки куню онынъ тою оладжакъ. Эр акъшам о бу пенджереге якъынлаша, акъшамларнынъ сукюнетине динълене, гонълюни къаплагъан тюшюнджелери денъиз далгъалары киби копюрип толып ташалар. Оларны кимсе дуймай. Кыыз оларны ичинде сакълай, ве тек

китапны ачып, шиирлернинъ алевли севги сатырларыны окъуп, озюни тындыра.

Эр акъшам этрафтаки сукюнетни бозып, эв янына дюльбер машина келип токътай. О, къызнынъ нишанлысы Сервер. Севгилисини корьмеге ашыкъа. Сарышын, орта бойлу, шень табиатлы огълан. Ишкир ве талапчан, Сервер бу аяттан не истегенини пек яхшы биле. Эви, машинасы бар, энди толу бахт булмакъ ичюн онъа къоранта керек. Элинаны, бу муляйим, чебер дюльбер къызны Сервер чокътан эследи. Элина онъа келишкенини деръал аңлады. Ишкир, чебер, дюльбер, алий тасили де бар, яшлары да бир. Даа не керек? Сервер къызнен таныш олып, эвине къатнамагъа башлады. Ярым йылдан сонъ эвине къуда ёллады. Яшларны нишанладылар ве энди тезден тойлары оладжакъ.

Я, Элина? Балалыгъындан китап дюньясы ичинде тербиеленген бала, яшайышны фельсефедже аңлагъан ве арзуларында эп юксеклерге ынтылгъан, юрегиндеки романтик хаялны — дюльбер джесаретли акъыллы яшны беклеген къыз.

Элина ана-бабасынен берабер буюк шеэрден Къырымнынъ бир кучюк койчигине келип ерлештилер. Шеэрден узакъ, янларында тек район меркези бар. Къыз чокъ вакъыт кой яшайышына алышып оламады. Янъы шараитлерге онъа алышмагъа пек къыйын, лякин не япмалы, такъдир ойле, бутюн шейлерге алышмакъ керек.

Бу алда къызгъа кучь берген тек онынъ зенгин ички дюньясы, хаяллары эм де китаплар. Эвде олгъан чокътан-чокъ китапны ана-бабасы — мектеп оджалары, бутюн омюрлери топлап бирден-бир къызларына багъышладылар, эм Элина оларнен осьти, олардан ильхам алды ве ала.

Айлар, йыллар кете, яшайыш денъише, мына энди Къырымгъа кочтилер. Элина исе озь ички дюньясындаки тылсымлы тасвирлерден айырылмагъа истемей, оларнен яшай, нелердир беклей. Сабалары исе уянып, кой тынчлыгъында тек хоразларнынъ сеслерини эшиткенде, юреги аджый, эм ничюндир козьяшлары богъазына келип къадала. “Акъикъый омюр бу ерлерден узакъларда

кечип кете, мен исе..." Амма, рух тюшкюнлигини кимсеге дуйдурмагъа истемейип, ишке тутуна. Бостан сачмакъ, от юлкъмакъ олсунмы, эр шейни о къадар чебер япа, шашыладжакъ шей.

Биразден Элинагъа кой мектебинден иш те тапылды. Элина рус тили ве эдебияттан балаларгъа дерс бере. Иш онынъ ичюн бир къуванч ола. Кунъдюз кулер юзлю, геджелер исе тюшлерде омюрге кечмеген арзуларыны коре.

Бойле чебер ишкир къызны, эльбетте, чокъкъа бармай, эр кес сезди. Кой огъланлары онынъ пешинден юрелер. Элина исе оларны аслы коръмей, эп озюнинъ юрегиндеки тылсымлы тасвирни беклей. Онынъ акъранлары энди эписи ана олдылар, бирер-экишер балалары бар. Олар эписи Къырымнынъ чешит койлеринде адий татар балаларына эвлендилер.

Къызнынъ анасы тек: "Ах, балам, яшынъ энди отузгъа якъын", — деп терен кокюс кечире эди. Къызына къыдыргъаныны тапмакъны джан-юректен тилей эди, амма...

"Олар мени анъламайлар" — дей эди Элина, языкъсынып. Къызнынъ ички дюньясынынъ инджеликлерини, эльбет, бам-башкъа тербиелегенлер, кой яшлары, кой яшлары анъламай эдилер. Сервернен Элинаны, огъланнынъ аптесини яхшы бильген аласы таныштырды. "Табиатлы, ишкир огълан", — деп къызнынъ къолуна такъдирнинъ алтын анахтарыны берди. Огъланнен таныштыргъан сонъ: "Къысметинъни тепме!" — деген киби козьлерине бакъты.

Сервер керчектен де яман дегиль. Лякин къыз онынънен лаф эткенде озюни авасыз, богъулгъан киби ис эте... Чюнки о эр шейни башкъаджа, адийдже анълай. "Я онъа акъчадан гъайры башкъа ич бир шей керекмей де!" — Элина буны бир кереден анълады. Керчектен де, Серверни къызнынъ не ички дюньясы, не дуйгъулары ич те меракъландырмай. О, бахт деген шейни озюндже анълай. Бахт акъчада олгъанына ич те шубеленмей.

— Не ичюн бойле ола, я? Не ичюн инсан истегенини ич бир вакъыт булмай! — деп окюне эди Элина анасына. — Бу кичкене койчикте не мен, не де сиз озъ севиенъиз-

де инсан тапамайсыз. Мындаки адамларгъа тек бостан, мал, базар керек. Терендже тюшюнмекни кимсе бильмей.

— Такъдир ойле, — дей анасы. — Сен пек терен тюшюнесинъ. Сервер яман огълан дегиль. Онъа барсанъ эр алда баланъ олур, — деди анасы, терен кокюс кечирип. Къызына бам-башкъа омюр аркъадашы керек олгъаныны о да анылай, лякин не япмалы, такъдир ойледир даа...

“Я о манъа келишмей де!” — дейджек олды Элина, лякин индемени. Серверге бармагъа разылыкъ берди. Буюн гъам-къасеветлерни ичинде сакълады.

Сервер Элинанынъ денъишкенини эльбет, сезди.

— Санъа не олды, джаным, сонъки вакъытта ойчансынъ? — деди.

— Ёкъ, раатсызланма, бир шей дегиль, — деди Элина ве бу сёзлерден руху котерильген Сервер бугунъ азбарда насылдыр себзе эккенини макътанып сёйледи. Элина исе ондан башкъа сёзлер беклей эди, амма баарь маалинде огород ишлеринден гъайры Серверни башкъа ич бир шей меракъландырмай.

Орталыкъта баарь укъом сюре. Сервер оны озюндже коре, Элина — озюндже. Къызынынъ юрегинде зумрют тюсте отлар, къушларнынъ чивильтиси, кунешнинъ алтын нурлары насылдыр къуванч догъуралар. Сервер де къувана. Оны сыджакъ куньлерде, азбарда чешит шей экмек имкяны догъургъаны къувандыра. “Алышаджакъ-тырым, даа”, — деп тюшюне Элина, ве энди Серверден базар, мал, огород акъкъында озю лаф этмеге тырыша. Лякин “тек бу шейлерден гъайры башкъа бир шейни тюшюнмеген адамнен яшамакъ насыл къыйын!” — Элинаны бу тарафы зиядесинен чекиштире.

Вакъыт кете. Баарь эп къуветлене. Орталыкъ чечек ача. Отлар гурьленелер. Мына турналар да учып кельдилер. Оларнынъ юрекни татлы-татлы сызлаткъан сеслерини эшитерек къызынынъ гонъю агълай. Анылап оламай — къуванчмы, кедерми бу? Юректе толып ташкъан дуйгъуларыны нишанлысына анылатып оламай, эм анылатмагъа да тырышмай, чюнки биле — Сервер оны анылап оламаз.

Оларнынъ ички дюньялары ич бири — бирине келиш-
мей. Не япмалы?

* * *

Куньлернинъ биринде Элина шеэрден кьайтаракъ, автобус дурагында базардан кьайткъан койлюлер арасында тура эди. Онынъ дикъкъатыны янында тургъан яш огълан джелъп этти. Онынъ сыфатында этрафтаки адамлардан буюк фаркъы сезиле эди. Яхшы кийинген, юксек бойлу, элинде толу пакетлер. Бир пакет устюнде — янъы китап. Догърусыны айткъанда, къызнынъ козюне айрыджа шу китап илишти, ве серлевасыны окъуйым, деп о огълан тарафкъа адымлагъаныны дуймай къалды. Огълан къызнынъ арекетини сезип, онъа дикъкъатнен бакъты. Элина утанып, козълерини четке чевирди, — лякин огъланнынъ козълери онъа тюпсиз мавы денъиз киби корюндицер. Шу дакъкъада автобус келип токътады. Эр кес къапыгъа чапты, эм адамларнен тартылып, Элина автобус ичине киргенини ве бош ерге отургъаныны дуймай къалды. Деминки огълан Элина янында пейда олды. Автобус рыкъма-рыкъ толып, еринден кочты.

— Беринъиз, шейлеринъизни тутайым, — деди Элина, янакълары къызарып ве шу саильсиз мавы денъизни кене корейим деп, огълангъа козь котерди. Юреги эеджаннен ургъаныны дуйды. Огълан самимий йылмайып пакетлерни къызгъа берди. Элина оларны эки элинен къучакълап, еринден кыбырдамагъа къоркъа. Анълашылмагъан дуйгъулары юрегини сардылар. Бутюн ёл бою сусып отурды ве ичинде пейда олгъан дешетли истегини енъмеге тырышты. Насыл истектир бу? Кок козълерге бакъа-бакъа тоймайып, мавы денъизде киби шуларнынъ нурларында чалкъанмакъ... Озюни унутып бу яш гонъюльге сырларыны ачмакъ, онынъ сырларыны бильмекми? Элина буны бильмей, лякин нечюндир дуя — мына бу яшны о бутюн омюри бекледи! Бу таныш олмагъан, апансыздан ёлда расткельген огълан къызнынъ юрегини о къадар титретти, эвге кьайткъан сонъ Элина озюне келип оламады.

Элина огъланны тарифлеп битасындан сорады, чюн-ки битасы этрафтаки койлерде яшагъанларны яхшы биле эди.

— О-эким Зенийдир, — деди битасы, — къошму койде яшайлар олар. Район хастаханесинде чалыша. Бир кере юрегим агъыргъанда онъа бардым, анасыны да билем. Пек бильгили эким. Кардиолог. Я сен не ичюн сорайсынъ, балам?

— Меним юрегим агъыра, — шу дакъкъада уйдурды Элина, янакълары къызарып. Эм де бу ялан дегиль. Юре-ги керчектен де сызлай. Недендир? Ойчан козьлеринде насылдыр сырлы ярыкъ корьгенинденми? Я да бутюн омюри беклеген севгини тек бугунъ расткетиргенине инан-гъанынданмы? Яшлыкънынъ арзусы бугунъ, ниает, ля-кин кеч омюрге кечкенинденми?

Омюрге ойле шей ола. Онларнен адамлар ичинде юрек-ни титреткен, тесирлеткен козьлер расткеле, аджайип дуйгъуларны уяталар. Недир бу? Кечиккен севгими? Тыл-сымлы хаялмы?

Элина бу суальге джевап тапып оламай, бутюн гедже юкълап оламады... Кунешнинъ нуры ястыкъкъа токъун-гъанынен, “Мен бугунъ хастаханеге барып, мытлакъа Оны кореджегим!” — деген фикир пейда олды, ве истегине шу дакъкъасы иришмеге ашыкъты.

Хаялынынъ одасына адым аткъанынен къызнынъ не-феси тутулды. Маса башында отургъан денъиз киби мавы козьлю, безаз халатлы огълан онъа дикъкъатнен бакъкъа-нынен, тени титреди. Эсинде бутюн шей къарышты: се-винч, къоркъу, эеджан. “Акъылсыз! — дарылды озъ-озюне. Шаштынъмы шу! Неге кельдинъ мында! Лякин шу мавы козьлерни... Ах, не ичюн расткельдилер олар омюр ёлун-да... Сервер де бугунъ акъшам келеджек... Не ола я манъа?!..

Бу аджайип дакъкъаларны Элина дюньянынъ бутюн байлыгъына денъиштирмез эди. Зений онъа сыджакъ на-зарнен бакъа, не айтаджагъыны беклей, Элина исе айла-нып чапып чыкъты. Азбаргъа чапып чыкъкъаныны дуй-май къалды. Элинанынъ нефеси тутулды, бираз ятышкъ-ан сонъ тез-тез хастаханенинъ азбарындан чыкъып кет-ти.

Той куню кельди. Элина Сервернен ЗАГСкъа кеткенде машиналары огде кеткен машинаны къакъты. Бир шей олмады, кимсеге зарар тиймеди, лякин машинада экиси де бираз эзильдилер. Элина къоркъусындан къалтырап, узун дюльбер антерни бираз котерип машинадан чыкъты. Эки машина бир-бирине токъунып туралар. Эр кес огдеки машина янында къычырышалар. Элина да янларына барып мавы козюлю, юрегини титреткен Зенийни коръди. О эллериини саллап, огюнде той машиналарынынъ олгъаныны ич дикъкъаткъа алмай сёгюне эди. Элинанынъ тарафындан машиналарда кеткен эр кес оны ятыштырмагъа тырыша эдилер.

Зенийнинъ агъызындан кескин сёзлерни эшиткен Элина бирден йиберильди. Тенини насылдыр ёргъунлыкъ сарды. О четке чекилип отларда балабан бир ташкъа отурды. Сеслер эп узакълаша... Юрекдеки алтын теллери къопкъан киби олды. Кунеш сёнди. Мавы кок къара булутларнен къапланды.

Не къадар вакъыт отургъаныны Элина сезмеди. Янына достлары келип машинагъа отурттылар, ве ЗАГСкъа ёл алдылар.

— Бакъса сен оны, — ачувлана ёл бою Сервер — озю къабаатлы, даа сёгюне...

Элинанынъ козю огюне кене къычыргъан Зений кельди, ве козълерини юмып тасвирни ёкъ этеджек олды. Бутюн хаяллары денъиз далгъасы киби, бир дакъкъада, даркъалып кеттилер.

Баарьнинъ сонъки куню шенъ-шерамет кечти. Той битти. Онынънен берабер хаяллы яшлыкъ да битти. Яз — омюрнинъ пишкинлик девирни башланды.

Лейля Хырхара Ильяс кызы (Велиуллаета Лилия) 1947 сене декабрь 23-те Фергана шеэринде, ишчилер кьорантасында дюньяга кельди. 1964 сенеси орта мектепни (8 сыныф) битирип, Маргиландаки план-икътисади́й техникумына окъумагъа кире. 1967 сенеси техникумны битирип, тюкянда сатыджы олып чалыша. 1968 сенеси Краснодар улькесининь Саук-Дере кьасабасына коче. Анда чешит ишлерде чалыша.

1989 сенеси Кыырымда Красноперекопск шеэрининь Источное кьасабасына коче. 1991 сенесинден Акъмесджитте яшай.

Язгъан шиирлерине макъамны озю уйдур ве йырлай.

● Лейля Хырхара

БУ ДЮНЬЯДА...

(Йыр)

Бу дюньяда талий десем, бу дюньяда бахтым ёкъ.
Ифтиралар, ошек сёйлеп, кейфленмеге вакътым ёкъ.
Дал кьасевет тюштю меним кьасеветли башыма,
Лезет ёкътыр отьмегимде, сувукъ сувум, ашымда.

Къуванчым ёкъ, гьурурланып, башымны котермеге,
Тойгъа барып, йырлап кулип, гонълюмни осьтюрге.
Не нукъсанлар ишледим мен, не гуняхлар, эй Аллах?!
Дертлеримни арттырдынъ сен, азиз мевлям, не гунях?

Гунях ишлегеним олса, багъышла эй, Аллаыйм!
Мен бир оксюз, начар, бедбахт, бахытсыз бир балайым.
Бу дюньяда шикъетлеп, агъланмагъа анем ёкъ,
Магърур олып, ойнап-кулип назланмагъа ханем ёкъ.

ЗИНЕГУЛЬ

(Йыр)

Зинегулим, Зинегуль, ал янакъсынъ, ах, (2 кере)
Аллы-пуллы шалларны багълайджакъсынъ, ах, ах. (2 кере)

Багълама: Алтын фес, къушакъларны сен такъарсынъ, ах, ах,
Юрюшинъде акъкъудай сен акъарсынъ, ах, ах.

Зинегулим, Зинегуль, сен бульбулим, ах,
Ачыкъ гонъюльден кульсенъ — сен зумбулим ах, ах.

Зинегулим, Зинегуль, бал дудакъсынъ, ах,
Ярын, бир кунъ менимки оладжакъсынъ, ах, ах.

ТЮКЯНДА

- Здравствуйте, товарищ!
- Алейкум селям!
- Что у вас в продаже?
- Дефтер ве къалем.

Топчыкълар, къокълалар,
Шекерпарелер.
Шербетлер, къурабие,
Чайлар, къавелер.

- Что у вас еще есть?
- Фыстыкъ ве джевиз.
- Тютюнлер бар чешит,
- Тешек тиккен биз.

Хурма, инджир къурусы,
Чешит татлылар.
Озь тилинъде сейлемей
Тилинъ къурусын.

- Хлеба не бывает?
- Отьмек пек тазе.
- Чекиси тамамынен
Коръди теразе.

— Что еще купить-то?
— Алын, шоколад!
Ашайсынъ кобете,
Юкълайсынъ раат.

Озь тилиньни сакъла
Юз бинъ белядан.
Унер алма асла
Валя, Колядан.

Озь тилиньни сакъла,
Халкъ сени север.
Ана-баба "предки"
Олмай. "Ана!" — де.

АЙНЕНИ

(Йыр)

Меним, балым, бульбулимсинъ, айнени,
Меним гузель эвлядымсынъ, айнени.
Меним балам, татлы-татлы юкълайджакъ,
Юкълай-юкълай балабанчыкъ оладжакъ.

Ай-я, ай-я, эвлятчыгъым, юкъласын.
Хасталыкълар ондан къачсын, сакълансын.
Юкъла, балам, татлы юкъла, айнени,
Юкълай, юкълай тез буюк ол, айнени.

Балаларга

САРЫ, БЕЯЗ ВЕ ЧУБАР...

Сары, Беяз ве Чубар...
Чаначыкътан сют ялар.
Олар даа кучелек,
Сары, беяз... думбелек.

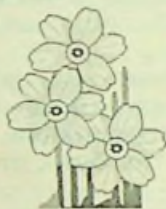
Беяз баш буюк олса,
Авланмагъа алышса,
Олур бир авджы копек.
Манъа ярдымджы керек!

Мен де балабан олсам,
Чамлар дагъына барсам,
Расткетирсем бир сансар,
Тутсам-юреги патлар.

Сарыбаш тыпкъы тильки,
Баштан аякъ о тюклю.
Бурнуны тиклеп юре,
Азбарда сефа сюре.

Чубар копек-ярамаз,
Асыл артымдан къалмаз.
Чельге чыкъкъан къойларнынъ
Бир данесини джоймаз.

Сары, Беяз ве Чубар —
Меним ярдымджыларым.
Тарла, деньиз ве чельде —
Меним козь-къулакъларым.

Назифе Селимова 1980 сенеси Ташкент шеэринде догъды. 1997 сенеси орта мектепни битирип, Акъ-месджит Девлет университетининъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгине окъумагъа кирди. Айны шу сенеси меджмуамызнынъ алтынджи санында онынъ балаларгъа багъышлангъан шиирлери басылгъан эди.

Окъуйджыларымызнынъ диктъзатына онынъ, "Джеза" икяесини авале этемиз.

● Назифе

ДЖЕЗА

Икяе

Тенефюс битти. Дерске зиль чалынды. Бираздан къапы артында оджанынъ юрюшлери эшитильди. Эки тарафлама ачылгъан къапынынъ бир тарафы ачылды. Узун бойлу, кень кевдели, къашлары сулюк киби чатма-чатма Сейран оджа сыныфкъа кирди.

Ралелерде отургъан балалар оджаны корьгенинен, ерлеринден атылып турдылар.

— Мерабанъыз, балалар! — селям берди оджа.

— Я, мераба! - деп селям алды талелелер.

Окъув йылынынъ биринджи кунълеринден, олар оджанен бойле селямлаша башладылар. Сыныфкъа бу янъылыкъны Сейран оджанынъ озю кирсетти.

— Отурынъыз! — рухсет этти оджа ве талелелер ралелерине ерлештилер. Лякин оджанынъ козюне Алиме илинди. Эр кес оджаны туруп къаршылагъанда, о отургъан еринде ничюндир чантасыны къармалай эди.

— Алиме, не сен достларынъ киби оджанъны къар-

шыламагъа истемейсинъми, ёкъса? — сорады Сейран оджа.

— Багъышланъыз! Оджам! Даа янъычыкъ рале устюне къойгъан пергель къутумны арайым. Чантамда да ёкъ, — деди Алиме аякъ устюне къалкъып, шикъетлениджи сеснен,

Бирден чырайы денъишкен оджа:

— Отур, Алиме! — деп сонъра балаларгъа мураджаат этип: — Балалар, ким де ким янълышып, Алименинъ пергель къутусыны алгъан олса, мен журналнен огърашкъан арада, Алимеге къайтарып берсин! — деди.

Сейран оджа маса башына кечти ве къара къаплы журналны ачып, сыныф невбетчилерининъ къыгъытына бакъаракъ, дерсте олмагъан талелелерни къайд этти.

Талелелер арасында тынчлыкъ асыл олды. Эр кес бири-бирине бакъып, нелердир ойлана.

Тек Алиме кене де чантасыны къармалай. Китап, дефтерлерини чыкъарып, чантасындан джоюгъыны арай.

— Джоюкъ тапылдымы? — деп сорады оджа талелелерден, журналда япаджакъ къайдларыны тамамлап.

Кимсе сес-солукъ чыкъармады. Эр кес ымпыс-тымпыс отурмакъта эди.

— Ойле исе, эр кес чантасыны ачсын да, мен ралелер арасы юрип, бакъайым, — деди джуръатланып Сейран оджа ве биринджи сыранынъ биринджи ралесине якъынлашты.

Бу ерде отургъан Алименинъ якъын досту ве къомшусы Селиме чантасыны ачты. Ичинден бирер-бирер дефтерлери, китапларыны чыкъара башлады. Сонъундан пергелини чыкъарып рале устюне къойды. Шу арада ралесининъ кенарындаки пергельге козю тюштю. Юреги узюлип кеткени киби олды. Даа баналары янакъларыны яраштыргъан къызарынты къайдадыр джоюлып кетти. Селиме де Сейран оджа да Алиме тарафкъа бакъты. Юзю даа бетер бем-безд олды, эллери къалтырады.

— Селиме, санъа не олды? Сенинъ де бир шейинъ джоюлдымы? — сорады оджа.

Оджанынъ незакетли тавуры Селименинъ тюшюндежелерини айдынлатты.

— Ёкъ, джоюлмады, оджам. Аксине чантамда бири-бирине бенъзеген эки пергель къутусы пейда олды... — элине эки къутуны да алып, оджагъа косътерди.

Селименинъ нефеси кокюс къафесинде токъталып къалгъаны киби олды. Нефесине нефес етишмеди. Элери де эп къалтырай башлады. Ниает, бирисини элине алып:

— Оджам, бу бириси меним пергель къутумдыр! Чюнки пергелимдеки къарындашны тюневин Редиван къардашым даиречиклер сызгъалап сындыргъан эди. Акъшам, мен оны пергель къутугъа ойле де сынгъан алда къойгъан эдим... Экинджиси, насыл олып меним чантамда пейда олгъанындан хаберим ёкъ. О да, къозлагъан къазан киби, къозламаз...

Чокъ сенелер девамында мектепте чалышкъан Сейран оджа бу вакъиагъа Селименинъ ич бир алякъасы олмагъаныны анълады. Ондан гъайры Селиме ве Алиме пек якъып дост эдилер. Шунунъ ичюн де о Алименинъ юзюне дикъкъатнен бакъты:

— Алиме! Бу сенинъ пергель къутунъмы? — деп сорады ондан, — Элинъе ал да, бакъ.

Алиме яваштан еринден турып, сакъынувнен Селименинъ ралеси янына кельди. Селиме пергель къутуны онъа узатты:

— Алиме, достум, бу сенинъ пергель къутунъ олса керек? Акълынъдамы экимиз тюкяндан оларны сатып алгъанда, сенинъкинде “ш” арифи аныкъ язылы эди. Ал, о сенинъки... Лякин оларнынъ экиси де эгизлер киби меним чантамда насыл этип пейда олгъанына асыл акъылым етмей... — деди о къабаатлы олмагъаныны анълатып.

Алиме къутуны элине алгъанынен, секире башлады. Юзюнде рушенлик, къуванч пейда олды. Достуна джаны ич де агъыртмады. Аксине:

— Сагъ ол, джаным! — деп Селименинъ юзюнден опъти.

Талелелер арасында фысылдашувлар далгъаланды. Эр кес тааджиПЛЕНДИ.

Селименен бир раледе отургъан Садие, ничюндир,

джоюкънынъ тапылгъанына къуванмады. Ички дуйгъусыны сакъламагъа кимседен сакъынмады. Шу арада атылып турып:

— Бакъ сен онъа! Хырсызгъа “Сагъ ол!” деп бир де даа онынъ юзюнден опе, — деп ачувлы-ачувлы джекирди.

Меселени анълагъан Сейран оджа:

— Садие, тынчлан, бакъайым! Еринъе отур. Дерсте санъа кычырыкъламагъа кимсе рухсет бермеди. Экин-джиден, бир раледе отургъан достунънынъ пергель къутусы тапылгъанына къуванмайсынъмы? — деди насиатлайыджы сеснен оджа.

— Бир раледе отургъан достунъ... Дост олса, менимнен лаф этер эди. Манъа бойкот япып юре. Не мен онынъ анасыны бабасыны ольдюрдимми? — шыншыкълап агълап башлады Садие. Эки элинен башыны къучакълап рале устюне ятып окюр-окюр агълавыны девам этти.

Селиме Садиенинъ агълагъанына даянып оламады. Отургъан еринде Садиеге таба джылышты:

— Я меннен лаф этмейип джурьген сен озюнь дегильсинъми? Сенден не сорамасам, джевап бермейсинъ? — деп сорады Садиеден Селиме, достунынъ япкъан кылыкъсызлыгъыны багъышлайыджы давушнен.

Сыныфта отургъанлар тынчлангъан киби олдылар. Гуя ярым саат эвельси оларнынъ омузларына секиз пуд юк юклегенлер. Селименинъ алидженаплыгъы оларгъа бу юкни устылеринден быракъмагъа ярдым этти. Амма гонъюллери савушмады. Садиенинъ пакъылджы бир къызчыкъ олгъаныны чокътан анъладылар. Амма бу табиаат оны шу дереджеге кетиреджегини бильмей эдилер.

Сейран оджа саатине бакъып, дерсининъ битеджегине аз вакъыт къалгъаныны билип, Садиеге:

— Садие, тур, юзюнъни юв да кель! — деди.

Бу сёзлерни о талемелер арасында бойле вазиет сонъки сефер олгъаныны истеп айткъан эди. Эр бир шей ачыкъ-айдын, деп тюшюнди Сейран оджа.

Агълавдан юзю къызаргъан ве козьлерининъ къапакълары шишкен Садие оджагъа:

— Юзюнъни барып юв, деп ничюн мени сыныфтан чыкъарасынъыз? Мен чыкъкъан сонъ, меним акъкъымда манъа хырсыз деп айтаджакъсынъызмы? Пергель къуту меним чантамдан чыкъмады. Весселям! — деп ташлады.

Садиенинъ оджагъа нисбетен япкъан мерафетсизлиги бутюн талебелерни афакъанландырды. Озь-ара бири-бирлерине нелердир айта башладылар.

Шу арада, орта сырада отургъан ялпакъ бет Периде, акъырын-акъырын раледен турды. Онынъ семизлиги озюне агъырлыкъ этсе керек, сагъ элинен ралеге таянды. Джиддий бир тавур алып:

— Эв, пакъылшы! Авузынъны джап! Оджагъа бакъырма! Биревге щукъур къазсанъ, ищине озынъ тышерсынъ, — демеген эдимми сагъа. Ыныттынъмы? — деди Садие тарафкъа бакъып.

— Сен чокъ манъкъаланма, манъкъа бурун, сенден бир кимсе бир шей сорамай, — сертейди Перидеге Садие.

Оджа къызлар арасындаки даваны токътатмады. Чюнки акъыкъат энди ачыкъ-айдын озюни сездире башлады.

— Алименен Селиме дост олгъанларыны пакъыллап, тап патлайджакъсынъ. Сен де яхшы бол. Сени де сюерлер... — насиатлайыджы давушнен сёйленди Периде.

Бойле муамелени юректен къабул этмеген ве анасыз къартанасынынъ элинде тербиеленген Усние, къолуны котерип:

— Оджам, рухсет этинъиз! Мен бир къач сёз айтайым да, — деди.

— Усние ве Садие ян къомшулар. Усниелер Къырымгъа кочип кельгенде, Садиелернинъ яшамагъа эр бир шараити олгъан эки къат эвлери бар эди. Усниенинъ бабасы оларнынъ эвининъ янында кирагъа эв тутты. Усниелернинъ эвинде якъмагъа одун олмагъан вакъытта, Садие сыджакъ эвлерини быракъып, Усниелерде Зекие къартананен къонушып, онынъ икяелерини динълемеге севе эди. Садиенинъ гонъюлинде пакъылджылыкъ къуртчыгъы уяна башлагъаныны дуйгъан Зекие къартана:

— Балам, пакъылджылыкътан да, дюньяда инсан гонълюни кемирип, инсаниетликни ёкъ эткенден де, бетер шей ёкътыр, — деген эди. Ниетине пришмегендже къызчыкънынъ къальби тынчланмайджагъыны дуйгъан сонъ да, Садиенинъ козьчиклерине бакъып, — Садие, балам, бу мерамынъны быракъ. Быракъмасанъ, гонъюль хастасына чевирилирсинъ. Этрафынъдакилерни, атта бабанъны, ананъны севмейип башларсынъ, — деп Садиеге наснат берген эди.

Бу лакъырдыларнынъ шааты олгъан Усние, шимди бутюн сыныфкъа ачыкътан-ачыкъ Садиенинъ мераметли олгъаныны айтмагъа истеди.

— Оджам, мен Садиени мераметли бир къызчыкъ оларакъ билем. Къышта къартанам сувукълангъанда, о, джаяв барып, амбулаториямыздан эким чагъыртып кельген эди. О заман биз къартанамнен экимиз яшай эдик. Бабам Русиеге пара къазанмагъа кеткен эди... Садие аякълары ве кюллерыны ушютип, анасы-бабасындан сёгюш де ашагъан эди... — Усние бираз токъталды. Сонъра айтаджакъ фикирлерини топлап, джиддий сеснен, — Къартанам айткъаны киби, биз ана топрагъымызгъа бири-биримизни пакъылламакъ ичюн къайтмадыкъ. Бирлешеджегимиз ерине, бири-биримизнен лакъырды этмеймиз...

Шу анъ зиль чалынды. Дерс битти. Бу дерс талебелер ичюн омюрлик дерси олды. Олар оджанен сагълыкълашып, бирер-бирер дерсханеден чыкъа башладылар.

Алиме, Селиме, Периде, Усние ве дигерлери Садиенинъ ралеси башында топлаштылар. Чантасына китапларыны ерлештирдилер. Озь-ара бир шейлер айтыштылар. Физика дерсханесине таба ёл алдылар.

Севи́ль Кери́мова 1953 сенеси Ташкентте догъды. 1966-73 сенелери Республика музыка ве ресимджилик мектебини битирди. 1973-75 сенелери Ташкенттеки театр ве рессамлык институтында (ТГТХИ) охъуды. 1985 сенеси Низами адына педагогика институтынын рессамлык ве графика факультетини битирди. 1992 сенеси Ташкенттеки халкъ дарульфунунда тюрк тили курсыны битирди. 1994 сенесинден Къырым девлет санай ве педагогика институтында "Тасвирий санат эсаслары" фенинден дерс бермекте.

● Севи́ль Кери́мова

ЭСКИ МЕДЕНИЕТИМИЗНИНЪ АКС САДАЛАРЫ

Бугунде-бугунь турмушымызнынъ агъырлыгына ве перишанлыгына бакъмадан, сюрдюнлик фаджиасы иле гъайып этильген медениетимиз яваш-яваш янъыдан нефес алмагъа ве джанланмагъа башлай. Шу джумледе медениетимизнинъ тарихи де зерре-зерре янъыдан мейдангъа чыкъарылып матбуатымыз саифелеринде айдынлатыла... Занымджа, бу медений эснасны, эвельде олып кечкени киби, кимсе къарыштырып, бозып, суный суретте токътатмаса, беш-он йыллар ичинде мытлакъ медениетимиз севиеси юксек олгъан белли бир дедреджеге котерилир.

Бу парчамызда биз чокъ истидатлы ве аджайип артистимиз Сюдюс Сулейманова (къызлыгында Османова) ве 1930 сенелерининъ орталарында Ялтада чалышкъан къырымтатар оюн ве йыр ансамбли акъкъында онынъ хатырлавларыны теклиф этмек истеймиз. Сюдюс битайнынъ озю 1921 сенеси Дерекойде догъып, 1930 сенелерининъ орталарында Ялтада, мезкюр ансамблде чалышкъандыр. Сюдюс битайнынъ акъ-

ылында кългъанына коре, Ялтадаки кълырымтатар оюн ве йыр ансамблинде эписи олып 30—35 адам чалышкъандыр. Буларнын чокъусы ойнамагъа, йырламагъа ве мытлакъ бир де бир чалгъы алетинде чалмагъа бильген генчлер эдилер. Базы артист ве чалгъыджыларнын адлары Сюндюс кълртиинин акъылында бойле сакъланып кългъан: трубаджы Амет Кълкъу, кларнетчи Мемет, кеманеджи Ильяс. Оюнджылардан: Зоре Халилова, Расим, Юсуф Асанов, Рефат Байрамов, Музейин Куку, Шевкет, Меръем Апти, Амиде.

Ансамбльнин ёлбашчысы Иззет Добра акъкъында Сюндюс битай айрыджа бир сыджакълыкнен хатырлай. "Бу адам гъает истидатлы олгъанындан гъайры, чокъ незакетли, тербиели, гонълю ачыкъ бир киши эди. Йылларджа ёрулмай ве усанмай бизни огрете, зенаатымызнын севиесини юксельте, бизим енъишлеримизни буюк бир кълванч ве севги иле кълбул эте эди, бизге озь кълрдашларына киби бакъа эди. Эбет, бойле адамларымыз чокъча олсайды, яшайышымыз ве миллий-медений ёнелишимиз бам-башкъа оладжакъ эди...

О вакъытта девлеттеки эр бир республикада олгъаны киби, Кълырымда да меркезий миллий театр ве филармонияларны кучълештирмек ве популярлаштыракъ ичюн кенар ерлерде булунгъан театр ве ансамбллерден энъ истидатлы артистлерни Акъмесджитке ёллай эдилер. Ялтадаки миллий ансамблимизден меркезге, яни Акъмесджитке, Рустем Гълзиев, Рефат Асанов, Умер Гвардеев, Нусрет Шабанов, Селиме Аблаева киби генчлерни ёллагъан эдилер. Акъмесджитте оларгъа, озь истидатларыны инкишаф эттирмек ичюн, пек гузель шараитлер ве буюк имкянлар догълургъан эдилер.

Меракълы шей, ансамбльде чалышкъан артистлернин ич бир тюрлю унванлары олмаса да, эр кес кендисинин истидаты ве популярлыгъына коре айлыкъ ала экенлер. Бу ал, эбет, эр бир артистинин озь устюнде джиддий чалышмасыны меджбур эте эди.

Ансамбльнин гастроллери ялынъыз Ялтада дегиль де Кълырымнын дигер шеэр ве койлеринде кечирильген. Атта базада башкъа улькелерге де барып чокъ мувафакъиятли концертлер бере экенлер.

Сюндюс кълртий гастроллернен Одессагъа баргъанларыны хатырлай. Мында олар миллий йыр ве оюнларынен берабер, меселя "Тувакъ авасы", "Чобан авасы", "Алты кълыз", "Агълар ава ве хайтарма", "Чингене оюны" кибилеринен башкъа халкъларнын, шу джумледе джиханда белли олгъан, базы йыр ве оюнларыны нумайыш этип, гурьдели алгълар кълзалангъанлар.

Ансамбльдеки генчлернин чокъларафлама истидатлары

олгъанындан, олар базада сахнада къыскъа спектакль ве инсценировкаларда ойнай экенлер. Сейирджилернинъ хошуна кеткенлеринден бири — “Дегирменджи” адлы оюн эди.

Биз Сюндюс битайдан шимдики ве эскидеки музыка ансамблдерининъ фаркъы неде олгъаныны сорадыкъ. Энь эсасы алетлерде ве чалгъы усталыгъында, — дей Сюндюс апте. “Бизим ансамблимизде о девирде электрик алетлер умумен ёкъ эди. Чалгъыджы усталарымыз кларнет, къавал, труба, кемане, кеманче, аккордеон, давул, даре, тулуп зурна киби алетлерде чала эдилер. Чалгъы алетлерининъ чокъусыны Къырымда белли усталар япа эдилер. Ве алет япылыркен, энь кейфиетли (сыфатлы) агъач, тель, тери, бакъыр ве дигер чешит мадделер къуллана эди, иште, онынъ ичюн о девирде ясалгъан алетлер чокъ йыллар хызмет этмектен гъайры, оларнынъ давушлары да гъает дюльбер, темиз ве табиий эди. Эм о заманда тек истидатлы, халкънынъ гонълюни ала бильген, хошуны котерген белли чалгъыджыларгъа “уста” — деп айта эдилер. Шимди исе, бир къач яшлар топланып, электрик чалгъыларны текяран жангъырдатмагъа огренселер, оларгъа да “уста” — деп той чалмагъа чагъыралар”.

Сюндюс къартийнинъ бу ве бойле фикир тарифлемесинде шимдики алымызгъа аджыныкълыкъ ве къасевет дуюла. “Эр ким тек къолайын ве къыскъа ве энишсиз, ёкъушсыз ёл къыдырса, джиддий иштен къачынса, бизде не медениет, не тиль ве не де тарих — ич бир шей къалмаз!” — дей битай.

Сюргюнликнинъ биринджи йылларындан 1949 сенесинедже Сюндюс апте Бухарадаки виляет муздрамтеатринде чалышкъан. Амма ансамбльнен берабер башкъа ерге концертлер бермеге баргъанда, бир кересинде оны “комендант режимини бозасынъ” — деп НКВД хадимлери махкемеге чекеджек олгъанлар. Не исе сонъундан баласы да олгъаны ичюн ишини быракъмагъа меджбур олгъан...

Бу парчамызда Сюндюс битайда сакъланып къалгъан бир къач эски фотоларны беремиз. Араларындан сагъ къалгъанлар олып, сесленселер Ялтадаки миллий оюн ве йыр ансамблимиз акъкъындаки малюматымызны даа да кенишлетир эдик.

ИРАДЕ КУЧЮ ИЛЕ

(Ильк актрисаларымыз хусусында базы къайдар)

Сахна иджадынынъ манасыны ве эмиетини анълата-
ракъ, эски языджыларымыздан Сеит Озенбашлы та
1897 сенеси бойле фикир юрьсеткен эди: “Театро тесмие
эйледигмиз — бир айне-и-акъикъатнамедир. Театро ин-
санлары бир ере йыгып файдасыз шейлерле баш кутип,
онларын параларыны алмакъ къастыле япылмайып, бейн-
и-бешере бир эб-умум макъамында (инсанларгъа бир
умумий баба сыфатында — И. К.) эр беяне, эр къусур ве
накъысларыны олдугъы мисалле кендилерине косътерип,
онлары ичтинап итмелери лязим келен ве бир такъым
шан-и-инсаниете ич де бир заман тенсип (ляйыкъ — И.
К.) корюльмемиш олан этвар (арекет усулы - И. К.)ве
харекет-и-хэйваниеден сакъламакъ... Театройы “бир алим-
дир” — дедигимизден сонъра, джемиетни дахи бир мек-
теб-и-эдеп десек, не лязим келир! Чюнки онынъ назир
ибретле Сократын “эдеби эдепсизлерден огрендим” —
дедиги киби, сахна темашасына назир ибретле мунтазыр
олып (беклеп, интизар этип — И. К.), акъикъат хал тема-
шайы ляйыгъыле корип тefхимини (анълатылмасыны —
И. К.) де биленлер ичюн бу бир сахна-и-ибрет, бехшет
(дюльберлик — И. К.), зикъыймет ад олуна билемезми?”
‘Не къадар догъру анълайыш ве фикирлер! Не къадар терен
мана ве дуйгъулар! Эм булар та кечкен асырда беян этиль-
ген анълам ве фикирлер. Лякин теэссюф ки, булар о де-
вирнинъ тек илери зиялысынынъ фикирлеридир. Лякин
асырларджа чар зулумы алтында шекилленген джемиети-
мизнинъ буюк бир къысмы исе, сахна санъатынынъ ва-
зифеси ве эмиетини бам башкъа анълай эди. Яни сахнада
косътерильген шейлернинъ эписи “камадия”, эр шей
халкъны тек кульдюрмек ве шенълендирмек ичюн апыла.
Эм сахнада ялынъыз эр кишилер булунмасы лязим... Сах-
нагъа чыкъкъан ханымлар исе, мутлакъ эдепсиз, намус-

¹ Озенбашлы С. А. “Оладжагъа чаре олмаз”. (Пьеса), Багъчасарай, “Тер-
джиман” матбаасы, 1902, С. 1—2.

Ялта миллий оюн ве йыр ансамбли. 1937 с.

сыз, бозукъ бир инсанлар сайылып, гъариплернинъ устьлерине куфюрлер ве лянетлер ягъдырыла эди. Эм бу шейлер ялынъыз къырымлы, яни мусульман джемиетинде олмайып, башкъа мезхеп, башкъа дин кутъкен къараим, урум, къырымчах джемиетлерине де аит эди.

Эски сахна санъатымызнынъ белли векиллеринден Джелал Меиновнынъ къайд эткенине коре. XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында сахнагъа чыкъаджакъ ханымны булмакъ ич бир тюрю мумкюнаты ёкъ эди. Шу себептен къадын роллерини эр кишилер ойнай экенлер...²

Лякин бу ерде фурсаттан файдаланып ве фикиримизнинъ аксине дёнип, бир джумле иле олса да, бу меселе хусусында айрыджа токъталмакъ истеймиз. Не ичюн дегенде, къырымтатар сахнасында къадын-къызлар пейда олмасы меселеси махсус огренильмеди. Ханлыкъ ве ондан эвельки заманлар бир тарафта турсун, Русие сиясети алтында пейда олгъан кёр динджилик заманында биле, базыда чешит къавеханелерде ойналгъан шакъалы ве кульдюриджи “Къаракозь иле Аджы Вахит” оюнларында, ханымлар (бельки кучюк ханымлар) да иштирак этмеле-

² Меинов Дж. Къырымда татар театросы. //Енын дюнья, 1925 ноябрь 17; Илери, 1926, № 1, С. 40-45.

рининь ихтималыны кесен-кес кябул этмемек де ол-маз...

Эр алда там догъру ве ачыкъ белли олгъаны киби, 1906 сенеси багъчасарайлы апте-къардаш Мерзие ве Айше Салпудайлар сахна оюнларында иштирак эткенлер... Лякин бу арекетлеринден сонъ аиле ве шеэрдеки турмушлары зияде феналашкъан. Ерли джемаатнынъ куфюр ве тухметлерине даянамайып, шеэрден ве сонъра Кырымнынъ озюнден къачмагъа меджбур олгъанлар...

Булар бир тарафта турсын, атта 1920 сенелерининъ башында биле меркезден узакъ булунгъан базы койлерде сахнагъа чыкъып роль ойнамакъ гъает хавфлы эди. Эм ялынъыз ханымлар дегиль, генчлер де айны вазиятте эдилер. Фикиримизнинъ делили оларакъ, бу ерде о заман олып кечкен ве матбуатта акс эттирилген бир вакъианы махсус мисаль этип кетирейик:

“Аджыболат ве Аликъул кою генчлери 17 майыста кой мектебинде бир эдебият акъшамы тертип итмек тешеббюсинде булуналар. Мезкюр генчлер кучь-бея иле 17-джи майыса къадар теджрибелерини девам итирип кельселер де, маатэссюф тамам сонъ теджрибе куню меселе сарсыла. Иш шойле башлай: Аликъул джемаатларынынъ “илери келен агъаларыле” койнинъ чифте моллаларындан муреккеп бир хэйет шу акъшам сонъгъы теджрибе иле мешгъуль олгъан генчлерин этрафыны барып саралар. Генчлере тыштан он дакъикъа мухлетиле хэман дагъылмаларыны къавий ультиматумны берелер. Акси такъдирде ишнинъ феная чатаджагъыны да иляве этелер. Генчлер исе, джеваба зарарлы бир шей япмадыкъларына даир эр не къадар фикирлерини анылатмакъ истеселер де, хэйет тарафындан ич бир тюрлю кябул итмек мумкюн олмадыгъына даир къатъий джевап алалар:.. Эки арада сюкюнет бир къач дакъикъа узандыкътан сонъра, хэман хэйет” азаларындан бири, къолундаки сопасыле ичерие даларакъ, акъшамгъа иштирак этмеге азырлангъан кенди огълуны ве дигер бир генчи, таз къоян къувалагъан киби, къоркъузып къачыра. Бакъып туран хэйет бойле бирден ильк гъалибиетлерине гъурурланаракъ, дегирлерине къаршы да чевирильмеге азырландыкълары вакъытта, берекет берсин ки, тыштан адджы-адджы бир сада иле къарынынъ бири келерек, юреги сыкълетленерек ере байгъын дюшен къардашыны айындырмакъ ичюн, моллаларны окъумагъа чагъыргъаныны хабер бере. Моллалар

Ялта миллий оюн ве йыр ансамблининг иштиракчилери. Ортада—Фатма
Къадыева. Юкъарыда (сагъда) — Сюндюс Османова (Сулейманова).
1930 сенесининг орталары.

верилен ерге догъру джюрюш этелер. Арттаки хэйт де чекиле...³

Бу ве бунъа бенъзер алларын козь югюне алгъанда, 1910 сенесинден башлап сахнагъа адым аткъан Айше Тайганская ве бир къач йылдан сонъ онъа къошулгъан Фатиме Ширинская, Эмине Челебиева киби ханымларымызнынъ медений юксеклиги, ираде кучю ве къараманлыкъларыны алгъышламамакъ мумкюн дегиль. Мутаассып бугъавларыны, огюндеки къара перделерни узип, айдынлыккъа, медений ярыкъкъа тараф арекет эткен биринджи актрисаларымыз артыкъ заман девримининъ темель ташыны къойгъан эдилер...

Шулар иле берабер “башлангъыч девринде” къырым-татарджа къоюлгъан спектаклдерде, пек сийрек олса да, башкъа миллетке менсюп ханымлар да къошулгъаныны къайд этмек керектир. Эм аджайип аллардан бириси де шудыр ки, бойле спектаклдерде иштирак этмелери ичюн актриса-ханымлар къырымтатарджаны да темелли огренмек меджбуриетинде къала эдилер.

“Терджиман”да басылгъан бу меселе иле багълы бир хаберге диккъат этейик: “Ишбу июнь 15 акъшамы шехримиз театросында (Багъчасарайда — И. К.) генчлер тарафындан татарджа театро ойналып, сахная Абдульрахимбек Ахвердовын “Дагъылан тыфакъ” (“Дагъылгъан хоранта” — И. К.) нам фаджиасы къоюлды. Оюн, ерли истидатларымыздан “Дж” (Джелал Меинов — И. К.) эфенди менфаатына олып, эхали чокъ кельдилер. Оюнджы эфендилер бир чокъ дефалар сахнада иджра-и-санъат идуп истидат ве къабилиетлерини косътердиклери шеърде окъуйджыларымыза малюмдир. Мудир Н. Б. Юсуфбеков ве муавини Дж. Меинов тедбирлери саесинде оюн гузелъ кечти. Эвельдже татарджа оюнларда къадын-къыз роллерини эркеклер иджра идиюрларды. Бу дефа ерли къомшулардан Гисса-ханым Зак-къызы иштирак идуп, бу нукъсаны текмиль эйледиди. Бунъа мютешеккюрен оюн хэyeti тарафындан кендисине бир кумюш къисе хэдие идильди. Гисса-ханым эвельдже татарджа пек бильмедиги халда театро хатири ичюн махсус татар лисаны огренмесинден эр тюрлю тешеккюре лийыкътыр. Илериде бу санъатта мувафакъиети теменни олуныр”⁴.

³ Мангъытский М. Къавгъалы бир эдебият акъшамы. // Яш къувет, 1923 майыс 28.

⁴ А. Гъ. Татарджа театро. “Терджиман”, 1910 июнь 18.

АЙШЕ ХАНЫМ
ТАЙГАНСКАЯ

1920 сенелерининъ биринджи ярысында профессиональ сахна санъатымызгъа къошулгъан къадын-къызларымыздан Ава Къылычева, Эмине Фейзуллаева, Сара Байкина, Асие Эмир-заде, Зейнеп Нагаева ве дигерлери чокъ буюк гъайрет ве усталыкъ иле къадын роллерининъ иджрасына тутундылар. Аман-аман эр бир спектакльде Госдрам бинасы рыкъмарыкъ толу олгъанындан гъайры, базы вакъытлары театр бинасынынъ этрафы да бир талай джемаат иле сарылы олып, къапудан чыкъкъан бир сейирджининъ ерине он киши къапугъа атылып иче-

ри кирмеге ынтыла эдилер. Бу ве бойле аллар чокъусу бир де бир юбилей яхут бенефислерде къоюлгъан спектаклдерге аит эди.

Эбет, о девирде сахна аятынынъ халкъымызгъа буюк тесири олды. Актриса ве актёрларымызнынъ сахнадаки иджады халкъымызнынъ анъыны юкселтип юреклерини хош этмеси, сахнадаки аяткъа дуйгъулаш олмасы иле джихан сахна санъаты ве умумен мелений инкишаф эснасына къошулма меселесинде буюктен-буюк роль ойнады.

Халкънынъ алгъышыны къазанмакъ къолай дегиль, ама халкъ тарафындан танылып, иджадына юксек къыймет кесильген актрисаларымызнынъ айрыджа бенефислери де олып кечкен эди. Меселя, 1924 сенеси бойле бир бенефис Айше Тайганскаягъа багъышлангъан эди. Эски матбуатымызда бу хусуста бойле хабер бериле: “Февраль 8-де Къырымтатар Укумет Театросында... артистка Айше Тайганская аркъадашын бенефиси олды. “Башмагъым” пьеси ойналды. Айше аркъадаш озюнинъ севген роллеринден бириси олгъан — Джихан ролюни алмыш. Керек аркъадашлары ве керексе сейирге келен джемаат артисти алгъышларле къаршыладылар. Тебрик мектюплери окъулды, артистка бахшышлар берильди.”⁵

⁵ Айше Тайганскаянынъ бенефиси. // Енъи дунья, 1924 февраль 13.

Айше Тайганская хусусында сёз юрүтилиркен, оны миллий медениетимизде истидатлы драматург оларакъ белли олгъаныны да айрыджа къайд этмели. Тайганскаянынъ къалем махсулы олгъан “Башмагъым”, “Дюгюнден бир сахна”, “Чингене чалашы” киби пьесалары чокъ ерлерде мувафакъиетли ойналды. Айше-ханымнынъ режиссёрлыгъында сахналаштырылгъан спектакллер де даима гурьдели алгъышлар алтында кече эди. Булардан гъайры, Айше-ханым халкъ агъыз яратыджылыгъы ве язма эдебиятымызнен зияде меракълана, бир чокъ халкъ шиирлери ве тюркюлерини, чынъ, тексрлеме ве масалларыны чокъ ифадели ве усталыкъ иле иджа эте эди. Белли бестекярымыз Яхъя Шерфединов 1916, 1917 ве 1919 сенелери Айше Тайганскаядан “А, къызым, сени киме верейим?”, “Багъчаларда кестане”, “Чал атым”, “Ай, чалашым”, “Дегирменджи”, “Къаршыдан корьдим сени” киби тюркюлерни язып алгъаныны айта.⁶

Айше Тайганскаяны сахнада булунмасынынъ 15-йыллыгъы мунасебетиле хайырлагъан Эсма Азизова деген ханым буюк гъурурнен: “Къырымда ве татар къадынлыгъы арасында ильк дефа оларакъ кенди джесюрлиги ве федакярлыгъыле къаршысына чыкъан бутюн осаллыкълара кокус керерек, кенарларда айтылгъан къарт, джаиль татарларын ине киби санчтыгъы сёзлеринне бакъмайып, кенди меслеги ёлунда 15 сенеден бери чалышып кельген, башындаки сиях сачларыны татар сахнасы ичерисинде агъарткъан, бутюн ёкъсузлыкълара кокус керерек, озь меслегини гъайып этмеген ве бугуньде бизим яшлыкъ дюньясында гурь сеснен: “Иште, мен бу ёлда, бу татар сахнасы ичерисинде эбедиен чалышмагъа ант этем!” — дие сёз верен Айше ханым Тайганскаядыр. Мен онъа бутюн татар къадынлыгъы тарафындан: “Яшасын Айше ханым, яшасын бугуньки татар сахнасыны мейдангъа чыкъаргъан къувет!” — дейим” киби сёзлернен ифаделеген эди.⁷

Ильки актрисаларымыз сырасында буюк истидат саиб Эминне Челебиева (1901—1927) да хатири сайылджакъ къадар сахна хызметлеринде булунгъандыр. Омюри гъает яш олдугъы вакътында узюльсе де, къырымтатар миллий театрини кениш халкъ кутълеси анълагъан ве

⁶ Шерфединов Я. Янърай Къайгарма. Ташкент, Гъ. Гъулам адына эдебият ве санъат ишхияты, 1978. С. 62, 64, 93. 106, 215, 218.

⁷ Азизова Э. Хайырлаймыз. // Енги дюнья, 1924 февраль 15.

Ялта миллий оюн ве йыр
ансамблинин иштиракчилери:
Куку ве Чолак. 1938 с.

севген вариетке чевирильмесинде кендисининь салмакълы иссесини къошты. Озь вакъытында онынъ иджадына халкъ тарафындан къыймет кесилirken, “къырымтатар сахнасыны эсасынен къаврап алан Эмине аркъадаш... къадын роллерини ойнаркен, сейирджилер кендисинден буюк бир къанаат дуймакъта (ве) такъдир итмекте...” киби фикирлер сейленди.⁸

Эмине Челебиева сахнада къарт къадынлар образларыны айрыджа бир сыджакълыкъ, маарет не усталыкъ иле ярата бильди. Бу хусуста театр тенкъитчилери ве сейирджи кутълелери бир фикирде олгъанлары корюне.

О заманнынъ белли эдиплеринден Мамут Недим (эдебий тахаллюси Керчъли Мебсуюсе) де С. А. Абдулаевнинъ сахнада къоюлгъан “Къара чора” пьесасыны талиль эткенде, актриса Эмине Челебиева джарис бир ханий ролюни буюк мувафакъиетле ойнагъаныны айта.⁹

1920 сенелерининъ биринджи ярысында Къырымтатар Миллий Девлет Театримизде профессиональ актрисаларымыздан гъайры, базыда четтен чагъырылгъан ханымлар да чешит роллерде иштирак эте эдилер. Меселя, 1924 сенеси Сулейман Ибраимов тарафындан язылгъан “Арзы-къыз” пьесасындаки баш рольни, яни Арзы-къызны, Акъмесджиттеки фельдшер техникумынынъ студенткасы Зухра Къайсер ойнады.¹⁰

Эм четген келишкен адамларны тапмакъ ве театрге джелъп этмек теджрибеси эп осьти ве кенишледи. 1927 сенеси Госдрамда ойналгъан Умер Ипчининъ “Азат халкъ”

⁸ Къырымтатар Девлет Театросы актрисаларындан Эмине Челебиева. // Енъи дюнъя, 1924 октябрь 21.

⁹ Керчъли М. “Къара чора”. // Енъи дюнъя, 1927 февраль 27.

¹⁰ Керчъли М. Театро хаберлери. // Енъи дюнъя, 1924 декабрь 7.

спектаклинде эсас труппадан мада, атта 20 кишиге къадар ярдымджылар къошулып ойнагъан эдилер.¹¹

1920 сенелерининъ экинджи ярысындан башлап Госдрам сахнасында къоюлгъан спектаклдерде Эмине Милушева, Чадик-Ханым, Фатиме Чубарова, Лютфие Чалбаш киби актрисалар корюндицер. Ве тамам о заманларда Къазан ве Баку театр-студиялары янына, сахна санъатыны огренмек ичюн, Къырымдан бир чокъ генчлер ёллангъан эдилер. 1928 сенеси ноябрь 1-ден исе, озюмизин Госдрамамызда 25 кишиден ибарет 3-йыллыкъ миллий театр-студиясы ачылып профессиональ артистлер азырланмагъа башланды. Къадын-къызларымызнынъ сахна санъатына къошулмасы ичюн артыкъ кениш имкянлар яратылмагъа башлангъан эди...

Исмаил Керим

¹¹. Маариф юрдуида. //Енъи дюнья, 1927 ноябрь 13.

*Кырымтатар
шиириети
антологиясы*

Лейля БИКЕЧ

(ХУП асыр шаиреси)

Малюм ки, кырымтатар тили ве эдебиятынын кечмиши гъает зенгин ве мундериджели олып, о девирлерде кичкене Кырымда юзлернен, биньлернен шаирлер, улемалар, бильгили адамлар яшап иджат эткендирлер. Белли тарихчы Хартахай о девирлерде Кырымда 2000 шаир булунгъаныны нафиле къайд этмей. Бу тарихий акъикъат, бу факт. Буны меджмуамызнын кечкен санларында **“Кырымтатар шириети антологиясы”** рубрикасы алтында къадимий девир шаирлеримиз акъкъында берильген кыискъа малюматлар ве оларнын эсерлеринден кетирильген нумюнелер де тасдыкъларлар. Бу джеэттен хусусан орта асырлар эдебиятымызгъа аит баягъы малюмат топланды. Меджмуамызнын бу санында сёз юрьсетеиледжек шаиремиз **Лейля Бикечнин** яратыджылыгъы да анджакъ шу девирге аиттир.

ХУП асыр шаиремиз Лейля Бикеч акъкъында эдебиятымызда ильки малюматны етмишинджи сенелерде озь макълалеринде Эшреф Шемьизаде беян эткен эди.

Орта асырлар шириетинин алтын деврини тешкиль эткен ве энъ махсулдар сайылган эдебиятымызгъа Ашыкъ Умер, Гъазай, I Селим Герай хан, Мустафа Джеvhерий, Резмий Бахадыр Герай, Мухаммед Кямилъ, Эдип эфенди, Джанмухаммед, Ашыкъ Ариф, Усеин Веджихий, Абдулла Ремиз, Достмамбет Азавлы, Абдул

Азиз Афиф-заде, Афифеддин Абдулла
эфенди киби ве даа чокъ аджайип шаир-
лерни берген ХУП асыр бизге Лейля Бикеч
киби аджайип шаирени де бермемеси мум-
кюн дегиль эди.

Теэссюф ки, Лейля Бикечнинъ шимди-
лик элимизде булунган иджады ялынъыз
ашагыдаки дёрт сатырлыкъ шииридир:

**Ийш-у нуше, немет долу софрая гозь
атмагъиль,**

**Аят зевкъы, ферахлыгъы гельмез ял-
нъыз бу иле.**

**Бакъ сен, ляле киби сюсьли, нарын
чичек шукранле**

**Бутюн омюр гыдаланыр факъат
согъан, сув иле.**

Бугунъге етип кельген шу дёрт сатыр ши-
ринен белли Лейля Бикеч къадынлар ара-
сындан о девирде чыкъкъан екяне шаире
дегильдир.

Эски эдебиятымыз узеринде семерели
чалышмакъта олган яш эдебиятнаслары-
мыздан Нариман Абдульваап озюнинъ ХУП
асыр шаиримиз I Селим Герай хангъа багъ-
ышланган макъалесинде онынъ бабасы
Бахадыр Герай де шаир олгъаныны ве
онынъ къадыны яни Селим Герайнынъ ана-
сы Хан-заде Ханым да (энь намлы шаири-
миз олган Гъазайининъ къызыдыр) аджай-
ип шаир олгъаныны къайд эте. Эльбет, даа
чокъ бойле шаирелеримиз олгъаны шубе-
сиздир.

Эшреф Шемьи-заде озюнинъ мешур
“Аслыхан” (“Козьяш дивар”) поэмасынынъ
сонъунда ана тилимизнинъ аджайиплиги-
не сукъланып, окъуйджыгъа шойле мур-
джаат эте:

Окъуйыджым, бу эсерни
Насыл къаршы алсанъ ал.
Истер окюн, истер севин,
Истер мени сёгип сал.

Аджды, татлы эр сёзинъни
Динълемеге азырман.
Мектюп язсанъ, санъа джевап
Бермеге де разыман.

Амма барып: “Китабынъда
“Фелян-фистан ёкъ” — десенъ.
“Очоч-Мачоч, Чачор-Мачор,
Мачав-Чачав ёкъ”, — десенъ.

Не япайым, окъуйыджым,
Элимден шу кельгени.
Демек, токъал акъылымнынъ
Шунча экен бильгени...

Къыскъасы, бу акъта насыл
Олса олсын меслегинъ,
Шимди, достым, меним сенден
Екяне бир истегим —

Сонъунадже окъуп чыкъып
Шу быралкъы эсерни:
“Тилимиз пек зенгин экен!”
Десенъ, манъа етерли.

Бу зенгин тиль халкъымызнынъ
Къальп севинчи, фигъаны,
Тюркий тиллер гульзарынынъ
Энъ чечекли фиданы.

Меним ишим — шу фидандан
Сюсли гуллерин термек,

Сонъ олардан демет япып,
Къайтып халкъыма бермек...

Мында бар кузь гузеллиги,
Далгъаларнынъ океси,
Саарь вакъты тазелиги,
Геджелернинъ бу сеси.

Ешилъ ашлыкъ шувултысы,
Ыс къокъусы бар мында.
Мукъаддераты бу тильнинъ —
Яш келинлер багърында.

Мында асрет аналарнынъ
Беддуасы, дуасы.
Мында Бейбарс, Бораларнынъ
Икътидары, деасы.

Джайыкъбаштан эскен ельнинъ
Талгъынлыгъы — бу тильде.
Яралангъан шаин къушнынъ
Чылгъынлыгъы — бу т льде.

Бу тильден кучъ, гъыда Ёлгъан
Бозйигитнинъ джоравы,
Меньли-Сулув къартанайнынъ
Чорасына джылавы...

Бир чокъ медений халкъларда
Олгъан киби, бизим де,
Иште бойле къазнамыз бар
Элимизде бугунъде.

* * *

Бу тиль, достым, меним, сенинъ,
Халкъымызнынъ анъына,

Юрегине, зеинине,
Дамарына, къанына.

Синьген сабий чагъымызда
Анамызнынъ сютюнен.
"Ай-нени"нинъ татлы, шырын
Эзгисинен, бейтинен

Севингенде, къуванчыны
Халкъ бу тильде бильдирген,
Тарсыкъкъанда яныгъыны
Кене шунен сѣндирген,

Бинь йыл бурун халкъ бу тильде
Табынгъан Алласына,
Къальбини бу тильде ачкъан
Ашыкъ-машукъасына.

Секиз юз йыл бундан алдын
Къырымлы Махмуд Къасым,
Кефеде бу тильде язгъан
"Юсуф ве Зулейха"сын.

*Бундан сонъ Эшреф агъа тилимизнинъ
зенгинлигине, гузеллигине багъышлан-
гъан шу парчачыкъта ХУП асыр шаиремиз
Лейля Бикечни ве онынъ шиирини мисаль
кетире:*

Бинь алты юз сенелери
Шаире Лейля Бикеч,
Къомшуларда, дегиль къадын,
Эр шаирлер ёкъ экеч.

Якъын Шаркънынъ тюркий шаир
Мушаирелеринде
Бейт токъувда пек чокъларны
Чыкъармагъан огюне...

Бир кунъ бойле бир ярышта,
Саделикни ред эткен,
Хайям киби ялнъыз шарап,
Мезелерни медх эткен

Оппа, мамур шаирлерге,
Кулькю, шакъа-къората
Арасында Лейля Бикеч
Юзьлерине къарата:

“Ийш-у нуше, нимет долу
Софрая гозъ атмагъиль,
Аят зевкъы, фрахлыгъы
Гельмез ялнъыз зевкъ иле.

Бакъ сен, ляле киби сюсли
Нарын чичек шукранле,
Бутюн омюр гыдаланыр
Факъат согъан, сув иле”. —

Деп медх эткен къанааткяр.
Сюсли нарын лялесин,
Саф эдебий тилимизнинъ
Гурьлетип шеялесин...

Сонъ буларны биле турып,
Насыл этип джошмайым?
Насыл этип гьурурланып,
Сивинмейим, ташмайым?

Сен де буны эшиткен сонъ,
Насыл этип джошмазсынъ?
Юрегинъ таш дегиль исе,
Севинмезсинъ, ташмазсынъ?

Озь алымджа мен шунынъчюн
Гедже-кунъдюз урунып,
Шиириме сёз джевхерин
Шу къазнадан къыдырып,

Эр сатырым яшкѡа-кѡарткѡа
Анѡлайышлы олсын, — деп,
Бу асыл тиль яш несильнинѡ
Димагѡына толсын, — деп,

Кениш кѡыпчакѡ дерѡясынен
Толу нефес аламан.
Чюнки мен де шу дерѡянынѡ
Бир тамчысы оламан.

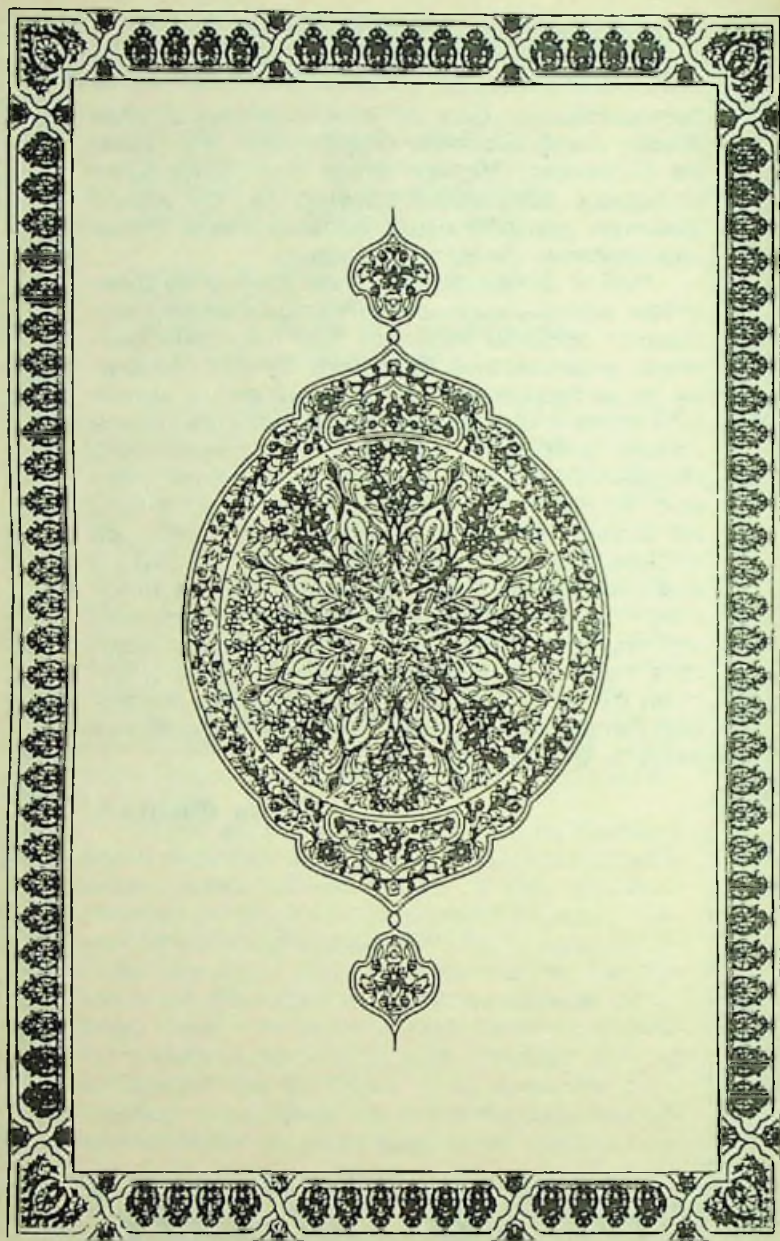
Эшреф дестанынынѡ бу еринде Лейля Бикечни де мисаль кетирип, тилимизнинѡ байлыгѡыны, кѡуетини тасдыкѡламакѡ-нен бирге, бизим о девирки шаирлеримиз бир чокѡ башкѡа шаирлер киби озь укюмдарларына ялтакѡланып, ялынѡыз оларны макѡтап шиирлер язмагѡанларыны, оларнынѡ халкѡнен сыкѡы багѡлы акѡ-икѡый шаирлер олгѡанларыны косѡтере. Яни Лейля Бикеч озь шииринде: “Аятнынѡ зевкѡы, феракѡлыгѡы ялынѡыз ашап-ичмекнен, софрагѡа козѡ атмакѡнен сынѡ-ырланмай, табиатнынѡ гузеллигине сукѡ-ланынынѡыз, табиат кѡанунларына бакѡынѡыз”, дей.

Эбет, дѡрт сатырлыкѡ шиирге бакѡып, муэллифнинѡ яратыджылыгѡы хусусында, онынѡ иджадынынѡ чешит тарафлары акѡ-кѡында кениш сѡз юрьсетмек кѡыйын. Лякин бундан аман-аман 350 йыл эвель язылгѡан шу дѡрт сатыр биле Лейля Бикечнинѡ не дередже истидатлы шаире олгѡаны, онынѡ тилининѡ тюзгюнлиги, кѡуети акѡкѡында кесен-кес мусбет фикир айтмагѡа имкян бере. Яни, меселя, озьбеклер озьлерининѡ кечмиштеки мешур шаирелери Надира-ханымнен насыл гѡу-

рурлансалар, биз де озюмизнинъ Лейля Бикеч шаиремизнен о дередже гъурурлана билемиз. Чюнки олар озъ иджадыны халкъкъа багъышлагъанлар ки, бу иляий фаалиет миллий медениетимизнинъ алтын хазинесини байытмакътадыр.

Лейля Бикеч ве Хан-заде Ханым бу дже-эттен, халкъымызнынъ дюньяджа мешур медениет эрбабы Исмаил бей Гаспринскийнинъ фаалиетине озюнинъ бутюн бильгиси ве истидадыны, эм маддий ве эм маневий кучъ-гъайретини къошкъан къадыны Зухра ханымнен, миллий театримизнинъ йылдызы олгъан Айше Тайганскаянен, ольмез бульбуллеримиз Сабрие Эреджепова ве Эдие Топчыларнен ве атта эдибе ве шаирелеримиз Урие Эдемова ве Айше Кокиеваларнен бир иджаткярлар сулялесини тешкиль эте дегиллерми? Истегимиз шу ки, бу суяленинъ теркиби арта берсин, тиль ве эдебиятымызнынъ тамыры олгъан бу иджаткярлар сулялесининъ несиллер багъы узюльмесин. Келеджегимизнинъ таянчы бундадыр.

Риза ФАЗЫЛ.

Эльмаз Бахшишова 1974 сенеси Пскент шеэринде догъды. 1991 сенеси Красноперекопск районынын Новопавловка кой мектебини битирип, айны сенеси Акъмесджит университетинин къырымтатар тили ве эдебияты болюгине окъумагъа кирди. 1997 сенесинден башлап, аспирантурада окъуй. Орта асыр эдебиятынен меракълана.

• Эльмаз Бахшишова

ДАА БИР СЫМА...

Къырымтатар эдебиятынын къадимий ве орта асылар девиринде акъкъында малюмат гъает аз. Лякин эдебиятнын айны шу саасынен огърашкъан алимлернин сайысы эп артмакъта.

Оларнын ильмий ишлеринде эдебиятымызнын пейда олув ве инкишаф этюв эснасы, эдебиятнын илери-лев хусусиетлери, мешур шахысларнын аятлары, фикирлери айдынлатылгъанына бакъмадан, бу девирнин эдебият манзарасыны кене де толусынең тасавур этмеге имкъян яратылмагъаныны сеземиз.

Шу себептен элимизде булунгъан малъземелерни ишлеп, оларнен басамакъ-басамакъ окъуйыджыларны таныш этмек пек муим бир иштир.

Сонъки сенелерде къырымтатар сарай шаирлеринин эдебий асабалыгъы эдебиятчыларымызны озюне джелъп эткени ачыкъ-айдын корюнмекте. Бу саада меджмуа ве газета саифелеринде Риза Фазыл, Кемал Къонъратлы, Нариман Абдульваап, Тимур Усеиновларнын бир сыра макъалелери дюнья юзю корьдилер. (Риза Фазыл. XVI

асыр шаири Гъазайи. // Йылдыз, 1990, № 1; XVII асыр шаири Мухаммед Кямиль. // Йылдыз, 1990, № 2; К. Къонъратлы. К истокам крымскотатарской литературы. Две поэмы о Юсуфе, // Къасевет, 1996, № 1; К. Къонъратлы, Ш. Селимов. Эдебиятымызнынъ ирмакъ башлары. // Йылдыз, 1992, № 4; Н. Абдульваап. По истине, человек призван к царственной и творческой роли в мире. // Голос Крыма, 1995, 29 декабря; Поэма Герая. // Голос Крыма, 1996, 6 мая; Все — сердца труд, молитва до рассвета... // Голос Крыма, 1996, 29 ноября).

Сарай эдебиятына мераккыи арттырмакъ ичюн, кечмиш девирлерде мешур олгъан даа бир эдебий сима — Халим Герай Султан акъкъындаки малюмат ве теджкыккыи окъуйджыларымызнынъ дикъкъатына авале этмек ниетиндемиз.

Герайлар сулялесинден чыккъан Халим Герай истидатлы шахыслардан бири эди. Онынъ шахсиети иле багълы малюматлар гъает сынъырлы олгъанына бакъмадан, иджадынынъ терен огъренилюви нетиджесинде янъы бильги эльде этеджегимизге эминмиз.

Халим Герай 1772 сенеси догъды. Онынъ догъув ери акъкъында алимлер чешит фикирлер бильдирелер. Меселя эдебиятшынас А. Соисал: "Къырымда етишкен шаир ве тарихчилер арасында улема олгъан Халим Герай Султан Румели Сарай Визе янында, Эбдер коюнде 1772 сенеси (1186 хиджрий сене) догъды", — деп къайд эте. "Диван-и Халим Герай" китабынынъ энъ башында Фатин тезкиресинде¹ бойле малюмат бериле: "Халим Герай 1186/1772/ йылында Къырымда догъды. Визеге сюрдюн этильгенде ольген Шехбаз Герайнынъ огълудыр".

III Селим девиринде (1789—1807 сс.) Халим Герай Истанбулга келе. Бир къач вакыттан сонъра, Къырымга къайта. Оня Бахадыр Герайнынъ маинетинде булунмагъа насип ола. (Бахадыр Герай о заман Кубан ханы ола ве Туна озени севахили сераскерлигине тайинлене).

Халим Герай бу сеферден къайткъан сонъ, Тюркиеге кете. "Дженгиз хан сулялесининъ векиллери Истанбулда икамет этмеси эски османлы къанунларына мугъайыр олгъанындан (уймагъанындан) Визе къасабасында ерле-

¹тезкире — орта асыларда иджат эткен шаирлер ве оларнынъ ишлери акъкъында малюмат берген муним менбаа "тезкире" арап тилинде "зкр" — къайд этмек, хатырлатмакъ, беян этмек манасыны ташый. Дауд Фатин эфендининъ "тезкире-и-хатиметюль Эшар" тезкиреси къырымтатар эдебияты ичюн лек къыйметлидир.

ше". О ерде бир муддет яшагъан сонъ, Чаталджагъа авуша. 1823 /1239 хиджрий сене) сенеси вефат эте ве Ферхат Паша джамисининъ мезарында дефн олуна". (1;7)

Юксек тасильге малик олгъан Халим Герай Султан муаллим, терен бильгили ве шуретли инсанлардан бири, хусусан тарих ве эдебият сааларында мутехассыс ве аджайип сёз устасыдыр. Бугунъде бугунъ элимизде Халим Герайнынъ белли эки китабы булунмакъта. Оларнынъ бири "Гульбун-и ханан" ("Ханларнынъ гуль багъчасы" — Къырым ханларынынъ тарихыны айдынлаткъан эсер.

Бу китап Къырым тарихынен мешгъуль олгъанлар ичюн пек къыйметли ве темелли менбаа сайыла билир. Такъдим этилген "Гульбун-и ханан" (871 х. с.) 1466 сенесинде Къырым ханы олгъан Менгли Герайдан башлап, сонъки Къырым ханы Бахт Герай хангъа къадар къыркъ дёрт ханнынъ аят икяелерини къапламакътадыр. (1; 7) Китап ильк сефер 1870 сенеси Истанбулда басыла, 1909 сенеси "Къырымлы Ариф-заде" лагъабынен А. Ильмий бу джыйынтыкъны топлап, ишлеп, онъа базы изаатлар къошып чыкъара. 1990 сенеси С. Чогемли ве Р. Топарлы киби муэллифлер оны бир даа неширге азырлап, Эрзурумда чыкъаралар. Бойлеликнен, айны тарихий эсер бир къач керелер неширден чыкъа, алимлер ве окъуйджыларнынъ мерагъыны даа зияде озюне джелъп эте.

Халим Герайнынъ тарихий эсеринден гъайры аджайип бир диваны сакъланып къалгъан. Шаирнинъ диваны 1842 сенеси Истанбулда Халим Герайнынъ огълу Шехбаз Герай тарафындан тертип олунуп нешир этильген. Бу диван окъуйджыларны меракъландыргъаны ве тез вакъытта даркъалгъаны ичюн, 1862 сенеси кене де Истанбулда онынъ текрар нешир этильмесине аджет пейда ола.

Элимизде булунгъан диван С. Чогемли ве Р. Топарлы тарафындан азырланып, 1992 сенеси Эрзурум шеэринде нешир этильген. (Шу неширнинъ нусхасы И. Гаспринский адына къырымтатар миллий кутюпханесининъ фондунда булунмакъта).

Диван сёзю чешит-тюрлю маналарда къулланыла, эр бир къулланылууда "топлу сюретте" деген мананы бильдире. Эдебиятта исе "диван" сёзю эки мана бильдире. Биринджиси — айны бир мевзуда язылгъан ве бир китапкъа топлангъан шиирлер меджмуасы; экинджиси — бир шаирнинъ диван эдебиятындаки чешит шекиль ве

жанрларында язылган шиирлерини бир kitapкыа топлаган джыйынтыкъ демектир.

Халим Герайнынъ диваны экинджи чешит диваннынъ къанунларына бинаэн тертип этильген, яни эки бейиттен тешкиль олунган мюнаджатнен башлана. Дивангъа “Назм-и руя” месневиси, тердж-и бенд, тахмис, тарих, люгъаз, бир сыра гъазеллер, къытаатнен мюфредатлар кирсетильген ве эсами-и лялелер иле екюнленген.

Муэллиф тарафындан он бир назм чешити усталыкънен къулланылгъаны ве назм санаты юксек дереджеге еткени диванда ачыкъ-айдын косьтерильген.

Шаирнинъ аджайип эсерлеринден бири “Назм-и руя” (“Тюш акъкъында манзуме”) месневисидир. Онынъ окъуйдыжыларымызгъа анълайышлы олмасы ичюн, изаат тизмеге мунасиб коръдик ве чаремиз олгъанына къадар сатырма-сатыр манасыны анълатмагъа тырыштыкъ. Эсерни окъуйдыжыларнынъ дикъкъатына авале этемиз.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ:

1. Soysal A. Halim Giray Sultan. // Emel, 1963, № 17.
2. Divan-i Halim Giray Sultan. — Erzurum, 1992.
3. Banarli. Resimli Turk Edebiyati Tarihi. — Istanbul, 1992.
4. Osmanlica — Turke Ansiklopedik Buyuk Lugat.

НАЗМ-И РУЯ

Варынджа хаба бир шеб чешм-и би-таб
Банъа кешф олды бир эфсане-и хаб
(Бир гедже, ёргъун козьлерим тюшке
Далгъандже, манъа гизли эфсанени ачты).

Горюнди чешмиме бир меджлис-и хас
О безминъ эхли эп асхаб-и ихляс
(Козьлериме бир хусусий меджлис корюнди,
о меджлис адамлары эп темиз къальпли).

Бутюн сохбетлери ремз-и маариф
Кинаят у нюкяты эп летаиф
(Бутюн субетлери усталыкъ, бильгиге зенгиндир,
индже маналы, тесирли сёзлери де пек мулайимдир).

Окъурлармыш мегер Лейля ве Меджнун
Олурмыш самининъ ашкъы эфзун
(Мегер “Лейля ве Меджнун”ны окъур экенлер,
динълейиджилернинъ де ашкъы арта экен).

Йине агъаз олунды ол китаба
Эршиди чюнкю сёз фаслул-хитаба
(Кене о китапны меракънен окъумагъа башладылар,
чюнки айтылгъан сёз акъикъатны бильдире эди).

Эгер мирата бакъса Кайс-и хайран
Эдермиш акс-и Лейля гёзде джевлян
(Эгер айретте олгъан Кайс кузьгюге бакъса,
козюнде долангъан Лейля акс олуныр эди).

Эршиди бу сухенден джана хайрет
Зухур итди о саат башкъа хикмет
(Бу сёзден джан айретте къалды шу саат
мейданда башкъа икмет пейда олды.)

О меджлис итди ол демде тахаввуль
Беним де булду ахвалим тебеддуль
(Шу анъде меджлис денъишти, меним де
алым денъишти).

Гёзюм дюш олду бир али-мекияна
Мегер ол джайымыш айине хане
(Козюм бир али-мекияна/ дереджеси юксек
олгъан ерге) къавушты. Мегер о ер мен эвель бильген
ерлерден фаркълы экен, ханеси де кузгюли,)

Эсасы айн-и айретден япылмыш
Дер у дивары сафветден япылмыш
(Темели козь айретинден япылгъан,
къапысы ве дивары пак-темизликтен япылгъан).

Мегер ким Кайс-и Меджнун анда хазыр
Олурмыш зыр у эм баляя назыр
(Мегер ким бир аньге Кайс киби меджнун олса,
ашагъыдаки мушкуль ишни юкъарыдан сейир этер.

Эдермиш эр тарафтан хюсн-и Лейля
Пейапей Кайс-и Меджнуна теджелля
(Меджнун Кайскъа гузель Лейля акъырын-акъырын эр
тарафтан корюнир).

Узура булмады бир веджхиле рах
Велякин олды диль сыррындан агях
(Раатлыкъ ичюн къайгъыдан тапмады бир чаре,
лякин сырындан гонъюль хабердар олды.)

О дем гелъди факире озьге халет
Бени мест эйледи сахба-йы айрет
(Шу аньде факъырнынъ башына бир ал кельди,
мени айретли шарап сархош эйледи.)

Шу рутбе агъладым къана бояндым
Хеман уйкъудан ол дем де уяндым
(Ойле дереджеде агъладым, къангъа бояндым,
Аман, шу аньде юкъудан уяндым.)

Бе-хакъ и ашкъ-и кайс у хюсн-и Лейля
Бени ашкъынъла я Раб эйле шейда
(Я Раббим, Кайс ве гузель Лейлянынъ акъикъий
Ашкълары киби, мени де озюньнинъ
Ашкъынъле диване эт).

Гонъюльде къалмаюб асла кюдюрет
Була мират-и диль лютфунъла сафвет

(Гонъюльде гъам, къасевет асла къалмаса да,
гонъюль кузъгюси сенинъ лютфунъ иле темизлик
паклик була).

Фесадатым идуб таквая тебдиль
Къусурым эйле ихсанынъла текмиль
(Меним ярамай фикирлеримни иманнынъ энъ юксек
дереджесине деньиштирип, къусурымны эйилигинъ
иле текмиль эт).

Халим наил-и къальб-и селим эт,
Лисанынъ мазхаруллах-и келим эт
(Халимни темиз къальпли инсанлардан эт,
тилини Аллаһны шереплендирген келимелерден ибарет эт).

АНЪЛАШЫЛМАГЪАН СЁЗЛЕРНИНЪ ИЗААТЛАРЫ

агях — хабердар, малюматлы

агъаз — бир ишни башлав

айн — козь: къайнакъ, чемше, алтын, эр шейнинъ энъ эйиси

асхаб — саип

безм — меджлис, субет меджлиси

би-таб — ёргъун, такъатсыз, кучъсиз

веджх — тарз, услюп, себеп

дер у дивар — къапы ве дивар

дюш олмакъ — расткельмек, къавушмакъ

зухур итмек — мейдангъа чыкъмакъ

исхан — эйилик

Кайс — “Лейля ве Меджнун” эсеринде Меджнуннынъ

биринджи ады

кинаят — темсиллер иле анылатылгъан, ишаретли ве тесирли

сёзлер

кюдюрет — гъам, къайгъы; буланыкълыкъ

летанф — лятиф, муляйим, назик, дуйгъулар

мест эйлемек — сархошланмакъ

мират — кузъгю

назир — (назар) бакъкъан, козеткен

нукят — эр кез анылап оламагъан индже маналы ве зариф

сёзлер

пейапей — бири-бири артындан

рах — кедер, къайгъы

самн — эшиткен, динълеген

сафвет — темизлик, паклик

сахби-йи хайрет — айрет шарабы
сухен — сёз
таква — иманда энъ юксек дередже
тахаввиль, тебеддуль — деньишмелер
фасл — акъ сёз, догъру сёз, аралыкъ
фесадат — ярамай фикирлер, тошюнджелер
хаб — гизли, сакълы
халет — ал, вазнет
хузур — раатлыкъ
хюсн — гузеллик, эксиксизлик, къусуры олмагъан
чешм — козь
джевлян — долангъан, кезген
джаймакъ — вазгечмек, сёзюнден къайтмакъ
шеб — гедже, къаранлыкъ
эфзун — пек зияде.

Диана Меджитова 1978 сенеси Озбекистанда Самарканд вилайетининъ Джума шеэринде дюньягъа кельди. Диана 10-нджы сыныфта оқуғанда қоранталарынен берабер Қырымгъа кочип кельди. Орта мектепни битирген сонъ, 1994 сенеси Ақмесджит девлет университетининъ қырымтатар тили ве әдебияты болугине оқумагъа кирди. Диана қырымтатар әдебиятынен, айры яздыжы ве шаирлернинъ иджадларынен оғраша, оларны талиль эте, Ақмесджит девлет университетинде откерильген студентлернинъ ильмий конференцияларында чыкъышта булуна.

• Диана Меджитова

АЙГИДИ, ТАТАР ЯШЛАРЫ...

Номан Челебиджиханнынъ назм эсерлерининъ поэтикасы ве проблематикасына даир.

Қырымнынъ Баш муфтиси, Қырым миллий уюметининъ реиси буюк сиясий эрбап Номан Челебиджихан (1885—1918) атешин натыкъ ве аджайп шаир эди. Н. Челебиджихан шаир оларакъ деерлик аз язған олса да, онынъ назм эсерлери мундеридже, мевзу, актуаллик джеэтлерден аля бугунъ озъ қыйметини джоймадылар. Н. Челебиджиханнынъ назм эсерлерини поэтика нокътан-назарындан алып бакъкъанында бунъа бир даа эмин оласыңъ.

Поэтика ве проблематика — әдебиятымызгъа юнан тилинден кирген сёзлердир.

Поэтика (юнанджа — poietike techne — иджадий санат) әдебиятшынаслыкънынъ къадимий фени оларакъ, әдебий эсерлерде муэллиф озъ фикир ве дуйгуларыны бильдирмек ичюн насыл усуллардан файдалангъаныны косътере.

Поэтика сес, сёз тизилишини фоника ве везин, ритмика, метрика ве строфиканы огрене.

Эсернинъ сёз тизилишинде лексика, морфология ве синтаксиснинъ хусусиетлери огрениле.

Лексик хусусиетлери — бу сёзлернинъ бир-биринен багъланувы.

Морфологик хусусиетлери — бу грамматиканынъ назмы.

Эсернинъ образлар тизилиши эсердеки образларны (арекет эткен къараманлар ве эшьялар), оларнынъ япкъан ишлери ве арекетлерини, эсернинъ сюжетини огрене.

Фониканынъ эсас элементи — сеслернинъ текрарланувы. Бу текрарлавлар бойле чешитлерге айырыла билирлер:

1. ялынъыз сеслернинъ текрарланувыны козьде тутаракъ аллитерация (тутукъ сеслернинъ текрарланувы) ве ассонанса (созукъларнынъ текрарланувы).

2. текрарлангъан сеслернинъ микъдарына коре экишер, учер; саде ве муреккеп; толу ве толу олмагъанларгъа.

3. текрарларнынъ сёзлерде ве шиирде ерлешкенине коре: анафора, эпифора, тегерек ве эки сатыр арасында расткельген сёзлер.

Эдебий эсернинъ проблематикасы исе — муэллифининъ айыры эсеринде котерильген проблемалардан ибареттир.

Н. Челебиджихан озь эсерлеринде истеклерини, дуйгъу, тюшюнджелерини акс эттирмек ичюн насыл усуллардан къулангъаныны: насыл проблемаларны айдынлаткъаныны бильмек ичюн, муэллифининъ терджимеиалыны козь огюнде тутмакъ керекмиз.

Номан Челебиджихан 1885 сенеси, Къырымнынъ чель тарафында, Джанкой янларындаки Сонакъ коюнде, Ибраим Челебининъ аилесинде догъды. Башлангъыч тасилини башта кой мектебинде, мектеп къапатылгъан сонъ, акърабасы олгъан зекий ве бильгили оджадан ала. Сонъра Акъчора ве Зынджырлы медреселеринде окъуй. О, шаматадан зияде, мунакъашадан къачыныр, чокъ аркъадаш тутмаз, шакъаларгъа, оюнларгъа къарышмаз эди. Бу чагъында биле Н. Челебиджиханда омузларына такъдирнинъ буюк вазифелер юклеген бир адамлыкъ алы бар эди. Бу вакъытларда биле онынъ мийине, рухуна “гизли сыры” аким эди. Медресе дерслери, музакерелери оны къанаатлендирмеди. “Терджиман”ны мунтазам суретте окъуй. Истанбулдан кельген эдебий эсерлерни текрар-текрар ве тюшюне-тюшюне тедкъикъ эте эди. Буны да аз

эсан эте, русча огренмеге арекет эте эди. “Ватан хадими”, рус газеталары, рус инкыляпчыларынын эсерлери, нутыклары онын рухунда энъ буюк умютлери, энъ юксек эсджанларны уяндыра.

Инкылябнын сёнюви, реакциянын къуветленюви, медресенин озь тюшюнджелерине джевап бермелови себебинден, Челебиджихан Истанбулга келе, Бунда, о Мерджан идадиесине (орта мектепке) окъумагъа кире, 1908 сенесинде олган “Генч тюрклер” инкылябы оны зияде севиндире. О, бу йылы дарульфунуннын укзукъ факультетине кире. Урриет анъламынын юксеклигини ве эсджанларыны о ерде даа эйи анълап башлай.

1909 сенеси Истанбулдаки кырымлы талелелер бир джемиет къурдылар. Н. Челебиджихан биринджи топлашувда бойле сёзлернен чыкышта булунды:

“...Урриет даваасы мукъаддес бир иштир. Факъат бизлер даа мукъаддес ишлернен огърашмакъ ичюн яшайджакъмыз... Бутюн тюркийлернин асырлыкъ акыкый душманларына къаршы курешерек оледжекмиз!..”

Лякин Н. Челебиджиханнен бир-эки аркъадашы асыл макъсаднын, азырланмайджагыны анълап, “Ватан” гизли джемиетини тиздилер. Бу джемиетте япкъан фаа-лиетлери кырымлы генчлернин тарихларыны огренмеге, эдебиятларыны къуветлендирмеге, сиясий билъгилерини арттырмагъа ве тешкиятларда чалышув къабилиетлерини арттырмагъа яратылды. Джемиеат азалары Н. Челебиджихан реберлигинде Ватан халкъ, сербестлик акъкъында шиирлер, икяелер, сиясий ве тарихий макъалелер бастырып, рисалелер чыкъарып даркъата эдилер. Н. Челебиджихан, иште, бу вакъытта ильки шиирлерини язып башлагъандыр.

Яшларга буюк умют беслеген Н. Челебиджихан “Айгиди татар яшлары!” адлы шиир ярата. Бу эсерде кырым-татар яшларына аит олган глобаль проблемалар кьоюла. Бу глобаль джаиллик меселеси:

Айгиди татар яшлары, окъумайлар!

Сонъра, бу аджыныкылы суретге оларнын окъувгъа макъсады олмагъаныны къайд эте:

Коръмей, билъмей юрмектен утанмайлар!

Ве муэллиф ачыкъ-айдын маарифке чагъыра:

Окъусалар кимседен кем къалмайлар.
Истамбулда, Парижде биринджи бола,
Японлар да оларгъа еталмайлар.

Фоникагъа эсаслансакъ мында анафора усулыны ко-
ремиз — эр бир дёртлюкнинъ баш сатыры:

“Айгиди татар яшлары...”

сёзлеринен башлана. Бу сёзлернинъ манасыны къа-
вийлештирмек, кучьлетмек ичюн шаир анафора усулы-
ны къуллана. Сёзлер исе чагъырув, уянув, джанланув
манасыны ташый. Шиирнинъ лексикасы фииллернинъ
чокъ къулланувынен айырылып тура. “Окъумайлар”,
“къувмайлар”, “бар экен”: “корьмей, бильмей юрмек-
тен утанмайлар” ве даа бир сыра фииллер арекетни биль-
диререк, шиирни джанландыралар, эсер аятнен сыкъы
багълы олгъаныны ифаделейлер.

Поэтикада биз даа назм грамматикасы деген усулыны
расткетиремиз. “Айгиди татар яшлары” шииринде де бу
усулны айыра билемиз. Къафие ичюн эр бир сатыр
сонъунда фиильнинъ менфий шекилинде олунгъан сёз-
лер тизилгендир:

окъумайлар
къувмайлар
утанмайлар
окъумайлар
къалмайлар
еталмайлар

Бойле менфий шекилинде къулланылгъан сёзлернен
шаир озь истеклерини тасдыкълай. Демек, Н. Челебиджи-
хан бу арекетлер эписи аксине олгъаныны истей:

татар яшлары окъусын,
утансын, еталсын.

Энди шаирнинъ башкъа назм эсерине дикъкъатымыз-
ны джелп этейик. “Сары тюльпан” Н. Челебиджихан-
нынъ дигер эсерлерине типик олмагъан, ошамагъан ши-
ирдир. Бу лирик шекилинде яратылгъан аджайип сатыр-
лардыр.

Белли ки, Къырымда чокъча къырмызы тюсте ляле-
лер даркъалгъан. Бельки, бу чечекни екяне этип косътер-
мек ичюн муэллиф “сары” деп адландыра. Ондан да гъай-
ры сары тюр-янгъызылыкъ, азап маналарыны ташый. Амма
“тюльпан” сёзю меракъ догъура. Бу шаирнинъ лексик
хусусиетлери, чюнки “тюльпан” бу голланд тилинден
кирген, рус лексикасында яйрагъан сёздир. Къырымта-

тар тилинде бу чечек чешитине фарс тилинден кирген “лола” шимди денъишкен “ляле” деп айталар.

“Сары тюльпан” — сёзлерини даа пек кучлю, янь-гыравукъ, айырылма суретте бильдирмек ичюн, шаир хитап усулынен буюк усталыкьнен файдалана. Хитап оларакъ, “сары тюльпан” деген сёзлер манзуменинъ эр бир дёртлюкнинъ баш сатырында ишлетилелер:

Ильк баарыни муджделеген
сары тюльпан...
Гонълюмизни хошландырдынъ,
сары тюльпан...
Сары тюльпан, багъчамызны
шенълендирдинъ.

Бу шииринде Н. Челебиджихан гузель манзараларнынъ инсан къальбинде эмоциялы дуйгулар догъурыджы джазибели къуветлерини тасвир эте. Табиат алемининъ дюльберликлеринне севги уяндыра. Инсан ве табиат арасындаки джанлы, узюльмез мунасебет ве севгининъ инджеликлерини ис эттире. Адамларгъа эстетик лезет ве дуйгулар ашлай.

Н. Челебиджиханнынъ назм эсерлери сырасына “Ёлджы гъарип” деген шиيري де кирмекте. Бу шиир шаир агъыр, ёргъун алда къалгъан вакъытта язылгъандыр. Чокъусы эсерлеринде котерильген меселелер муэллиф заманынен, озюнен, демек бутюн татар яшларынен багълы олгъаныны косътермек ичюн, Н. Челебиджихан шиирлерини биринджи шахс адындан яза эди. “Ёлджы гъарип”те шаир бойле ифаделей”

МЕН бир гъарип ёлджы эдим,
къалдым къара дагъларла.
...МЕНИ яман козь санма...
Эльбет, МЕНИ о беклер...

Меним фикиримдже, бу эсернинъ проблематикасы бойле къысымлардан ибареттир. Биз эпимиз бу дюньяда ёлджумыз. Шиирнинъ къараманы бу ёлуны шашыргъан бир “гъарип ёлджу”дыр. Лякин о акыкый темелли ёл араштыргъан, аятнынъ манасыны бильмеге тырышкъан: “гъарип ёлджудыр”. О, къаранлыкъта ай озь нурларыны сачкъаныны истей. Демек, “къаранлыкъ” ичинде баткъан халкъымызны маарифке чагъыра.

Бу меселелерни озь манзумесинде ве кескин актуаль суретте косьтермек ичюн шаир махсус усулларны кьулла- лана. Бу усуллар поэтиканын образлар тизилиши болю- гине анттир. Муэллиф аятны бир ёл киби ифаделей. Адам исе бу ёлда гъарип ёлджу. Агъыр мудхиш вазнетте кьал- гъаны-бир къаранлыкъ гедже, къара дагълар ичинде бу- лунгъаны киби акс эттириле. Ай сачкъан нурлары-бу та- силь илим ярыгъыдыр. Мусульманларда ай — бирлеш- тирме, къуртарыш, имдатлыкъ символы оларакъ сайыла. Шиирде айнынъ шу чизгилери сакъланып келе ве, ондан да гъайры, (олицетворение) тимсаль услюп иле джанлы эшья киби ифаделене:

Ай! Мунарынъ силь юзюнден,
менден ышыкъ кыызгъанма!
...Ач юзюнгъни сач нурунгъны...

Шаир морфологиянынъ хитап усулынен файдалана: “Ай!” — деп, айгъа риджа эте.

Мунарынъ силь...
...ышыкъ кыызгъанма
Ач юзюнгъни, мени яман козь санма...

...Сач нурунгъны — мисалинде, силь, кыызгъанма, ач, сач —бу ялварув манасында кьулланылгъан фильнинъ эмир мейилидир. Айгъа ялварувлар инсан пек агъыр, ал- сыз вазиекте кьалгъаныны бильдире. Белли ки, бу адам ер юзюнден ярдым беклемей, ялыныыз тёпедё узакътан парылдагъан айгъа ишанчыны сакъламакъта.

Бутюнлей,
Тагъ йылдызы догъар экен, эльбет
мени о беклер —

сатырындан “къара ярнынъ гъайрыдан джанлангъа- ныны, “тагъ йылдызы” халкъкъа акъикъатны корьмеге имкъян бергенини анълаймыз. “Тагъ йылдызы” бу халкъ арасында илим, медениет юксельтме вакъытнынъ сим- волларыдыр.

Тагъ йылдызы догъар экен, эльбет,
мени о беклер,
Сач нурунгъны, ёлджы гъарип,
асретине къавушсын! —

сатырларындан коремиз ки, шаир даа сагълыгында бойле “тань догъгъан” кунылерини сейир этмеге умют беслей.

1914 сенеси биринджи дюнья дженки башлангъанда, Н. Челебиджихан джебэге ёлланыла. Бир риваетке коре, о, Акъмесджит вокзалына оны озгъарып кельген аркъадашларынынъ янында локомотив тамир депосына якъынлашып, “сол билегининъ къан дамарыны кесе де, севимли миллетине хатра оларакъ депонынъ диварына озь къанынен” шу сёзлерни яза:

Савлукъман къал, татарлыкъ! Мен кетем дженкке, Атымнынъ башы айлаиды ахрет бетке. Сенинъ ичюн яшадым, сенсиз олсем, Бильмем насыл кирермен бош дженнетке...

Бу сатырлар шиирнинъ биринджи дёртлюгини тешкиль этелер. Бутюнлей шиир исе “Савлыкъман къал, татарлыкъ!” серлевасыны ташый ве учь дёртлюктен къурулгъан. Окъуйджы бу шиир устюнде девамлыджа токъталса, композиция джеэттен меракълы тизильгенини озю ичюн къайд этер.

Манзуменинъ биринджи дёртлюги шаирнинъ озь халкъынен сагълыкълашкъаныны ифаделей. 2-нджи дёртлик дженк манзарасына ве янгъызылыккъа багъышлана. Сонъки дёртлюк бу ант-емин сёзлеринден ибарет олгъан сатырлар.

1917 сенеси февраль инкъилябы нетиджесинде рус чары тахтындан эндирилген сонъ, озь халкъынынъ келеджек такъдирини къайгъыргъан, онынъ ичюн аят-мемат курешини къулач алдыргъан Челебиджиханны якъалайлар ве бастырыкъкъа аталар. Иште, бу ерде Челебиджихан озюнинъ мешур “Бастырыкъ” шиирини яза. Челебиджихан бу манзумесинде о къадар кучюлю ве келишликли сёзлер тапып озь фикир ве дуйгъуларыны тасвирлей ки, окъуйджы озю бу бастырыкъ ичинде яткъандай, бутюн дешетликлерни озь козюнен корьгендай ола. Бу шиирни окъугъанында, дерсинъ устюнъе бир къопкъа сувукъ сув сепиле, беденинъ ве ичинъ бузлай.

Биринджи сатырдан муэллиф бастырыкънынъ не олгъаныны тасвирлей. Бу оданынъ бутюн дешетини косъ-термек ичюн шаир фикирини агъыр-сабыр девам эттире:

Дёрт таш дивар, энъ тепеде кичкене бир пенджере,
Ичке демир чабакълардан ышыкъ тувул, дерт кире...

.....
Невбетчилер гедже-куньдюз къарап джюрип тешкере
Къапыдаки авур кильтни эр саат дёрт-беш кере...

Шаирнинъ эсерде “къара”, “кольге” сёзлеринен сыкъ-сыкъ фикир ифаделемеси окъуйджынынъ дикъкъатыны джелъп эте, къальбини тепрендире.

Эр кошеде дым кольгелер, ешилъ куфлер копюре...

Акъшамлар бу къара уйге къара перделер кере...

Бу кольгели, къардан сувукъ килитли къара мезаргъа...

“Къара” сёзюнинъ — къаранлыкъ, дешет, мудхиш, шиддет, къоркъунч”, янгъыз, бастырыкъ, ве саире маналары бу сатырларда догърудан-догъру ифаделене. “Бастырыкъ”нынъ:

Янгъызлыкълар янгъыз джангъа джанлы тюшлер косъ-тере сатыры ич биримизни лякъайд къалдырмай. Истидатлы джесюр шаиримиз бастырыкъта биле бу къара янгъызлыкъта янгъыз къалып, рухуны къаранлыкъларгъа быракъмай, келеджек акъкъында къайгъыра ве тюшюнде джанлы тюшлерни коре. Бастырыкъкъа ташлангъан адамнынъ психологик вазиятини усталыкънен тасвирлей:

Акъшамлар бу къара уйге къара перделер кере,
Янгъызлыкълар янгъыз джангъа джанлы тюшлер
косътере.

Гъарип юрек чапалана, тенлер, тюклер урьпере,
Тозмай гонъюль авеленип, алчала бом-бош ерге.

Ве сонъундан бу ерге, яни бастырыкъкъа “ямандан пек илле яхшы инсан коп кире” деп шиирнинъ екюние акъынлаша.

Юкъарыда къайд этильгени киби, Челебиджиханнынъ эсерлеринде юксек ватанперверлик дуйгъулары гъает назиктир. Буны “Ант эткенмен” шииринден ачыкъ-айдын аныламакъ мумкюн. Бу шиир миллетимизнинъ гимнининъ сёзлерини тешкиль эткени де тесадюф дегиль. Шиирде шаирнинъ аятынынъ макъсады ачыкъ-айдын ифаделене.

Поэтика джеэтинден алып бакъкъанда, шаир анафора усулындан айдалана: эр бир дёртликнинъ баш сатыры “ант эткенмен” сёзлеринен башлана:

Ант эткенмен миллетимизни ярасыны сармагъа...
Ант эткенмен шу къаранлыкъ юрткъа шавле сепмеге...
Ант эткенмен, сёз бергенмен миллет ичюн ольмеге...

Муэллиф джумленинъ суаль чешитини къулланааракъ, дикъкъатны энъ актуаль проблемаларгъа джелъп эте:

1. Насыл болсын бу заваллы къардашларым чюрюсин?
2. Насыл болсын, эки къардаш бир-бирини коръме-син?

Къоюлгъан суаллерге муэллифининъ озю джевап бермеге тырыша:

1. Онлар ичюн окюнмесем, къайгъырмасам, янмасам, Юрегимде къара къанлар къайнамасын, къурусун!
2. Буны корип бусанмасам, мугъаймасам, янмасам, Козълеримден акъкъан яшлар дерья-денъиз къан болсун.

Бойлеликнен, Челебиджихан кенди шиирининъ къараманыны ант-емин сёзлерине якъынлаштыра. Сонъундан бу ант-емин сёзлери эр бир къырымтатарнынъ энъ алий антына чевирильгендир:

Ант эткенмен, сёз бергенмен миллет ичюн ольмеге!

Макъалемизнинъ башындан айткъанымыз киби, Номан Челебиджиханнынъ иджады чокъ микъдарлы шиир ве несир эсерлернен бельгиленмесе де, мундеридже, бедийлик джезтинден гъает терендир. Онынъ къалдыргъан эдебий мирасы миллий эдебиятымызнынъ алтын хазинесинден озюне мунасиб ер алгъандыр. Умют этемиз ки, илериде бу мирас даа кениш ве даа терен огрилир.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ:

1. Шефикъа Гаспралы: “Челебиджиханнынъ шеадети”, “Салгъыр” межмуасы, Симферополь, 1991, № 1, с. 11—14.
2. Б. П. Гончаров: “Анализ поэтического произведения”, Москва, 1987 г.
3. Б. П. Гончаров: “Звуковая организация стиха и проблемы рифмы”, Москва, 1973 г.
4. М. Меджитова: “Сонъ нефесте “татар” деп...”, “Янъы дюнья” газетасы, 1996, февраль 23.
5. Дж. Сейдамет: “Базы хатыралар”, Истанбул, 1993.
6. Джафер Сейдамет: “Антлы къурбан”, “Йылдыз” межмуасы, 1992, № 3, с. 33—53.
7. Р. Фазыл: “Къыйметли эдебий мирас”, “Йылдыз”, 1990, № 3, с. 88—92.

Ленара Изетова 1977 сенеси август 30-да Самаркъанд шезринде догъды. 1994 сенеси Сеитлер районында ерлешкен Дрофино орта мектебини алтын медальнен битирип, КъДСПИ-нынъ къырымтатар тили ве эдебияты болюгине окъумагъа кирди. Шимди дёртунджи курс талебесидир. Орта асыр эдебияты ве тарихынен меракълана.

• Ленара Изетова

ТАСАВВУФИЙ БИР ГЪАЗЕЛЬ...

Сонъки вакъытларда орта асыр классик эдебиятына меракъ эп артмакъта. Орта асыр классик шаирлеримизнинъ эсерлери матбуат саифелеринде арды узюльмейип, эп нешир олунмакъта. Амма эдебиятчылар ве тенкъитчилер тарафындан оларнынъ талили япылмады. Олар керегиндже огренильмеди ве адий окъуйджыгъа анълатылмады. Анълатылмагъан, анъланмагъан ве дегерлендирильмеген эдебият исе бир шей ёкъ сырасындадыр.

Келинъиз, орта асыр классик, хан шаиримиз Резмий Бахадыр Герайнынъ агъыр анълашылгъан бир гъазелини эдебиятшынаслыкъ бакъымындан талиль этейик. Бу эдебиятнынъ не къадар терен маналы эдебият олгъаныны анълайыкъ.

Шаир Резмий Бахадыр Герай буюк бир диван олуштыраджакъ къадар шиирлер язгъан. Факъат онынъ гъазеллери аля бугунъге къадар Тюркие китапханелеринде чешит тезкере ве меджмуаларда сачылгъан алда булунмакътадыр. "Йылдыз" меджмуасынынъ 1990 сенеси нешир олунгъан 5-нджи санында онынъ гъазеллеринден

бир кьач нумюне басылгъан эди. Амма оларнынъ мана-
ларыны эдебий тилимизни яхшы бильген окъуйджы-
лар биле кереги къадар бир теренликте анъламагъанла-
рыны тахмин этмек мумкюн. Бунынъ биринджи себеби —
орта асырлар кьырымтатар эдебий тилининъ лексикасы
арап, иран ве тюркий тиллернинъ бирлешиминден иба-
рет олгъанындадыр. Экинджи себеби исе — базы сёз-
лернинъ ве ибарелернинъ миджазий манада къулланыл-
масындадыр.

Нумюне оларакъ хан шаиримиз Резмий Бахадыр
Герайнынъ "Хатт-и- серсебзекинъ..." киби сёзлернен
башлангъан гъазелини дикъкъат иле окъуп, эр бир
бейитини айры-айры анълатайыкъ:

1. *Хатт-и серсебзекинъ устюнде тутар ер зульфинъ,
Чимен устюнде битен сюнбюле бенъзер зульфинъ,
яни Сенинъ тазе мыйыкъ тюклеринъ устюне тюшер
зульфинъ,
Чименлерде оськен сунбуллерге бенъзер
зульфинъ.*
2. *Эбру сераб сыфат перде фикиндир хуршид,
Афтаби рухинъе сайе салар тер зульфинъ.
яни Ягъмурлы булут киби перде орътюнир кунеш,
Юзюнь кунешини кольгелер тазе зульфинъ.*
3. *Баш къалдырды, юзе чыкъты исе сиях хаттинъ,
Фитне вахмийле дюшюп рахшее титрер
зульфинъ.
яни Баш котерип, юзюнье чыкъар исе къара тюклер,
Фитне дуюп къоркъусындан титрер зульфинъ.*
4. *Сакъынур ол гуль рухсары эсен еллерден,
Санма тахрири сабадан юзюнь орътер зульфинъ.
яни Эскен еллерден о озь гуль-юзюньи сакълай,
Санма бу хафиф ельден юзюнь орътер зульфинъ.*
5. *Нидже мумкюн — гиде Резмий геданынъ
элинден,
Гендж-и хуснинъ сенинъ киби беклер зульфинъ.
яни Нидже мумкюн — Резмий къулунынъ элинден
къачмагъа,*

Сенинъ хазиненъи аждер киби къорур зульфинъ.

Занымызджа, гъазельни земаневий тилимизде анъ-
латкъан сонъ да, гъазельнинъ манасы анълашылмай-
ып къалды. Бу гъазельде бир бакъкъанда, лирик къа-
раман кенди севгисини бир къадынъа исхар эте. Амма
"хатт-и серсебзекинъ" (тазе мыйыкъ тюклери) киби
ибарелер окъуйджыларны айретлер ичине быракъа.

Гъазельнинъ бойле дос-догъру манада аньлашыл-магъанынынъ себеби шу ки, бу миджазий, символик, даа догърусы "тасаввуф" (суфизм), тасаввуфий тарз иле язылган шиирдир. Тасаввуф шиириетининъ миджазий манада къулланылган кенди лексикасы бар. Мисаль ичюн, "яр" — "севимли" — о бир гузель къадын дегиль де, Аллаһны севген бир суфийдир. Ишбу, шаир Резмий Бахадыр Герайнынъ юкъарыда берильген гъазелинде бойле символик аньламлар къулланыла:

юзь — Аллаһнынъ сыфатларыны ифаде этмек ичюн къулланылган бир вастадыр;

зульф — Аллаһнынъ барлыгъыны гизлейиджи билинмезлик;

хатт — дигер дюньялар арасындаки сынъыр;

сунбуль — башкъа, дигер дюнья.

Бу аньламларны гъазельде расткельген тасаввуф сёзлерининъ ерлерине ерлештирип окъусакъ, эр бир бейит айыры бир мана ташыгъаныны аньлармыз.

1-нджи бейит: Хатт-и серсебзекинъ устюнде тутар ер зульфинъ,

Чимен устюнде битен сюнбюле бенъзер зульфинъ. яни "Эки дюнья арасында бир сынъыр бардыр. О сынъыркъа Аллаһнынъ кучюнен бир перде, беллисизлик чекильгендир ки, ангиси эки дюньяны бири-биринден айырыр. Ве бизлерден Аллаһны ве дигер дюньяны гизлер".

2-нджи бейит: Эрбу сераб сыфат перде фикендир хуршид,

Афтаби рухинъе сайе салар тер зульфинъ.

яни "Ягъмурлы къара булутлар парлакъ кунешни насыл этип гизлеселер, Сенинъ (Аллаһнынъ) де кунеш юзюне о перде, беллисизлик колъге быракъа. Яни Сенинъ асылында насыл бир зат олгъанынынъ инсанлардан гизлей."

3-нджи бейит: Баш къалдырды, юзе чыкъты исе сиях хаттинъ.

Фитне вахмийле дюшюп рахшее титрер зульфинъ.

яни "Инсан Сенинъ не олгъанынъ устюнде къафа ёруп, акъылы иле эки дюньяны айырган сынъыркъа якъын кельсе, Сенинъ сыфатларынынъ аньламагъа якъынлашса, Сени инсанлардан гизлеген перделер къоркъудан титремеге башлар. Яни Сенинъ маиетини ачыкъламагъа истемез."

4-нджи бейит: Сакъынур ол гуль рухсары эсен ел-лерден,

Санма тахрири сабадан юзюнь орътер зульфинь. яни "Сенинь бутюн сыфатларыньны (о перде — бельгисизлик) аныламагъа тырышкъанларнынъ ынтылышларындан (эскен еллерден) къорчалар. Амма бел-леме ки, о ынтылышлар бошуна кетер. Инсан эп бир Сенинь маиетиньни анылар."

5-нджи бейит: Нидже мумкюн — гиде Резмий геданынь элинден, Генджи хуснинъ сенинь аждер киби беклер зульфинь.

яни "Не къадар мумкюндир ки, Резмий киби гъариплерден Сен кенди хусусиетлериньни гизлейджек-синь? Ничюн Сенинь гузель сыфатларынь кыйметли алтын кумюш киби оладжакъ да, перде (бельгисиз-лик) оны бир аждер киби къоруйджакъ."

Бойлеликнен, бу гъазель инсанлардан озюнинъ бар-лыгъыны ве маиетини гизлеген Аллаһ ве онъа якъ-лашмакъ макъсадынен бу ёлгъа тюшкен бир суфий акъкъында олгъаныны аныладыкъ.

Гъазельнинъ бойле талили орта асыр къырымта-тар шиириети гъает юксек севиiede олгъаныны косъ-тере. Баба-деделеримиз бизге бу къадар зенгин ве индже, юксек севиеге етишкен эдебият ве медениет-ни асабалыкъ оларакъ къалдыргъан иселер, бизлер о медениетни аныламакъ, ондан буюк зевкъ ве лезет алмакъ ичюн, шу юксекликке тырмашып, онынъ зев-къы ве лезетини дигерлерге де анылатмакъ керекмиз. О вакъыт буюк зенгин асабалыкътан эдие калгъан муд-жизелер вариетини джумле инсанлар анылар. Ве бу халкъ вариети гъайрыдан башлап, джанланыр, инсан-лар юреклерине нурлар ягъар. Бу нурлар да инсан-ларда алидженаплыкъ, темизгонъюллилик, инсаниет-лик ислерини ашлагъан нурлар олур.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ:

1. "Резмий Бахадыр Герай", "Йылдыз" 1990, № 5.
2. Kabakli Ahmet. Turk edebiyati. Il cilt, Ictanbyl, 1995.
3. Идрис Шах. Суфизм. М., 1994.
4. Бертельс Б. Э. "Суфизм и суфийская литература". М., 1965.
5. "Свиток столетий. Тюркская классическая поэзия XIII-XV веков". Перевод С. И. Иванова., Л., 1991.
6. Tahir Mehmed. Osmanlibar Zamaninda yetisen Kirim muelifleri. Ankara.

Гулизар Меджмединава 1959 сенси Ташкент виляетининъ Янъиёл шеэринде догъды. 1983 сенси Низамий адына Ташкент Девлет педагогика институтынынъ къырымтатар тили ве эдебияты болюгини битирди. 1992 сенесине къадар Ташкенттеки Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында корректор вазифесинде ве айны заманда ТДПИ къырымтатар тили ве эдебияты болюгинде оджа олып чалышты. Шимди Акъмесджит Девлет университетинде оджалыкъны девам этмекте.

✻ *Гулизар Меджмединава*

Ш. АЛЯДИННИНЪ МАТБУАТ ЮЗЮНИ КОРЬМЕГЕН ЭСЕРЛЕРИ

1996 сенси майыс 21 куню белли языджымыз Шамиль Алядин 84 яшында экен, арамыздан айырылды. Мерхумнынъ 70 йыллыкъ иджады девамында онларджа эсерлери басылган эди. “Топракъ кульди, кок кульди”, “Къызыл казакънынъ йырлары” адлы шиирлер джыйынтыкълары, “Эльмаз”, “Фуртуна тынган сонъ”, “Чауш огълу” икяе ве повестылер, “Эгер севсенъ” ве “Рузгярдан салланган фенерлер” романлары, “Иблиснинъ зияфетине давет” адлы тарихий повести шу джумледендилер.

Сонъ вакъытлар, языджынынъ эльязмаларыны бакъып якъынджа таныш олгъанда, матбуат юзюни даа корьмеген бир чокъ эсерлерине расткельдик: олар битмеген “Тугъай-бей” адлы тарихий роман, “Къанлы дженк ёллары”, “Сенай Мехмед (Аджы) акъкъында” ве дигерлеридир.

“Тугъай-бей” романы 1998 сенси “Йылдыз” меджмуасынынъ биринджи санында дердж этильди.

“Къанлы дженк ёллары” деп адландырылган эльязма

он секиз саифеден ибареттир. Икяе 1993 сенеси язылгъа-нына бакъмадан, не ичюнدير матбуат саифелеринде ба-сылмагъан. Икяеде муэллиф кечмишни хатырлап, тари-хий вакъиаларгъа, дженк мевзусына мураджаат эткени корюне.

Кунълернинъ биринде Шамиль агъанен къонуш-къанда: “Яшынъ буюген сайын кечмишни чокъ хатыр-лай экенсинъ”, — деген эди. Шамиль агъанынъ дженкте офицер унванында ог позицияда булунгъаныны билемиз. Амма онынъ 7 ай Сочиде ерлешкен Къырым партизан арекети штабында чалышкъаны бизге даа малюм дегиль эди. О анда насыл этип тюше? Насыл ишлернен мешгъ-уль ола? Кимлернен корюше? Кимлернен чалыша? Му-эллифининъ айны шу автобиографик саифелери икяеде айдынлатыла ве биз онынъ омюр ёлунынъ бир парчасы-нен танышамыз...

Кавказ джебэсиндеки урушларнынъ биринде о джид-дий яралана, тедавийленмек ичюн Махачкъалагъа ёлла-ныла. Госпитальден чыкъкъан сонъ, Тбилисиге раатлан-магъа кете. Анда тесадюфен Къырым обкомынынъ кяти-би Булатов ве Къырым укюметининъ ёлбашчысы Сей-фуллаевнен расткелише. Олар Шамиль агъаны Сочи шеэ-ринде Къырым партизан арекети штабына ёллайлар. Мында языджыларымыз Шамиль Алядин, Сеитумер Эмин халкъка мураджаатнамелер, ачыкъ мектюплер язалар, халкъны курешке чагъыралар. Партизанларнынъ къара-манлыкълары акъкъында очерклер, макъалелер язалар. Къырым укюмети Сочиге коче. Аскерлер Къырымны фа-шистлерден азат этювни башлайлар.

Къырым укюмети Ватангъа къайтув азырлыгъыны корип башлагъан девирде сыкъ-сыкъ меджлислер отъке-ре, янъы халкъ комиссары, муавинлери чешит идаре башлыкълары тасдикъланыла. Къырым театросына Хай-ри Эмирзадени директор оларакъ тайинленюв теклиф этиле. Бакуда онынънен корюшип, ондан разылыкъ ал-магъа Шамиль агъагъа авале олуна.

Къырымда дженк йыллары Гаспралынынъ “Биз ке-лир-кетермиз, халкъ къалыр” шиары алтында “Азат Кы-рым” адлы газета чыкъа эди. Къырым укюметининъ ёл-башчыларындан бири бу газета акъкъында сёз юрсеткен-де, “Гаспралы — миллетчи” дегенде, Шамиль агъа итираз билъдирс. Ёлбашчы оны Москвагъа ёллап, Гаспринский акъкъында весикъалы малюмат тапып кетирмеге авале эте. Языджымыз Москвагъа келе, Константин Симоновнен

корюшип, субет эте. Къонушма вакъытында Симонов. “Гаспралынынъ фаалиетинен танышым. Бу вакъыткъа къадар о буюк адам акъкъында нафиле сустынъыз”. — дей.

Шамиль агъа эдебиятчылар эвинде булуна (анда Ыргъат Къадырнен корюше), тильшнаслыкъ институтында белли алим-тюрколог Севортян иле къонуша, Ленин адына кутюпханесинде Гаспралы акъкъында баягъы малюмат топлап, Сочиге къайта, о, малюматларны ёлбашчыгъа теслим эте. Бойлеликнен, бу вакънадан сонъ 7 ай кече. Къырым фашистлерден азат олуна, укюмет Къырымгъа къайта. Шамиль Алядин озъ арбий хызметини джебеде девам эте. Халкъымызны буюк фаджиа беклегенини кимсе билмей. Иште, “Къанлы дженк ёллары” эльязмасында бу малюматлар беян этиле.

Языджынынъ дигер эльязмасы “Сенай Мехмед (Аджи) акъкъында” деп адландырылгъан. (Белли алим-шаркъшнас, академик А. Е. Крымский “Литература крымских татар” адлы макъалесинде (“Голос Крыма” газетасы, 1997 с. 7 майыс, 18-нджи сан) Аджи Мехмед Сепай деп язды. Сёз айны бир шахыс акъкъында юрсетильсе керек?”.

Аджеба, Сенай Мехмед ким экен? Не ичюн о языджынынъ дикъкъатыны джелъп эткен? Миллетимизнинъ тарихы, ...асырлар тозунен оргюльген, базада якъылып гъайып этильген, гъает къыйметли.

Къырымлы Аджи Мехмед Сенай Къырым ханы-Учюнджи Ислям Герайнынъ (1644—1654 сенелери тахтта булунды) Багъчасарайдаки къалемханесинде (канцелярия) кятиплик эткен. Сенай-эдиппнинъ эдебий лагъабыдыр, манасы — табындыжы (почитатель). Сенай кятипликнен бир сырада хан тарихыны язып кельген. О “Учюнджи Ислям Герай-хан тарихы” деген 1650 сенеси тюрк тилинде язылгъан тарихий эсернинъ муэллифидир. Ислям Герай Къырым ханлыгъынынъ агъыр бир девиринде тахткъа отура. Онынъ 10 йыл сюрген ханлыгъы девиринде бир сыра тарихий вакъиалар олып кече. О мустакъилликнен иш корьген, ирадели девлет эрбабы ола. Ханнынъ джесаретли ве исрарлы тышкъы сиясети халкъара мунасебетлердеки эмиетини арттыра. Ислям Герай Польшагъа — Речь Посполитаягъа биринджи керс барып, гъалебе иле къайта. Буларнынъ эписи китапта озъ аксини тапкъан.

Мезкюр китап бу вакъыткъа къадар сакъланылып, 1971

сенеси Варшавада “Девлет илим нешриятында” фарс ве лех тиллеринде чыкъа. Бу китапны Шамиль Алядин окъуй ве Сенайнынъ “хан тарихыны яzydжы сыфатындаки фаалиети ялынъыз Вакъуатнынъ (хроника) 1651 сенеси язылып битирильген мезкюр вакъуаттан ибарет” деген фикирге келе.

Сенай не ерде, не вакъыт догъды, не вакъыт вефат этти? Бу хусуста малюмат ёкъ. Ялынъыз Истанбул медресесинде тасиль корьген, тюрк ве аджем тиллерини мукеммель огренгени акъкъында белли. Эм де Британия музейиндеки тюрк тилинде олгъан эльязмалар джедвелинде онынъ ады бар. Къырым ханлыгъы тарихынынъ Сенайгъа багъышлангъан саифеси араштырувлар нетиджесинде мытлакъкъа языладжагъына умят багълаймыз.

Языджыларымыз яш экенде...

Ресимде (солдан); Шамиль Алядин ве Эшреф Шемъи-заде.
“Нылдыз”нынъ архивинден.

. Ремзие Берберова 1957 сенеси Озбекистаннын Чуст ше-
эринде догъды. 1980 сенеси Ташкент Девлет педагогика ин-
ститутынын кырымтатар тили ве эдебияты болгунин
битирип, орта мектепте оджа олып чалышты. 1984 сенеси
ТДПИнын кырымтатар тили ве эдебияты кафедрасына
ишке давет этильди. "Кырымтатар тилинде чифт сёзлер"
мевзузы узеринде тедкыкий иш алып бармакта. Шу мевзу
боюнда бир сыра маълалелернин музллифи. Айны заманда
Акъмесджит Девлет университетинде филология факульте-
тинин кырымтатар тили кафедрасында уйкен оджа олып
чалышмакта.

• Ремзие Берберова

КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИНДЕ КЪОШМА СЁЗЛЕР КАТЕГОРИЯСЫ

Тюркшынас алим Ф. А. Ганиевнин фикирине коре, тюр-
кий тиллернин лугъат теркибинде къошма сёзлер аф-
фиксаль сёзлер иле бир сырада туралар. Къошма сёзлер-
нин тильде эп артувы себеби иле оларнын назарий ве
амелий джеэттен огренильмеси гъает буюк эмиетке малик-
тир. Шунун ичюн алимлернин эсас кысымы оларнын
тедкыкъ олунмасына къолтуталар. Тюркий тиллернин
лугъат теркиби ве грамматик хусусиетлеринин огренильмеси та
къадимий девирлерде башланган олса да, тюркий тиллер-
де укъом сюръген арап элифбеси къошма сёзлерни дигер
сёзлерден айырмакны, оларнын морфологик теркибинин
талипини кыйынлаштыра эди.

Къырымтатар тилинде къошма сёзлер етерли дередже-
де огренильмеди, лякин огренильмеси зарур. Буюк тильшы-
нас, алимлер Ф. И. Буслаев ве Ф. Фортунатовларнын де-
виринден башлап, чокъусы ильмий ишлерде къошма сёз-
лер бирден зияде озек я да негизлерден тизилир денильсе,
башкъа ильмий ишлерде исе къошма сёзлер эки ве ондан

зияде сөзлерден тизилирлер, деп айтыла. Къошма сөзлер акъкъында Бекир Чобан-заденинъ "Къырымтатар тилининъ ильмий сарфы"нда да малюмат тапа билемиз. Земаневий дерсликлерде де базы бир малюматлар берильген, лякин олар къошма сөзлер мевзусыны толусынен айдынлатмайлар. Бази тильшынаслар къошма сөзлер меселесини онынъ имлясынен багъламайып огренильмесининъ тарафдарларыдыр. Лякин айны меселеге бойле янашув янълыштыр, чюнки бойле алда къошма сөзлер имлясында чубарлыкъларгъа ёл къоюлыр. Шу себептен отърю, назарий джеэттен къошма сөзлерни имля эсасларынынъ узвий багълылыгында огренмели.

Къырымтатар тилинде муреккеп сөзлерни тизилювине коре, бойле чешитлерге айыралар: 1. къошма сөзлер — бирден зияде озекнинъ тюрлю ёлларнен озъара бирикювинен япылгъан сөзлер.

2. чифт сөзлер — мана джеэттен озъара багълы олгъан, эки сөзни янаша кетирип, чифтленилювинен мейдангъа кельген сөзлер.

3. текрар сөзлер — бир сөзнинъ тюрлюдже текрарланулувы иле япылгъан сөзлер.

4. теркибий сөзлер — мана ве грамматик хусусиетлери айры алда ачыкъ-айдын анълашылгъан сөзлернинъ бирикювинден тизильген ве бир умумий мана ифаделеген сөзлерден мейдангъа кетирильген сөзлер.

5. къыскъартма сөзлер — эсасен сөз бирикмелерининъ компонентлери малюм тертипте къыскъартылып, озъара къошулувынен мейдангъа кельген сөзлер.

Тюркшыныс алимлернинъ тарифине коре: "Теркибинде бирден зияде озек мевджют олып, компонентлери арасында синтактик багъ олмайып, бир баш ургъу иле айтылгъан ве тек бир сөз киби къулланылгъан лексик-грамматик бирликке къошма сөзлер" дениле.

Къошма сөзлер тильде чешит ёлларнен пейда ола. Оларнынъ бир къысымы сөз бирикмесининъ лексикализациялашув усулынен мейдангъа кетирилир, дигер къысымы аффиксация, аналитик ве аналогия усулларнен япылырлар. Даа бир къысымы исе азыр алда башкъа тиллерден кирсетилир. Лексикализациялашув усулы вастасы иле синтактик бир-

ликлер бутюн шекильде саделешюв ёлунен кьошма сёзге чевирильмеси мумкюн. Сёз бирикмеси бутюн алда лексикализациялашув, грамматикализациялашув ве терминлешюв ёлунен лексик бирликке, кьошма сёзге чевирильмеси мумкюн. Сёз бирикмеси бутюн алда лексикализациялашув, грамматикализациялашув ве терминлешюв ёлунен лексик бирликке, кьошма сёзге чевирилир. Сёз бирикмеси фонетик джезттен денъишмейип, муайен бир тюшюнджени ифаделеген сёз сыфатында кюлланылып — айры сёзге чевирилюви хусусий лексикализациялашув деп сайылып. Месея: янъы ёл — Янъыёл, къара сув — Къарасув, хан сарай — Хансарай.

Аналитик усулы вастасы иле кьошма сёз озек-негизнинъ арасында багъы олмайип, вастасыз кюшулувынен мейдангъа келир. Онъа бир тюрю аффикс кюшулмаз, морфемалардан ич бириси де тюшюрильмез. Месея: Гульзаде, Байбике, ташкомюр, умуммиллий, умумхалкъ, умумтасиль.

Аналогия усулы вастасы иле кьошма сёз анги усулнен япылгъаны бельгиленильмейип, тильде мевджют олгъан шекильден онъа бенъзеген ошатув иле япылып. Месея: аткюулакъ, текесакъал, тилькикъуйрукъ, йылантиль, чанъчечек.

КЪОШМА СЁЗЛЕРНИНЪ МОРФОЛОГИК ХУСУСИЕТЛЕРИ

Кьошма сёзлерни мана ве грамматик шекиллерине бакъып, айры сёз чешитлерине айырмакъ мумкюн.

Кьошма исим: ашкъазан, аякъёл, аякъкап, дюньябакъыш, ёлбаш, ельпазе, акъсакъал, акъбардакъ, аткюулакъ, йылбаш, козьаш, къабакъбаш, кюкюкюкюш, байкъуш, кervансарай, балкъурт, такътакъкюш, йылантиль, итбурун.

Кьошма сыфат, кыискъаякълы, сафдиль, сербестликсевер, сынабильген, таракъют, ачкозь, ачыкъагъыз, ачыкъкозь, инсанпервер, инеяпракълы, сафюрекли, эмексевер, дёрткоше, ишсевер, азырджевап, тынчлыкъсевер, бутюнсоюз, деликъанлы, далтабан, тикбаш, ельаякъ, къаверенкли, бутюнджан.

Къошма зарф: юзюкъююн, бильакис.

Къошма исимфииль: дёртаякъламакъ.

Къошма сёзлерни компонентлерининъ морфологик теркибине коре де, айры группаларгъа айырмакъ мумкюн:

1. Эки тамырдан япылгъан къошма сёзлер: аш-къазан, аякъ-ёл, аякъ-къап, бош-богъаз, мей-хане, йылан-тиль, ит-бурун, суюрю-сенек, саф-диль, таракъ-от, эмек-север, чанъ-чечек, чет-эль, уста-хане, хаста-хане, къозу-къулакъ, чай-хане, дал-табан.

2. Тамыр ве негизден япылгъан къошма сёзлер: бинъ-йыллыкъ, буз-къыран, ель-къуван, ат-бакъыджы, къыска-аякълы, дёрт-аякъламакъ, дели-къанлы, аюв-бичим, без-гвардияджы.

Бойледже, къошма сёзлер устюнде алып баргъан ишимиз, къошма сёзлер де текрар сёзлер киби, къырымтатар тилинде айры категорияларны тешкиль этип, олардан фаркъ эткенини косътере. Земаневий девирде тилимизде къошма сёзлернинъ кеткен сайын чокълашувы исе, оларны назарий ве амелий джеэттен огренильмесине темель азырлай.

Дилъра Абибуллаева 1950 сенеси Гулистан шеъринде догъды. Пенджекент оджалар окъув юрту ве Душанбе пединститутынынъ тарих факультетини битирип, Янъыл ве Ташкент шеърлеринде оджалыкъ эгъти.

1992 сенесинден Акъмесджит шеъринде яшай. Къырым Деялет индустриаль-педагогика институтынынъ тарих ве фельсфе кафедрасында чалыша. Украина тарихындан лекциялар окъуй.

• Дилъра Абибуллаева

КЪЫРЫМТАТАР ХАЛКЪ МААРИФИНИНЪ СОНЪКИ ЭКИ АСЫР АРАСЫНДАКИ ИНКИШАФЫ

Тувгъан юртта миллий мектеплернинъ тиклениледжек девиринде, миллий тасильнинъ, халкъ маарифининъ кечмиш басамакъларындаки теджрибелерини огренюв муим меселеге чевирилип, тедкъикъатчыларымызнынъ дикъкъатыны озюне джелъп этмекте.

Ишбу, япкъан хызметимиздеки эсас макъсадымыз бу саада эльде эткен архив весикъалары эсасында сонъки эки асыр арасында къырымтатар мектеп ве медреселерининъ аяты, теджрибелерини тедкъикъэтиюдвен ибарет оладжакъ.

Къырымда мектеп ве медреселер та эски девирлерде олгъаныны бир чокъ архив весикъалары тасдыкълай биле. Барон Ингельстрамнынъ Къаймакъан рапортлары (I) эсасында язылгъан малюматларгъа коре, XVIII асырнынъ экинджи ярысында Къырымда 25 медресе ве 35 мектеп олгъан. Насылдыр бир се-

беплер иле бунъа Перекоп ве Кефе къаймакъанлыкъларындаки окъув юртларынынъ мыкъдар боюнджа малюматлары кирсетильмеген. Олар да бу джедвельге кирсетильген олса, Къырымда мектеп ве медреселернинъ мыкъдары арттырылып косътеририли эди.

Даа бир архив весикъасы — Таврия губерниясы халкъ окъув юртлары Директорынынъ 1895—1897 сенелердеки мектеп ве медреселер боюнджа эсабатында (2, л. 194). Къырымда 80 медресе ве 450 къадар вакъуф ве шахсий мектеплер олгъаны косътериле. О, озюнинъ эсабатында бу акъта пек тафсилятлы яза: "Рус падишалыгъынынъ девлетчилиги ве юз йыллыкъ мустакъиль падишалыгъы нетиджесинде, медреселернинъ мыкъдары учъ кере даа артты. Мектеплернинъ мыкъдары исе беш асырлыкъ къырымтатар падишалыгъынынъ тарихындан олгъан мектеплер сайысындан йигирми кере даа артты. Русие ве Полониянынъ баскъынджылыкъы саесинде айдутлыкъ ювасындан Къырым халкъ маарифини юксек дереджеге еткизмек ичюн фурсат айырылгъан, феррах ве боллукъ ичинде яшагъан бир кошеге чевирильди. Бу илерилев эснасы къырым дженкинден, къырымтатарларнынъ Тюркиеге кутълевий иджретинден сонъ токътатылды. Лякин сонъундан кене де озъ ёлуна тюшип, 1893 сенеси бир мектепте 250—300 талебе окъуй башлады".

Къырымда медресе ве мектеплернинъ мыкъдар джеэтинден артувында зиялы задекянлар ве илери руханийлер буюк иссе къошкъанлар. О вакъыт халкъ маарифи вакъуфлар эсабына тадбикъ олунып, вакъуфларнынъ мулькиетинден къазанылгъан келир дин, джемиети хайрие, маариф муэссиселери тарафындан ишлетильген.

Мектеплернинъ мыкъдар джеэтинден артувы тасиль ве окъутувнынъ кейфиетине тесири ич де олмагъан. Чюнки о заман окъутув эснасында япылгъан ишлернинъ нетиджесинен бир кимсе меракъланмагъан. Таврия дин мусульман идареси вакъуф мектеп ве медреселер, шахсий мектеплернинъ тек ачылувына рухсет берип, окъутув эснасынынъ джедвелине, программаларына къарышмайып, оджалар ве моллаларнынъ бакъышларына базангъан.

Дин мусульман идареси халкъ окъув юртларынынъ Директорына янъы мектеп ве медреселерининъ ачы-

лувы акъкъында ич бир вакъыт эсабат бермеген, олар тарафындан къоюлгъан шартларгъа ве къанунлар эалининъ макъсадына уймагъаны себебинден, ред этильген. Халкъ окъув юртларынынъ директоры къырымтатар мектеп ве медреселери акъкъындаки эсабатны нахие идарелери ве шеэр полиция идарелеринден алынган.

О вакъыт мектеплер эки типте олып, бири — вакъуфларнынъ келири эсабында булунган олса, дигерлери-окъутув эснасында къазанылган пара ве базы бир барлыкълы инсанларнынъ шахсий ярдымлары эсабына чалышкъан.

Вакъуф мектеплерининъ келири бир къач кумюштен башлап, 500 кумюшке еткен. Бу паралар вакъуфнынъ багъ-багъчалары, эв, тюкянларынынъ къулланылувы нетиджесинде къазанылган келиринден алынган. Шахсий ве вакъуф мектеплеринде окъугъан талелелерден бир афтада учер я да бешер капик алынган. Ондан да гъайры оджаларгъа талеленинъ анасы-бабасы Къуръан, дуа, я да бир белли бир фен огренилип битирильген арада бахшыш оларакъ гонъюллеринден къопкъанларыны бергенлер.

Мектеплерде талелелерни окъув, язув-саюв, намаз къылув, языда фикирлерни ачыкъ-айдын беян этювге огреткенлер. Вакъуф мектеплеринде эркек ве къадынлар, къыз ве огъланлар окъугъан. Эркек оджалар огъланларны, къадынлар къызларны окъуткъан. Амма о девирде къарышыкъ мектеплер де олгъан. Окъутувны эркек оджалар алып баргъанда, къыз ве огъланлар бир сыныфта айыры-айыры отуртылып, окъутув девам эттирильген.

Къадын-къыз оджалары бильгини медреселерде алмагъанындан себеп, талелелерге тек къырымтатарджа язув, окъувнен сынъырланып, (арап тилини огретмейип). Къуръанны механик тарзда окъумагъа огреткенлер.

Мектеплерде дерс бермек ичюн, эркек оджалар арасындан чешит севиiede азырлыгъы олгъан оджалар сечильген. Оджалар арасында рус тилини бильген оджалар олгъанына бакъмадан, мектеплерде рус тили дерси кечильмеген.

Балалар мектепке дёрт яшындан баргъан. Талеле-

лер тез бир вакъытта окъувны битирип, эвде ярдым-джы олсун деген макъсады иле бойле япылган.

Чешит бина, эв, ода, ахыр-мектеп сыфатында къулланылган. Ичерсинде бир къач скемле къоюлып, этрафында талелелер тизлери устюнде отургъанлар. Оджа дерсни эр бир талеге масасы янына чагырып, айрыджа анылаткъан. Мектеплерде махсус япылган таячыкъ ве мерекепнен язганлар. Багъчасарайда Арсваль джамиси янында булунган вакъуф мектебинде хаттатлыкъкъа да огреткенлер. Бу мектепте Къырымнынъ чешит койлеринден кельген талелелер окъугъан.

Къадын-къызлар окъугъан мектеплер темиз олган, эркеклер булунган мектеплер пусюр олып, одалары къаранлыкъ олган. Эркек мектеплеринден темизлик джеэтинден Акъмесджиттеки Гендже Челеби мектеби нумюне олган. Бу мектепнинъ бинасы ярыкъ, темиз, бир эв ве багъчадан ибарет олып, оджагъа йылда 350 рублеге къадар келир кетирген. Мектепнинъ эки болюгинден бирисинде — 25 огълан, экинджисинде — 24 къыз тасиль алган. Бу мектепте оджалыкъкъа сечильген оджа башында чевре-чети ешил сарыкънен сарылы къырмызы фес кие экен. Бу фесни тек Къуръанны эзберден аныане олып къалган макъамнен окъумагъа бильгенлер, афызлар киймеге къадир экенлер. (2, л. 205).

Мектеплерде окъугъан талелелер сербест олган, дерс биткен арада азбарда кезинмеге ве ойнамагъа рухсет олунган.

XIX асырнынъ 90-нджы сенелеринде Къырымда мусульман маарифи саасыны юксек seviеге котерген мектеплерни ислях ялув шекилинде пейда олган сес уйгъунлыгъы киби янъы догърулыш пейда олган. Шу макъсат иле Исмаил бей Гаспралы тарафындан “Ходжа и субъян” дерслиги тертип этильген эди. Юзден артыкъ мектеплер бу дерслик иле файдаланып, керекли нетиджелерге иришкенлер. Дерслер боюнджа тизильген бу китапта оджа ичюн керекли къайдлар да берильген. Бу дерслик вастасы иле о заман талелелер окъугъан, язган, ильмиал ве риязиятны огренген. Ондан да гъайры дигер малюматлар иле талелелернинъ бильгилерини зенгинлештирген. Бу дерслик эр бир тарафтан анылайышлы ве къулланылувы дже-

этинден енгиль бир дерслик олгъан. (2, л. 211—218). Тасильдеки янъы усул, онъа къаршы чыкъкъанларнынъ чокълугъына бакъмадан, тюркий халкъларнынъ маарифине мусбет тесир быракъкъан.

1893 сенеси Багъчасарайда олгъаны-оладжагъы эки мектеп олгъан. Биринджи — Къайтаз агъа джад-десиндеки шахсий мектепте 35 талебе окъугъан. Мектеп дёрт болюкке болюнип, сыныфта талелелер сыранен экишер-экишер отургъанлар. Сыныфта сыныф тахтасы да олгъан. Тасиль Исмаил бей Гаспралынынъ янъы усулы эсасында алынып барылгъан. Къырымнынъ даа ич бир кошесинде огренильмеген риязят дерси мында къырымтатар тилинде алынып барылгъан. Ве бир айда бир талебеден бир кумюш алынгъан. Савтий усулнынъ нетиджеси бу мектепте эр кесни тааджипте къалдыргъан.

Экинджи мектеп — Багъчасарай головасы Сулейман мырза Къырымтаевнинъ тешеббюси иле рус-къырымтатар министрлигининъ окъув юртунда ерлешкен. Бу мектепте де окъутув айны шу усулнен алынып барылгъан. Мында да мектеп дёрт болюкке болюнип, эр кунъ невбет-невбет дерслер откерильген. (2, л. 208).

Бу девирде савтий усулнынъ илери усул олгъаныны анъламакъ ичюн, эски усулнынъ уйгъунсыз анылерини айтып кечмек лязимдир. Эски усул вастасы иле талелелер арап уруфаты эсасында къырымтатар тилинде язувсыз окъумагъа огретиле эди. Эски мектеп-лерде бутюн йыл бою окъувгъа къабул эте биле эдилер. Шундан себеп, оджагъа эр бир талебенен айырды чалышмагъа керек ола эди. Элифбени огренген талелелер бирден Къуръаннынъ окъувына кирише эдилер. Бу вазият талелелернинъ окъувыны къыйынаштыргъан. Талелелернинъ бильгиси имтиан вастасы иле тешкерильмегени эски усулнынъ даа бир нукъсанлыгъы сайылгъан.

Янъы усулнынъ эсас макъсады алты яшындаки талелелерни йылда эки дефа мектепке къабул этип, оларны учъ я да дёрт болюкке болип, топлу суретте окъутувгъа догърултылгъан эди. Бу усул вастасы иле элифбе бирден огренильмейип, тек а-б-н-т арифлерининъ язылувы косътерилип, бирден эм язувда, эм окъув эснасында огренильген. Айны шу арифлернинъ дигер язылыш позициялары косътерилип, олардан

эджалар, сѣзлер тизмеге ве язмагъа огретильтген. Ильки окъутув ве язув бутюнлей къырымтатар тилинде алынып барылгъан.

Бойледже, элифбе биткенине къадар, арифлер ба-самакъ-басамакъ огренильтген, нетиджеде, талелелер сѣзлер иле джумлелер тизип, озьлерининъ фикирлерини беян этмеге огренгенлер. Тек бундан сонъ, арап тилини огренювге кечильген. Ильк-эвеля арап сѣзлерининъ окъулувы ве язылувы, манасыны огреткенлер. Сонъра исе Къуръаннынъ окъувына кечильген.

Отуз-къыркъ кунъ девамында мектепте окъув нетиджесинде бу къадарлыкъ бильги алынгъан. Ондан да гъайры джемиетни окъутув эснасынынъ мувафакъиетлеринен таныш этмек ичюн, йылда бир сефер имтианлар отъкерильген. Тек бундан сонъ, талелелер саватлы олып, я медресеге окъумагъа киргенлер, я да базиргянлыкъ иле огъраша башлагъанлар. Савтий усулнен бильги алув эснасы эки йылгъа къарарлаштырылгъан ве эски мектепте берильген бильги иле теньлештириледжек олса, анда беш йыл девамында бу къадар бильги берильмегени анълашылып.

Къырымда медреселер — алий мусульман ве орта диний окъув юртлары сайылып, маариф системасынынъ экинджи басамагъы олгъан, девлет идарелеринде хызмет эткен инсанлар азырланылгъан. Къырымнынъ эр бир шеэринде бир къач медресе олгъан. Багъчасарай шеэрининъ озюнде учъ: Зынджырлы, Орта, Хан медреселери олгъан. Акъмесджитте исе эки: Кебир Джамии ве шеэрден тыш медресе, Кезлевде — Акъмолла, Къарасувбазар, Коккозь, Озенбаш киби медреселер олгъан. (2, л. 197—202).

Медреселер вакъуфлар бакъымы саесинде инкишаф эткен. Оларнынъ келири чешит-чешит олгъан. Зынджырлы медресесининъ дѳрт десятина топрагъы олып, йылда 15 бинъ рубле келири олгъан. Бу паралар мудериснинъ къазанув акъкъы, медресенинъ ве анда окъугъан талелелернинъ (70 сохтанынъ) кечинювлерине айырылгъан.

Орта медресеси вакъуф багъы, мусафирханеси ве кирагъа берильген тюкянлар эсабындан йылда 1200 рубле келир ала экен. Бу паралар мудериснинъ тертибине кечкен. Акъмесджит, Къарасувбазар ве Кезлев медреселери кирагъа тутулгъан вакъуф одалары

иле къуллаңгъанлары ичюн, оларнынъ келирлери ол-
магъан. Тек Къарасувбазар медресесининъ йылда 100
рубле келири чыкъкъан. Шундан себеп, бу медресе-
лернинъ мудерислери окъутув ичюн параны сохталар-
дан алгъанлар.

Чокъусы медреселер джами янларында ерлешкен.
Кебир Джами, Орта Мечеть, Зынджырлы медреселер-
нинъ азбарында къабристанлар да олгъан.

Медреселерде 12 яшыны толдургъан ве мектеп-
лерде окъув-язувны огренген огъланлар окъувны
девам эткенлер. Оларнынъ мыкъдары эвельден къа-
рарлаштырылмагъан. Тек Зынджырлы медресесине
окъумагъа 70 сохта алынгъан. Лякин базы вакъытла-
ры дигер медреселерде мудерислер олмагъаны се-
бебинден, Зынджырлы медресесиндеки сохталарнынъ
мыкъдары арткъан вакъытлары да олгъан (2, л. 202).

Медреседе тюрк ве арап грамматикасы, хаттат-
лыкъ, ахлякъ акъкъында илим, мантыкъ ильми, шиир
тизилиш къаиделери ильми, мусульман акъ-укъукъы,
Ислям тарихы, риязят, Къуръан ве сунналар огре-
нильген. Медреселерде кечильген дерсликлернинъ
эписи арап тилинде олгъаны ичюн, башта арап тили
огренильген. Мудерис олмакъ ичюн Илим-Усулны, яни
Ислям динининъ тарихыны яхшы бильмек лязим ол-
гъан.

Медреседе окъугъан сохталар кечкен дерслерине
коре: буюк, ортанджы, кучюк сохталаргъа болюнген.
Мудерис буюк ве ортанджы сохталаргъа дерс бер-
ген, кучюк сохталаргъа дерслерни буюк ве ортанджы
сохталар огреткенлер. Тек Зынджырлы медреседе
мудериснинъ айры ярдымджылары олгъан, къалгъан
ерлерде дерслер бойле тарзда алынып барылгъан.

Дерсни мудерис къырымтатар тилинде алып бар-
гъан. Башта дерснинъ мундериджеси анылатылгъан.
Сонъра сохталар дерсликнинъ айры бир болюгини
окъуп, къырымтатар тилине терджиме эткенлер. (Дер-
сликлернинъ чокъусы Станбул ве Къазандан алын-
гъан). Сохталар ичюн къыйын олгъан ибарелерни му-
дериснинъ озю терджиме этмеге ярдым эткен. Дерс-
нинъ сонъунда сохталарнынъ бильгилери тешкериль-
ген. Лякин медреселерде имтианлар олмагъан. Чюн-
ки сохталарнынъ бильгилери окъутув эснасында му-
дерис тарафындан отъкерильген мунакъашаларда

сечильген. Бундан да гъайры сохталарнынъ бильги даирелери медреседе къач сене окъугъанынен сечильген (2, л. 220).

Медреседеки сохталар онар он бешер олып, бир одада яшагъанлар. Буюклер кучюклерге ярдым къолу узаткъанлар, дерслерни азырламагъа ярдым эткенлер. Ашларыны сохталарнынъ озылери пиширген, ашчы чокъусы вакъыт кучюк сохталар арасындан айырылгъан. Медреседе озь ихтиярында окъугъан сохталар ашамакъ ве окъув ичюн параны озылери телегенлер.

Сохталардан эр бир одагъа невбетчи айырылгъан. О, темизлик, ашханеден аш, чай, сув кетирмек, софра джыйыштырмакъ киби вазифелернен теминленген.

Сохталар медресе тарафындан къарарлаштырылгъан вакътында ятып, тургъанлар, беш сефер намаз къылгъанлар. Олар саат алтыда туруп, саат секизден энди дерсте булунгъанлар. Саат экиден сонъ, сохталар ярынки дерслерине азырлыкъ корьгенлер. Акъшамки мешгулиетлер намаз иле битирилип, саат онда юкъламагъа ятылгъан. Сохталар тек джума куньлери бош олгъанлар. Сохталаргъа керек вакъытында мудеристен рухсет алынгъан. Саргъуш алда булунгъан сохта шу арада медреседен къувулгъан.

Медреседе окъув йылынынъ девамлыгъы ич бир вакъыт къарарлаштырылмагъан. Тек Зынджырлы медреседе талебелерни октябрь айынынъ бирине къадар къабул этип, окъув эснасыны апрель, майыс айларында, дигерлеринде ноябрь, декабрь, март, апрель айларында биткен, сохталар эвлерине даркъалгъанлар. Окъувнынъ девамийлиги оларнынъ келиринен багълы олгъан. Сохта не къадар фукъаре олса, медреседе о шу къадар аз вакъыт булунгъан. Шундан себеп, бойле сохталар ичюн окъув эснасы 15—20 йылларгъа созулгъан. Базы сохталар эвли-баркълы олгъанлары ичюн, куньдюз окъуп, акъшам эвлерине къайткъанлар.

Зынджырлы медресе вакъуфлар саесинде пек буюк келир къазангъаны ичюн, анда чалышкъан мудерис йылда 7 бинъ рубле чалышув акъкъы алгъан. Ондан: “Бир куньде 1—2 дерс берип, йылда 7 бинъ рубле алгъанынъыз чокъ дегильми?” — деп сорагъанда, о:

“Бир молла бутюн Русиеден бу къадар пара алгъаны акъкъында эр кес айта, я Русиедеки чокъусы инсанлар бундан да чокъ пара къазангъаны акъкъында кимсе лям-мим демей!” — деп джеваплангъан. Чюнки Зынджырлы медреседеки ярдымджыгъа шу пара эсабындан 400 кумюш тѐленген ве онъа яшамагъа ер берильген. Бу медреседе ондан гъайры даа учъ оджа чалышкъан. Олар медреседеки тертип, низам, сыныфтан тыш мешгъулиетлернен огърашкъанлар. Оларнынъ да чалышув акъкъы шу пара эсабындан тѐленген.

Хасталар медресеге окъумагъа алынмагъан. Сохталарнынъ бильгилери мудерис тарафындан “яхшы биле” деп бааланса, онъа экинджи сене окъумагъа рухсет берильген, “бильмей” деп бааланса, кене де шу илимлерни гъайры баштан огренмек сырасы тюшкен. Бир курста учъ йылдан зияде окъугъанларны окъудан азат эткенлер.

Медреседе эр бир окъув йылынынъ озюнинъ программасы олгъан. Мудерис йылнынъ башында сохталарны бу программа иле таныш этип, сонъра дерслерини кечирген.

Базы медреселерде сохталар едишер-секизер олып яшагъанлар, саба-акъшам оларгъа отъмек ве чай, уйле маалинде аш берильген.

Кезлевдеки Акъ-Молла медресесинде кучюк сохталар окъугъан. Мында мудерис олмагъаны себебинден, Сарабуз медресесинде дерс берген базиргян чагъыртылгъан.

Къырымнынъ дженюп тарафында ерлешкен Алупка медресеси озюнинъ дюльберлигинен айырылгъан. Бу джамини киняз Воронцов къургъан. Онынъ эки къатында едишер ода олгъан. Учюнде йигирми сохта яшагъан. Медресенинъ келири вакъуф юзюм багъчасындан къазанылгъан пара келиринен сохталарнынъ берген парасы иле берабер йылда учъ юз рублени тешкиль эткен. Бу ерде Къазан медресесини битирген аскер мудерислик япкъан. Сохталаргъа арап тили, риязят десрлерини огреткен.

Коккозь медресеси 1876 сенеден берли мевджют олып, кучюк бир незрчик ялысында ерлешкен. Мында бир ода олгъан, анда отуз сохта яшагъан. Сохталар дерслерини джамиде япкъанлар. Ода тер-темиз тутулгъан. Мында сохталарны аз-бучукъ рус тилинде

лакъырды этмеге бильген зенгин бир мудериснинъ оъглу бедава окъуткъан. Джамини де озъ эсабына тамирлеген. Юз рублеге къадар келир берген кучюк вакъуфы олгъан. Сохталар сентябрь айында топлашып, апрель айында эвлерине даркъалгъанлар. (2, л. 226)

Бойледже, архив весикъалары вастасы иле сонъки эки асыр арасында къырымтатар мектеплери ве медреселерининъ аяты, теджрибелеринен таныш олур экенмиз, медресе ве мектеплер Къырымда эсас окъув юртлары сайылгъаныны тасдикълай билемиз.

Медресе ве мектеплер XIX асырда джанланып башлагъан янъы усул тесири алтында, къырымтатар халкъ маарифи ве миллий тасилини тиклев девиринде буюк эмиетке малик олгъаныны къайд эте билемиз.

Медресе ве мектеплер земаневий талапларгъа риаует эткен, джевап берген аныаневий окъутув ве тербие усулларынен зенгинлешкен къырымтатар халкъ маарифининъ эсас вастасы сайылгъаныны да аныкъ айта билемиз.

Къулланылгъан эдебият:

1. Памятная книга Таврической губернии. Симферополь, 1867 г. Занятие Крыма в 1783 г. Скандовского, с. 21.
2. ЦГАК, Ф. 100, Оп. 1, Д. 2308.
3. Гаспринский И. Что такое мектеб и новый метод? Приложение к "Терджиман", 1894, № 31.
4. ЦГАК, Ф. 100. Оп. 1. Д. 3360.
5. Кричинский А. Очерки политики Российского царизма на окраинах. К истории борьбы с просвещением и культурой крымских татар. Баку, 1920 г.

Русчадан Назифе Селимованынъ терджимеси.

ОКЪУЙЫДЖЫЛАРИЕН КОРЮШЮВ

Акъмесджиттеки Исмаил Гаспралы адына Джумхуриет миллий кутюпханемизнинъ хадимлери ве “Йылдыз” ме-джмуасы муарририетининъ тешеббюсинен кутюпхане янынъдаки сергилер залында меджмуанынъ муарририет азалары ве муэллифлерининъ окъуйыджылар иле корюшюви отъкерильди. Белли ки, иджретте яшалгъан йылларда “Йылдыз”нынъ хадимлери бойле корюшювлерни анъанеге чевирген эдилер. Лякин, Къырымгъа келген сонъ бу тедбирге кереги киби эмиет берильмеди. Февраль айынынъ 20-синде олып кечкен корюшюв бу гузель адетни гъайрыдан тиклемек зарурлыгъыны косътерди. Чюнки, корюшюв меджмуа хадимлери ичюн де, окъуйыджылар ичюн де файдалы ве меракълы олды.

Корюшювни кутюпхане хадими Лейля Къадырова ачып, сёзни меджмуанынъ баш муаррири Шакир Селимге берди.

Белли ки, Озьбекистанда яшагъан зиялыларымыз бир бедийи нешир берилюви акъкъында республика реберлерине дефаларджа мураджаат эттилер, мектюплер яздылар. Бу арекетнинъ нетиджесинде 1976 сенеси “Йылдыз” адлы йылда эки кере альманах нешир этмеге разылыкъ алынды. Онъа джемаатчылыкъ эсасында Черкез-Али муаррирлик, Урие Эдемова кятиплик яптылар. Альманах 1979 сенесининъ сонъунадже нешир олунды. Бу девирде япылгъан арекетлер акъкъында Черкез-Али ве Урие Эдемова икяе эттилер.

Меджмуанынъ сабыкъ хадимлери Риза Фазыл ве Аблязиз Велиев озьлери чалышкъан девирлеринде дердж олунгъан эсерлер, отъкерильген тедбирлер хусусында айттылар. Шундан сонъ меджмуа муаррирининъ муавини Закир Къуртнезир “Йылдыз”нынъ халкъымызны эдиплеримизнинъ янъы эсерлеринен ильк оларакъ таныш этювдеки хызметлери акъкъында сёйледи, дургъунлыкъ йылларында меджмуа саифелеринде халкъымызнынъ кечмишинен багълы эсерлерни дердж этювде олгъан къыйынлыкълар акъкъында мисаллер кетирди.

Баш муаррир меджмуа коллективининъ илеридеки ниетлери ве планларынен окъуйджыларны таныш этти.

Шундан сонъ “Йылдыз”нынъ мухлислери Акъмесджит Девлет университетининъ оджапчеси Гульнар Сеитваниева, окъуйджылардан эмек ветеранлары Сейяр Муртазаев, Нурий Абдуллаев, Ирфан Аметов, Муслим Шейхаметов, журналист Ибраим Абдуллаев, аспирант Шевкет Юнусов ве дигерлери сёзге чыкъып, яш несильнинъ матбуатымызгъа итибары эксильгени, меджмуанынъ иджретте тилимизни, медениетимизни сакълап къалувда буюк хызмет косътергени хусусында айттылар, меджмуаны даа да мундериджели, окъунакълы чыкъармакъ ичюн нелерге дикъкъат этилюви кереклиги акъкъында къыйметли теклифлерде булундылар.

Меджмуанынъ мусафирлери бир фильджан къаве софрасы башында бу гузель аныанени районларда, къасабалар ве миллий мектеплеримизде девам эттирмек кереклигини айрыджа къайд эттилер.

“Йылдыз”нынъ сабыкъ ве шимдики хадимлери.

АЛТМЫШЫНДЖЫ БАСАМАКЪ

Корюмли къырымтатар эдиби Эмиль Амит 60 яшыны топдырды. Бу хусуста газеталарымызда язылды, телевидениеде косътеришлер берильди, радиода айтылды.

Эмиль Амит чокъ йыллардан берли Москвада яшаса да бутюн вакъыт халкъымызнен сыкъы багълы. О, языджылыкъ ишииле огърашувнен бир сырада миллий арекетимизде де фааль иштирак этип кельди. Затен языджы оларакъ да о эдебиятымызгъа энъ салмакълы иссе къошкъан несирджилеримизден, терджиманларымыздан биридир.

1965 сенеси Москвада Горький адына Эдебият институтыны битирип, аз бир вакъыт Ташкентте "Ленин байрагъы" газетасында чалышкъан сонъ Москвагъа авушып, "Советский писатель" нешриятында муаррир олып чалышмагъа башлады ве айны шу йылларда о тек муаррирлик ишинде дегиль де, языджылыкъ ишинде де гъает махсулдар чалышты. Арды-сыра онынъ "Учурымлы ёл", "Севгиден кучёлю", "Буюк арзунен", "Къырмызы сарыкъ", "Камалак", "Сыгъын чокърагъы", "Ишанч" киби икяелер ве повестьлер китаплары, романлары дюнья юзю корьдилер.

Эмиль терджиманлыкъ саасында да гъает махсулдар чалышты. Мирмухсиннинъ "Умид", Саид Ахмаднынъ "Уфукъ", Шамиль Алядиннинъ "Рузгярдан саллангъан фенерлер", Абдулла Мурадовнынъ "Геджелер, геджелер ве кунъ", "Без туман", Хабибулланынъ "Мен санъа къайтырым", Шамиль Ракъиповнынъ "Сабалар дюльбер оламы я..." киби ве даа онларнен дигер музллифлернинъ китапларыны рус тилине чевирип дердж эттирди. Онларнен башкъа китапларгъа муаррирлик япты.

Иште бойле эмексевер, истидатлы эдибимиз Эмиль Амит кечкен афта, яни февраль 24-де Москвадан Акъмесджитке, озюнинъ догъгъан шеэринге мусафирликке кельди.

Къырымтатар Медениет вакъуфында Эмиль Амитнинъ 60 йыллыгъы къайд этильди. Языджылар, оджалар, эдебият мух-

лислеринен рыкъма-рыкъ толгъан джыйыныкълы залда Эмиль Амитнинъ адына чокъ сыджакъ сёзлер айтылды.

Шаир Иса Абдураман эдипнинъ омюри ве фаалиети акъкъында доклад япты. Шакир Селим, Черкез Али, Урие Эдемова, Аблязиз Велиев, Исмаил Керимов, Шевкет Рамазанов, Шевкет Юнусов, Рустем Меметов, Сейяр Муртазаев, Муслим Шейхаметов киби эдиплеримиз, алимлеримиз ве эдебият авескарларымыз юбиярны хайырладылар ве онъа озьлерининъ энъ эйи тилеклерини бильдирдилер.

Бестекяр Сервер Какура озь йырларынен акъшамны гъает яраштырды.

Бу акъшамны Къырымтатар Языджылары кенъешинен И. Гаспринский адына миллий китапханемиз бирликте пек яхшы тешкиль эттилер.

Ресимде: юбилей акъшамында.
К. Милушевнинъ фотоары.

“БИР АВУЧ ТОПРАКЪ”

Кечкен сененинъ сонъунда Къырым Девлет окъув-педагогика нешрия-ты миллий арекетимиз-нинъ ветераны, эсерлери (бундан эвельки йылларда) вакъытлы матбуат саифе-леринде дердж этилюви ясакълангъан шаир Идрис Асаниннинъ “Бир авуч топракъ” адлы шиирлер джыйынтыгъыны нешир этти. Шаирнинъ эсерлери китап алында ильк ола-ракъ дюнья юзю коръди.

“Бир авуч топракъ” ки-табы муэллифнинъ 53 йыллыкъ иджадий махсу-

лыдыр. Бунынъ ичюн де, онъа кирсетильген эсерлер-нинъ бедииети, оларда тильге алынгъан мевзулар да бир чешит дегиль. Китапкъа кирсетильген 180-ден зи-яде шиирлер ве дестанларнынъ аман-аман эписи КГБ ве дигер тешкериджи тешкилятларынынъ тазыйкъ-ына огърагъан эсерлердир.

Китапкъа сёз башы язгъан Шакир Селим Идрис Асаниннинъ аяты ве яратыджылыгъынен окъуйы-джыларны кениш таныш эте, онынъ эсерлерининъ халкъымыз аятынен сыкъы багълы олгъаныны анъ-лата. Шаирнинъ эм курешчи, эм де шу куреш тарихы-нынъ йылнамеджиси тарзында къалем тебреткенини айрыджа къайд эте.

Язгъан шиирлери ичюн апсханелерде нидже йыларны кечирген Идрис Асанининъ бу китабы окъуйджылар ичюн акъикъий бир бахшыш олды, демек мумкюн. Китапкъа шиирлер хронологик тертипте ерлештирилгенлер. Олар “Юрек адджылары”, “Ватан къайгысы”, “Юрт ичюн, бирлик ичюн”, “Юрек дертлери” ве “Терджимелер” болуклерине айырылгъанлар.

Джыйынтыкъны неширге Риза Фазыл азырлагъан. Китапнынъ сонъунда муэллифнинъ аяты ве фалиетине багълы базы весикъалар ве фоторесимлер алгъанлар.

“МЕЛЕК КОПЮРИ”

Аблязиз Велиевнинъ яратыджылыгъы окъуйджыларгъа энди чокътан белли. Онынъ “Байракъкъа тамгъан козьяшлар”, “Бахт йылдызы”, “Ираде” киби несир эсерлер джыйынтыкъларыны халкъымыз севип окъумакъта ве олар деерли эр бир кырымтатар къорантасынынъ китап рафларындан ер алгъанына шубе ёкъ.

Аблязиз Велиев несир ве юмор эсерлернен бир сырада, шиирлер ве йырлар да яза, терджименен де огъраша. Бунгъа къаниолмакъ истесенъиз, онынъ “Таврия” нешрияты янындаки кырымтатар эдебияты болуги тарафындан чыкъ-

арылгъан “Мелек копюри” адлы джыйынтыгъыны алып окъунъыз. Кодемдже баягъы буюк (156 саифе), рессам Рамиз Нетовкин тарафындан дюльбер ресим-лернен яраштырылгъан бу джыйынтыкъкъа шаир-нинъ йигирми йыл зарфында яраткъан назм эсерлери кирсетильген. Китап “Ватан шиирлери”, “Тюркие деф-теринден”, “Йырлар”, “Терджимелер” ве “Бала ши-ирлери” болюклеринден ибареттир.

Китапкъа шаир Билял Мамбет “Ватан ильхамы ал-тында” серлевалы сёз башында Аблязиз Велиевнинъ омюр ёлу ве яратыджылыкъ фаалиети акъкъында икаяе эте.

“Мелек копюри” шиириет ве йыр севдаларына де-герли бахшыштыр.

З. Хайрединов.

Бааръ нефеси

Йыр

Муз. Н. Велишаевнинъ

Сѣз. С. Усеиновнынъ

Moderato.

1. Къар и - ри - ди, а - яз бит - ти.
 бу - лут - лар - нен ель ой - най.
 ай - дын кунь - лер ке - лип ет - ти
 го - нъюл - лер - ни о кьоз - гъай.
 багълама: Акъ - бар - дакъ - лар кьо - кью са - ча.
 бу ба - арь - нинъ не - фе - си.
 ин - сан - лар - нынъ гоцъ - люн а - ча,
 буль - бул - лер - нинъ хош се - си. coda.

Къар ириди, аяз битти,
 Булутларнен ель ойнай.
 Айдын куньер келип етти,
 Гонъюллерни о кьозгъай.

Багълама:

*Акъбардакълар къокъу сача,
Бу — баарьнинъ нефеси.
Инсанларнынъ гонъюн ача
Бульбуллернинъ хош сеси.*

Кок юзюнде кунеш куле,
Эр бир ер ешиллене.
Чечек сачып, баарь келе,
Яш гонъюллер шенълене.

Багълама:

Йырджы къушлар йырлашалар,
Ойнашалар озъара.
Бадемлер бирден ачалар —
Не гузель бир манзара!

Багълама:

ТЮЗЕТЮВ

Меджмуамызнынъ бу сене январь айында чыкъкъан 1-нджи санында басылгъан "Къаранлыкъ ичинден зиялар" серлевалы макъаледе техникий себеплерден бир къач хаталар къахъан. Окъуйджыларымыздан афу тилеерек, оларны догърултып окъумаларыны риджа этемиз.

93-нджи саифеде. Басылгъан: Очерки современных козней.

Окъулмалы: Очерки современных казней.

Кене шу саифеде. Басылгъан: Кричинский А. Очерки русской политики на окраинах. Ч. 1, Баку, 1919.

Окъулмалы: Кричинский А. Очерки русской политики на окраинах. Ч. 1, Баку, 1919.

96-нджи саифеде. Басылгъан: 1917 сенеси декабрь 13-те (1918 сенесинден сонъ къулландырылгъан янъы григориан такъвими боюнджа декабрь 26-да).

Окъулмалы: 1917 сенеси ноябрь 24-те (1918 сенесинден къулландырылгъан янъы григориан такъвими боюнджа декабрь 6-да).

100-нджи саифеде ашагъыдан 22-нджи сатырда.

Басылгъан: ... "Илери", 926...

Окъулмалы: ... "Илери", 1926...

Кене шу сатырда. Басылгъан: ... 1927, № 4, ...

Окъулмалы: ... 1927, № 1, ...

САЙГЪЫЛЫ ВАТАНДАШЛАР, АЗИЗ ОКЪУЙДЖЫЛАРЫМЫЗ!

Бугуньки куньде ялынъыз ватанамызда дегиль, деерли бутуюн дюньяда ана тилимизде чыкъып тургъан екяне эдебий-бедий, сиясий-ичтимаий меджмуамыз “Йылдыз”, халкъымызнынъ маневий вариети олгъан тилимизни, медениетимизни, миллий ве диний урф-адетлеримизни сакълап къалув ве яшатув огърунда нидже йылдыр хызмет этип кельмекте. Онынъ эр бир санында тарихымызгъа, эдебий асабалагымызгъа, медениетимизге ант эсерлер, макъалелер дердж этильмекте.

Лякин, сонъки вакъытларда ватандашларымызнынъ меджмуагъа абуне олувгъа кереги киби дикъкъат этмегенлери муарририетимизни зияде раатсызлай. Хусусен, зиялыларымыз, эдебият мухлисleri, окъув юртларынынъ студентлери меджмуагъа аз язылалар. Нетиджеде меджмуанынъ тиражы эксиле, нешир масрафлары арта.

Бу мунасебетнен джеми окъуйджыларымызгъа, бутюн ватандашларымызгъа буюк риджанен мураджаат этемиз:

“ЙЫЛДЫЗ”ГЪА АБУНЕ ОЛУНЪЫЗ!

Меджмуагъа эр айнынъ 20-сине къадар бутюн алякъа болюклеринде, “Союзпечать” идарелеринде абуне къабул олуна.

Бир айлыкъ абуне фиаты — 1 грн. 50 кап.
Индекси — 75298.

*“Йылдыз”
муарририети.*

Индекс 75298.

